

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

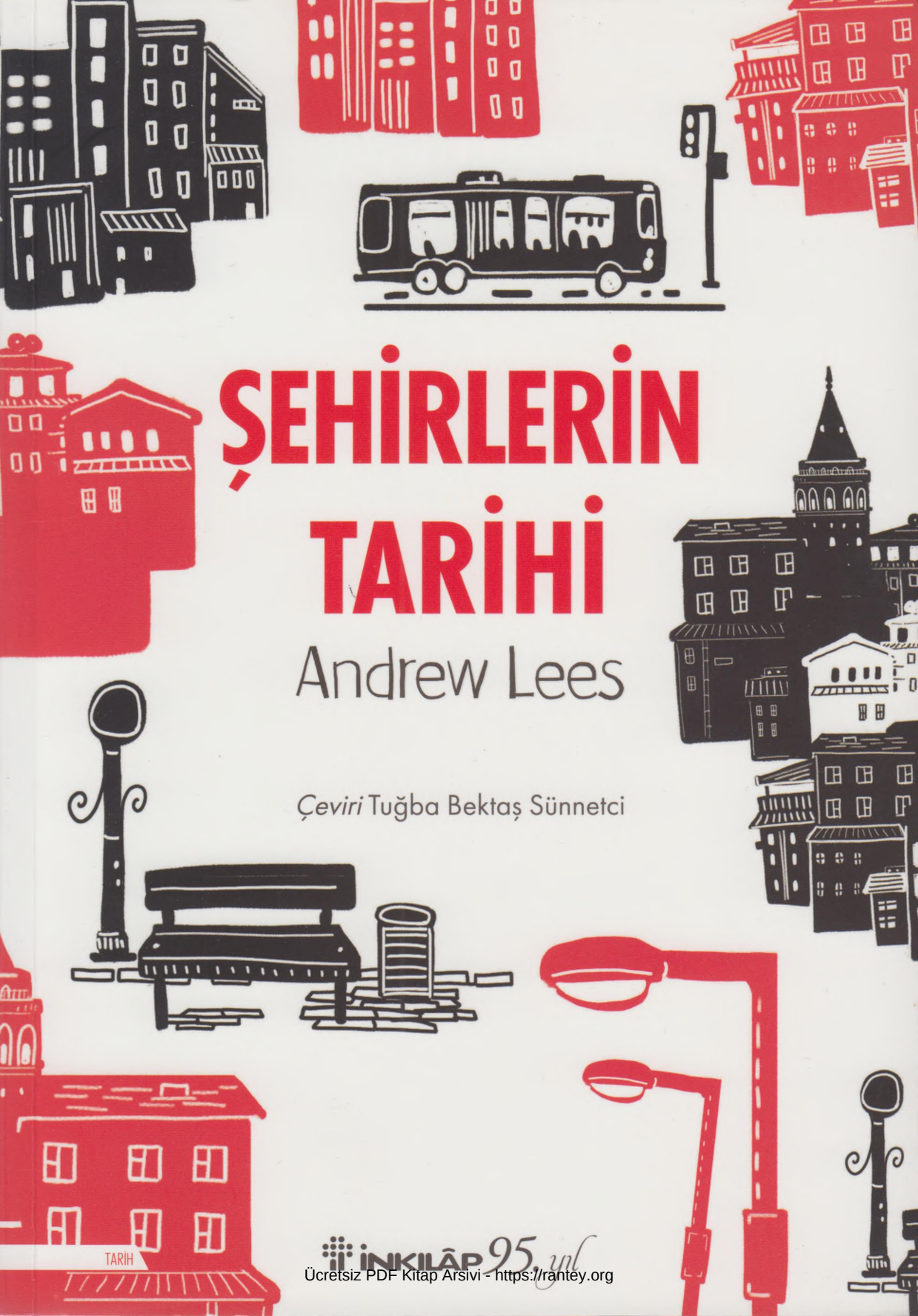
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞEHİRLERİN TARİHİ

Andrew Lees

Çeviri Tuğba Bektaş Sünnetci

Şehirlerin Tarihi - The City: A World History - Andrew Lees

© 2015, Oxford University Press,

Türkçede yayın hakları AnatoliaLit Telif ve Tercüme Ajansı aracılığıyla

©2022, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 44066

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın çevirisi Oxford University Press'in basmış olduğu edisyondan yapılmıştır ve çevirisinden İnkılâp Kitabevi sorumludur. Bu kitabın hiçbir bölümü, orijinal telif hakkı sahibi olan Oxford University Press'in yazılı izni olmadan hiçbir formatta yeniden yayımlanamaz.

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince

İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Yayın direktörü Gülşen İşeri

Editör Kadriye Kızıl Güzelkan

Kapak tasarım Gilas Coşkun

Sayfa tasarım Şenol Alanbay

ISBN: 978-975-10-4342-9

22 23 24 6 5 4 3 2 1

İstanbul, 2022

Baskı ve Cilt

İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8

34196 Yenibosna – İstanbul

Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8

34196 Yenibosna – İstanbul

Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

Faks : (0212) 496 11 12

posta@inkilap.com

www.inkilap.com

ŞEHİRLERİN TARİHİ

Andrew Lees

İngilizceden çeviren:
Tuğba Bektaş Sünnetci

İİ İNKILÂP 95. yıl

Andrew Lees

Andrew Lees, Camden'deki Rutgers Üniversitesi'nde Seçkin Tarih Profesörüdür. *Cities and the Making of Modern Europe, 1750–1914* (2007), *Cities, Sin, and Social Reform in Imperial Germany* (2002), *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought, 1820–1940* (1985), ve *Revolution and Reflection: Intellectual Change in Germany during the 1850s* (1974) kitaplarının yazarıdır. *Character Is Destiny: The Autobiography of Alice Salomon, 1872–1948* (2004), *The Rise of Urban Britain* (1985) ve *The Urbanization of European Society in the Nineteenth Century* (1976) kitaplarının editörüdür.

Tuğba Bektaş Sünnetci

Tuğba Bektaş Sünnetci, YORK Uluslararası Tercüme, profesyonel çeviri alanında faaliyet gösteren bir yeminli tercümandır. Çalışmaları daha çok akademik ve medikal çeviri üzerinde odaklanmıştır. Bu alanda çok sayıda kitap çevirisi projesinde yer almıştır.

İçindekiler

Editörlerin Önsözü	7
1. Bölüm	
Eski Şehirlerin Kökenleri ve Konumları, (MÖ 3500-500)	11
2. Bölüm	
Büyük Şehirler, (MÖ 500 – MS 300)	25
3. Bölüm	
Çöküş ve Kalkınma, (300–1500)	39
4. Bölüm	
Başkentler, Kültür, Sömürgeleşme ve Devrim, (1500-1800)	55
5. Bölüm	
Sanayileşme Çağında Kentsel Büyüme ve Sonuçları, (1800-1914)	71
6. Bölüm	
Sömürge Şehirleri, (1800-1914)	87
7. Bölüm	
Yıkılış ve Yeniden İnşa, (1914-1960)	101
8. Bölüm	
1950’den beri Kentsel Düşüş ve Kentsel Büyüme	117
Kronoloji	131
Notlar	135
İlave Okumalar	141
Web Siteleri	147
Dizin	151

Editörlerin Önsözü

“Eski” dünya tarihinde yapılan önemli bir değişikliğin temsilcisi bu kitap, Eski dünyanın ve onun üzerindeki insanların bilgili, canlı ve güncel tarihini okuyuculara sunan yenilikçi bir seri olan Yeni Oxford Dünya Tarihi’nin bir parçasıdır. Sadece birkaç yıl önce dünya tarihi, genellikle Batı (Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri) tarihi anlamına geliyordu ve dünyanın geri kalanı hakkında az miktarda bilgi içeriyordu. “Eski” dünya tarihinin bazı versiyonları da, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri dışında dünyanın diğer her yerine dikkat çekiyordu. Bu şekilde yazılmış dünya tarihini okuyanlar, dünyanın geri kalanının tuhaf gelenekleri olan ve zor dilleri konuşan egzotik insanlardan ibaret olduğu izlenimini edinebilirler. Yine bir başka türden “eski” dünya tarihi, öncelikle büyük uygarlıkların başarılarına odaklanarak dünyadaki bölgelerin veya halkların hikayesini sunuyordu. Okuyucu, azametli binaları, tesirli dünya dinlerini ve kudretli hükümdarları öğrenirken, sıradan insanları ya da daha genel ekonomik ve sosyal kalıpları pek öğrenemedi. Dünya halkları arasındaki etkileşimler sıklıkla tek bir bakış açısından anlatıldı.

Bu seri dünya tarihini farklı bir şekilde anlatıyor. İlk olarak, dünyanın tüm ülkelerini ve bölgelerini kapsayacak şekilde, bütün halkların -büyük medeniyetlerden uzakta yaşayan, tarihi olmadığı söylenen halkların bile- deneyimini araştırıyor. “Yeni” dünya tarihçileri bu nedenle, yazılı insan kayıtları bulunmadan milyonlarca yıl öncesine kadar tüm insanlık tarihine ilişkin ortak bir ilgiyi paylaşıyorlar. Hatta “yeni” dünya tarihinin bir kısmı, odağını tüm evrene, hikâyenin başlangıcını çarpıcı bir şekilde büyük patlamaya kadar geri götüren bir “büyük tarih” perspektifine doğru genişletiyor. Bazıları, bir bilim adamının dediği gibi, bugün dünya tarihinin “yeni” küresel çerçevesinin, adeta dünyaya Ay’dan bakıyormuş gibi göründüğünü düşünüyor. Katılıyoruz. Ama aynı zamanda, tüm insanlığın önemli deneyimlerini tahlil ederek ve yeniden yapılandırarak yakından bir görünüm elde etmek istiyoruz.

Bu, her yerde ve her zaman dilimindeki her bilginin toplanabileceği veya bilinmeye değer olduğu anlamına gelmez, ancak farklı toplumların ve kültürlerin hem ayrı hem de birbiriyle ilişkili hikayelerini göz önünde bulundurarak kazanılacak

çok şey vardır. Bu bağlantıları kurmak, “yeni” dünya tarihinin bir diğer önemli bileşenidir. Bu bakış açısı, insanları, yerleri ve süreçleri içeren kültürel, ekonomik, politik, dini ve sosyal her türden bağlantının ve etkileşimin altını çizer. Karşılaştırmalar yapar ve benzerlikler bulur. Hem karşılaştırmaları hem de etkileşimleri vurgulamak; odağı, ister belirli bir ülke, ister bir bölge, isterse de tüm dünya olsun, tarihsel anlayışı derinleştirebilecek ve genişletebilecek küresel bir çerçeve geliştirmek için kritik öneme sahiptir.

Yeni dünya tarihinin bir disiplin olarak yükselişi talihli bir zamana denk geliyor. Okullarda ve halk arasında dünya tarihine ilgi çok büyük. Birbirimizin milletlerini ziyaret ediyoruz, dünyanın dört bir yanındaki insanlarla sohbet ediyor ve birlikte çalışıyoruz ve küresel olaylar tarafından değişiyoruz. Savaş ve barış, ekonomik koşullar ve çevremizin durumu, iletişim, sağlık ve tıp dünya çapındaki nüfusları etkiliyor. *Yeni Oxford Dünya Tarihi*, yerel tarihleri küresel bir bağlamda takdim ediyor ve sıradan insanların gözünden dünya olaylarına genel bir bakış ortaya koyuyor. Yerel ve küresel olanların bu birleşimi, yeni dünya tarihini daha da tanımlı hale getiriyor. Geçmişteki küresel ve yerel koşulların işleyişini anlamak, bize kendi dünyamızı incelemek ve birbirimize bağlı istikbalimizi tasavvur etmek için gerekli araçları sağlıyor.

Bonnie G. Smith
Anand Yang

Bölüm 1

Eski Şehirlerin Kökenleri ve Konumları, MÖ 3500-500

İlk şehirler, MÖ 4. binyılın ortalarından başlayarak, dünyanın çeşitli yerlerinde çoğunlukla birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktı ve bazı aksiliklere rağmen, büyümeleri günümüze kadar devam etti. Şehirler; kırsal kesimden, sakinleri öncekilerden ve kırsal çağdaşlarından oldukça farklı koşullar altında yaşayan yeni insan yerleşimleri biçimleri olarak ortaya çıktı. Uzun zamandır dünya nüfusunun sadece küçük bir azınlığını barındırdıkları gerçeğine rağmen, doğdukları toplumlar üzerinde derin etkileri oldu. Şehir sakinlerinin kabiliyetlerini önemli oranda geliştirdiler ve teknolojik, politik, kültürel ve entelektüel gibi her türden yenilikleri güçlü bir şekilde desteklediler. Şehirlerde meydana gelen gelişmeler, onları çevreleyen hinterlandın sakinleri arasında karşılaştırılabilir bir gelişmeyi teşvik etti ve genel olarak medeniyetin gelişmesine yardımcı olan güçlü uyarıcılar olarak hizmet etti. Aslında, “medeniyet” (civilization) kelimesi, kökensel olarak “şehir devleti” (city-state) anlamına gelen Latince “kent”ten (civitas) türetilmiştir.

Bu, şehirlerin yükselişinin ve etkisinin her zaman faydalı olduğu anlamına gelmez. Hem halk sağlığı hem de sosyal (veya antisosyal) davranış alanlarında sayısız sorunu alevlendirmenin yanı sıra, şehirler savaş ve fetih öncülerinin karargahları olarak da hizmet ettiler. Bu güçlerin yükselişi, gelişmiş yeteneklerin hikâyesinin önemli bir parçası olmuştur. Kentsel faktörün, insanlık tarihinin diğer yönlerini belirleyici bir faktör olarak, şehirlerin büyüklüğüyle orantılı bir şekilde ya bölgesel ya da demografik açıdan önemli bir yeri vardır. Pek çok övgünün ya da eleştirinin sağladığı hem faydalarını hem de eksikliklerini göstermesi, şehirlerin insanlığın gelişimindeki muhteşem bir gücün dışavurumudur.

Şehir neydi (ve nedir)? Tarihçiler ve diğer bilim adamları, kentsel yerleşim özelliklerini tanımlayan birçok özellik üzerinde genellikle hemfikirdirler. Bir bölgenin tarihçilerin gözünde kentsel sayılabilmesi için, hem nispeten yüksek bir nüfus yoğunluğunun hem de nispeten büyük bir nüfusunun olması gerekir. Genel nüfus arttıkça istatistiksel eğilimler değişmiş olsa da eski zamanlarda yalnızca birkaç yüz nüfustan oluşan, genellikle şehirlerden ziyade köyler olarak adlandırılan oldukça yoğun yerleşimler bile değişmiştir. Bu nedenle, büyüklük önemlidir. Şehirler nispeten yoğun ve nispeten büyük olmalıdır.

Şehirler ayrıca oldukça önemli devamlılık sergilemiştir. Uruk'tan sonra bin yıllık dönem içinde, bildiğimiz üzere ilk büyük şehir kuruldu, etrafını çevreleyen duvar ve ana tapınağı *Gilgameş Destanı* (söylendiğine göre şehrin doğumunu borçlu olduğu bir tanrı) olarak bilinen uzun anonim bir şiirde hararetli bir şekilde tasvir edildi:

Surlarla çevrili Uruk'tan inşa ettiği duvardan,
Kutsal Eanna'nın [tapınak] saf mabedi.
Pervazı bakır gibi olan dış duvarına bakın,
Hiçbirinin eşit olamayacağı iç duvara bakın!
Eskilerden kalma eşigi yakalayın!
İştar'ın [tanrıça] konutu Eanna'ya yaklaşın,
Gelecekteki hiçbir kralın, hiçbir erkeğin eşit olamayacağı.
Yukarı çıkın ve Uruk'un duvarlarında yürüyün,
Taban terasını inceleyin, tuğlaları inceleyin:
Onun tuğlası yanmış tuğla değil mi?
Yedi [Bilge] temellerini atmadı mı?(1)

Şair, güçlü bir kentin harikulade ihtişamına duyduğu hayranlığı, daha sonraki yüzyıllarda kentsel yerleşimin destekleyicileri tarafından sık sık tekrar eden bir duyguyu, ifade ediyor.

Kuşkusuz şehirler büyüyüp küçüldü, bazen ya ekonomik güçler ya da askeri saldırılar nedeniyle keskin bir düşüş yaşadı. Ancak sokaklar, binalar ve diğer yapılar biçiminde, başka yerlerde görüldenden çok daha yüksek derecede fiziksel kalıcılık sergilediler. (Şehirler, varlıklarının hem erken hem de sonraki dönemlerinde, koruyucu duvarlarla dışlarında kalanlardan sıklıkla ayrılırdı, ancak son yüzyıllarda bu tür yapılar neredeyse tamamen ortadan kalkmış olsalar da, ortadan kalkmadıkları durumlarda da sınırla ayrılmıyorlar.)

Son olarak, şehirlerin yasal ve siyasi statüleri büyük ölçüde farklılık gösterse de, üst soydan bir hükümdar veya oligarşi tarafından kontrol edilen veya aşağıdan vatandaşların daha geniş bir kısmı tarafından kontrol edilen bir tür kentsel hükü-

met de genellikle resmin bir parçası olmuştur. (Belirli bir şehri yasal olarak belirlenmiş bir belediyenin sınırları içerisinde bulunan bölge olarak tanımlamak, kendi şehri ve onun dışındakileri ayırt etme görevini kolaylaştırır. Bununla birlikte, bazı şehirciler, şehirlerin bir parçası olarak şehir belediyelerinin çok ötesine uzanan, örneğin 5 kasabada yaşayan yaklaşık 8,4 milyon New Yorklu insanın iki katına ev sahipliği yapan “Büyük” bir New York’a atfedilen yerleşim bölgelerini içerir.)

Tüm şehirler belli özellikleri paylaşırsa da şehirlerin pek çok çeşitleri vardır. En kalıcı olanların çoğu, idari şehirler ve siyasi başkentler olarak hizmet etmiştir. Diğerleri (genellikle nehirlerde veya okyanusların yakınlarında bulunan), alışveriş ve ticaret merkezleri olarak hizmet etmişlerdir. Sonra sanayi, din veya kültür merkezleri olan şehirler vardır. Bazı şehirler, siyasal bir hükümdar tarafından alınan kararlar neticesinde hızlı bir şekilde ortaya çıkmıştır, oysaki birçoğu bireylerin aldığı kararların sonucu olarak yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Çok kökenlilik, kentsel mekanların ve kentsel yaşamın en belirgin özelliklerinden biri olmuştur.

Şehirlerin ortaya çıkışı ve büyümesi, büyük ölçüde kırsal alanlardaki dönüşümlere bağlı olmuştur. Kentsel yerleşimler, insanların yiyecek elde etme biçimlerinde büyük değişiklikler olmadan asla ortaya çıkmazdı. Şehirlerin büyümesi için en önemli ön koşul, ok ve mızraklarla avcılık ve toplayıcılık yapılan Eski Taş Devri’nden keskin taş baltalarla ağaçların kesildiği, taş bıçaklı çapalarla arazilerin ekim için temizlendiği, kemik veya tahta oraklarla tahılların hasat edildiği ve dibek ve havanlarla tahılın una dönüştürüldüğü Neolitik ya da Yeni Taş Devri’ne geçişti. Neolitik insanlar ayrıca yiyecek ve giyecek için hayvanları öldürmede de çakmaktaşı bıçaklar kullandılar. Değişim, MÖ 9. veya 10. binyıllarında başlayarak ve MÖ yaklaşık 4000 yılına kadar dünyanın birçok yerine yayılarak, binlerce yıl sürdü. Daha sonra, MÖ 4000 ile 2500 yılları arasında, alaşım bronzunda bakırın kullanılması, saban demirlerinin ve ayrıca daha keskin baltalar ve bıçaklar da dahil olmak üzere ilk metal aletlerin üretimini mümkün kıldı.

Bu teknolojik gelişmeler insanların ürün yetiştirmelerini ve et, süt ve yumurta için sığır, koyun ve tavuk gibi hayvanları yetiştirmelerini kolaylaştırmıştır. Bulmak ve yakalamak yerine yedikleri şeyleri ekerek ve yetiştirerek yerleşik hayat için göçebe yaşam tarzlarını (genellikle yerel gıda kaynaklarının tükenmesiyle ihtiyaç duyulan) değiştirdiler. Bununla beraber, insanlar, ilk defa beslenmek için ihtiyaçları olandan daha fazlasını üretebildiler.

Artık toplumun kendi yiyeceklerini üretme ihtiyacından kurtulmuş belirli kesimleri tarım dışı arayışlara yönelebildi. İş bölümü giderek yaygınlaştı. Demografik yoğunluk, çeşitli uzmanlık etkinliklerini desteklemeye yardımcı oldu. İnsanlar, yenmeyen malların ve tarım dışı emeğin diğer biçimlerinin yapımıy-

la daha fazla meşgul oldular (örneğin, daha da fazla tarımsal ürünler üreten araçların gittikçe daha iyi olması). Sadece malların üretimi ve alımı-satımı değil, aynı zamanda devlet idaresi ve dini törenlerin düzenlenmesi de gerçekleşti. Eski hükümetler, krallık ile yönettiler ve yazılı kayıtların idamesinde uzmanlaşan erkekleri görevlendirdiler, şehrin seçkinleri ve diğer şehir sakinleri tarafından ihtiyaç duyulan uygun koşullarda sağlanabilecek tarımsal ürün fazlasını sağlamak için büyük bir bölümü geliştirdiler. Rahipler, yöneticilerin zorlayıcı güçlerinin kutsal bir biçimde onaylandığı inancını teşvik etmek için yardımcı oldular ve savaşçılar aynı zamanda güç tehdidi ya da gücün kullanılmasıyla devlet baskısını da desteklediler.

İlk şehirler, gıda maddelerinin uzun mesafeli ticaretinin yükselişinden önce ortaya çıktıkları için, bağımlı oldukları gıda fazlasının üretildiği alanlara nispeten yakın bir yerde kurulmaları gerekiyordu. Tarım bol miktarda su gerektirdiğinden ve ayrıca şehirlerin ithalat yapmasının en ekonomik yolu su yoluyla olduğundan, ilk şehirler genellikle tarımsal üretimin gerçekleştiği nehir vadilerinde yer alıyordu. Akıntı yönünde olmak, şehir sakinlerinin ithal ettikleri gıda karşılığında yukarıya gönderdikleri mallardan genellikle daha hacimli ve daha ağır olan malların sevkiyatını kolaylaştırdı ve böylece bölgeler arası nakliye maliyetlerini en aza indirdi. Bu, ayrıca, kentsel gelişimin gerektirdiği ekonomik uzmanlaşmaya daha fazla katkıda bulunan deniz kıyılarındaki ticareti kolaylaştırdı.

Bu ön koşullar ilk olarak Güneybatı Asya’da, bugünün Irak’ına ve Suriye’nin kuzeyine kabaca bitişik bir bölgede karşılandı. Antik Yunanlılar, bu alanı, “Mezopotamya” ya da “nehirler arası” (Dicle ve Fırat nehirleri) şeklinde adlandırdılar. Şimdi tarım açısından nispeten çorak bir bölge olan bu bölge, eski zamanlarda bol miktarda suya ve oldukça verimli topraklara sahipti. Belde halkı, dönemsel taşkınları kontrol etmenin ve istenilen zamanda ve istenilen yerdeki alanların içine kanallar vasıtasıyla suyu yönlendirmenin yollarını buldular ve böylece tarımsal üretimi istikrarlı bir şekilde artırdılar.

Su akışını yönetmek ve tarım fazlalıklarının çıkarılmasını sağlamak için sosyal ve politik örgütlenme ihtiyacı Mezopotamya şehirlerinin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Siyasi açıdan bağımsız olan ve bu nedenle kent devletleri olarak faaliyette bulunan kentsel yerleşimler, MÖ 4. binyılın ortalarında çok sayıda görünmeye başladı. Hakkında sağlam bilgilere sahip olduğumuz ilk yerlerden biri, arkeologlar tarafından kapsamlı bir şekilde kazılmış olan Uruk şehridir. Mezopotamya’nın güney kesiminde, Sümer olarak bilinen bir bölgede bulunan, MÖ 3600’de yaklaşık 300 dönüm iken, MÖ 2800’de bu büyüklüğün yedi katından fazlasına ulaştı.

ANTİK DÖNEMDE ORTA DOĞU'DAKİ ŞEHİRLER

Şehirler, ilk olarak Güneybatı Asya'da miladi takvim başlamadan birkaç bin yıl önce ortaya çıktı. Uruk gibi yerler ilk önce Dicle ve Fırat nehirlerinin verimli vadisinde yoğunlaşmıştı. İran'daki Kashan'dan, bugün Türkiye içerisindeki İstanbul ve Troy'a ve ta Mısır'daki Tebe'ye kadar bölgenin diğer tarafları daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıktılar. Niko Lipsanen'in bir haritasına göre.

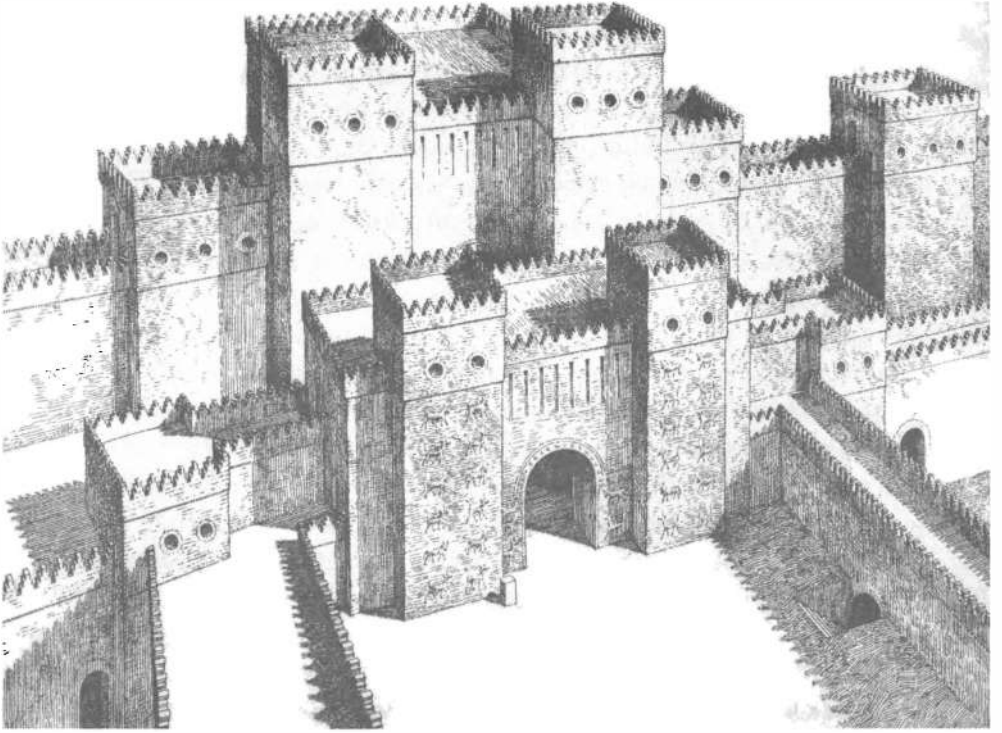
Zaten MÖ 3200'de Uruk, 20,000 civarında bir nüfusa sahipti ve bu onu dünyanın en büyük şehri haline getirdi; MÖ 2800'e kadar nüfusu 50.000'e kadar yükselmiş olabilir.

Uruk'un kurulmasıyla başlayan yaklaşık üç binyıllık süre boyunca, Mezopotamya'da hem Sümer'de hem de kuzeyde Babil ve Asur olarak bilinen bölgelerin kuzeyinde pek çok sayıda başka şehirler ortaya çıktı. Eridu, Ur, Lagash, Nippur, Kish (MÖ 2500 ile 2000 yılları arasında 60.000 nüfusa sahip olabilir) ve Ninova kent toplumları olarak gelişti. Mezopotamya'da MÖ yaklaşık 600'e kadar diğer tüm şehirler arasında göze çarpan tek şehir, antik dünyadaki tüm şehirlerin en büyüğü olanlardan biriydi: Babil. Antik Yunan tarihçisi Herodot, MÖ 5. yüzyıldaki *Tarih*'inde, hem boyutundan hem de ihtişamından son derece etkilenmişti (gerçi ölçümleri hiç şüphesiz abartılı idi):

Asur çok sayıda büyük şehre sahiptir, ki bunun o süreçte en meşhur ve en güçlü olanı Babil'dir... Şehir geniş bir ova üzerinde yer alır ve tam bir karedir, her yöne mesafesi yüz yirmi milin sekizde biridir [on beş mil], böylece tüm çember dört yüz seksen milin sekizde biridir [altmış mil]. Her şeyden önce, etrafı su dolu geniş ve derin bir hendekle çevrilidir, bunun arkasında elli arşın [yaklaşık seksen yedi fit] genişliğinde ve iki yüz arşın yüksekliğinde bir duvar yükselir. (2)

MÖ 6. yüzyılda, Babil, Asur'daki şehirlerin çoğunu yok eden, kuzeyden Medlerin müttefiki olarak gelişen Kral II. Nebukadnezar başkanlığındaki bir Babil kralığının başkenti olarak hizmet etti. 200.000- 300.000 kabilinde bir nüfusa sahip olması, dünyanın dev şehirlerinden biri olduğunu kanıtlayabilir. Toplam yaklaşık altmış üç fit genişliğinde ve bin fit uzunluğunda ve sonunda kırk fit yüksekliğindeki İhtar Kapısı'ndan geçilerek bir tören yolu ile ulaşılabilen şehir, tepe noktası boyunca at arabalarının yol alabileceği kadar geniş bir çift duvar ile çevrilmiştir.

Mezopotamya şehirlerinin mimari özellikleri, onları dışarıdaki bölgelerden ayrı tutmaktadır. Genellikle savunma hendeklerinin arkasında bulunan şehir surları, ilk etapta savunma aracı olarak hizmet etti; ama aynı zamanda, hem sadakati geliştirecek hem de olası saldırganları caydıracak bir şehrin ihtişamı ve gücü hissini hem sakinlerin hem de ziyaretçilerin zihnine aşılamanın bir aracı olarak da hizmet ettiler. Bir kentin duvarları içinde en etkileyici yapı kentin ana tapınağıydı. Tapınakları diğer tüm binalardan daha yüksek yapan platformlar, insanların tapınağa girdiklerinde cennete doğru yükseliş duygusu taşımasını amaçladı. Bir veya daha fazla ilahın ibadetine adanmış tapınaklar aynı zamanda rahipler tarafından çalıştırılan, ticaretlerine katkıda bulundukları dokumacılar, çömlekçiler veya ku-

Aşk ve bereket tanrıçası olarak adlandırılan İştar Kapısı, MÖ yaklaşık 575 yılında o süreçte dünyanın en büyük şehri olan Babil'in kudretli kentini çevreleyen bir duvarın giriş noktası olarak inşa edilmiştir. Kapının yeniden inşa edilmiş hali bugün Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde görülebilir. Bpk, Berlin/Vorderasiatisches Museum/Art Resource, NY, ART315855.

yumcular gibi zanaatkarlara alan sağlamıştır; yanı sıra bürokrat-rahipler, yazarlar ve öğretmenlerin işleriyle de ilgilenmişlerdir.

Tapınaklara ek olarak, kraliyet sarayları da genellikle kısmen kutsal olarak kabul edilen kralların sahip olduğu otoriteye tanıklık eden kent faaliyet alanında kendini gösteriyordu. Ayrıca, bu şehirlerdeki yapıların çoğu dar patikalar boyunca tek katlı küçük evlerden oluşuyordu. Bu şehirler, daha sonraki şehirlerde olduğu gibi, yapılarının oldukça net bir şekilde ortaya koyduğu toplumsal eşitsizliği son derece somutlaştırıyordu.

Saraylar, önceden bağımsız kent devletlerini kapsayan topraklarının (örneğin, Babil Krallığı ve Asur İmparatorluğu) gittikçe daha da genişlemesinin önemini asil hükümdarların güçlü konumları olarak duyursalar da, aynı zamanda şehir yaşamı özerk yönetimi teşvik etmiştir. Bazıları şehirlerde otoriteye sahip olan, bazıları daha küçük ilçelerde faaliyet gösteren halk meclisleri, hem hukuk hem de ceza davalarına bakan hukuk mahkemeleri olarak hizmet etmek amacıyla ortaya çık-

mıştır. Zamanla, bu meclislerin üyeleri muhtemelen yerel yönetimlerde daha büyük bir rol almaları için rağbet gördüler. Bu konuda başarılı olup olmadıklarına bakılmaksızın, meclisler halkın endişesi olan konular hakkında münazara ve müzakere etmek için toplantı yeri olarak hizmet etti. Buna ek olarak, bu kurumlar bünyesinde gerçekleşen faaliyetler, bütün yurttaşlar ve krallar arasında aracı olarak görev yapan yeni grup yetkililerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu meclislerin yanı sıra yetkililerden gelen baskılar, şehir sakinlerinin kırsal kesimde yaşayanlara düşen yükümlülüklerden, özellikle vergi ve askerlikle ilgili olarak, muafiyet kazanmalarına yardımcı oldu.

Mezopotamya kentlerinde yaşayan erkekler, bu şehirler eski kuluçka merkezi olarak hizmet ettikleri için yazının icadında önemli rol oynadılar. MÖ 4. binyılın sonunda, kamu yetkilileri yönetiminde çalışan yazmanlar, alfabetik ve resimsel unsurları birleştiren çivi yazısı olarak bilinen bir yazı sistemini kullandı. Çivi yazısının keşfi, kentsel yaşamın kuruluşuna büyük ölçüde olanak sağladı. Kil tabletlere sözcük yazım işlemi, hükümetlerin kendisinin ve vatandaşlarının hak ve yükümlülüklerini takip etmek için ihtiyaç duydukları kayıtları üretti. MÖ 18. yüzyılda Babil Kralı Hammurabi tarafından öne sürülen kodlanmış yasalar, uzun sürede çözülen bu kod, en eski önemli belgelerden biri olarak göze çarpıyor. Bu yasalar, binbir çeşit işin ücretleri, göçmüş evlerin kurucularının yükümlülükleri, ev ve aile ilişkileri, miras hakları, cinsel davranış ve askerlik görevini yapma zorunlulukları gibi geniş kapsamlı meseleleri ilgilendiren 282 ayrı yasadan oluşur. Ayrıca, “göze göz, dişe diş” ilkesine göre bu yasaları çiğnemenin sert cezaları olduğunu gösterir. Yazılanların çoğu yasalara ve yönetime ait olmasına rağmen, birçok ticari işlem belgeleri kaydedilmiştir. Diğerleri dualar, ilahiler veya ritüellerin talimatları şeklinde, dini amaçlara hizmet eder. Devletle, ekonomik ve dini konularla ilgili metinlerin ötesinde, diğer metinler de bilim, matematik, tıp, tarih ve edebiyat alanlarında entelektüel ve kültürel üretimi somutlaştırdı.

Mezopotamya’da şehirlerin kurulması ilerledikçe, benzer gelişmeler aynı zamanda hem Mezopotamya yakınlarında hem de olabildiğince uzak olan Doğu Asya ve Latin Amerika gibi Neolitik Devrim’den yararlanan başka yerlerde de ortaya çıkmaya başladı. Tahminen MÖ 3. binyıl ile MÖ 1. binyıl arasında, Mezopotamya öncülerini simgeleyen, birçok vasfı elinde bulunduran 10.000 ya da daha fazla nüfusa sahip bitişik yerleşimler ortaya çıktı. Bazı durumlarda, kentsel gelişim, kentsel ve kentsel olmayan alanlar arasındaki ticari ilişkilerle bağlantılı olarak gerçekleşti ve bu da kentsel biçimlerin ihracına veya en azından öykünmesine yol açtı. Tıpkı bölgeler içinde gelişen şehir ağları gibi, şehirler de bölgeler-ötesi olarak gelişebilir, çünkü görece gelişmiş bölgelerde yaşayan insanlar kentsel koloniler kurar ve (bazı) görece geri bölgelerin sakinlerinin izlediği örnekler oluşturur. Yine de çoğunlukla,

şehirlerin kurulması özerk bir biçimde gerçekleşti. Geniş ölçüde zamanla değişerek de olsa, birçok şehir dış etkilerden yararlanmadan gelişti. Şehir kurma kapasitesi, dünyanın tüm kıtalarında olmasa da çoğunda yaşayan insanlar arasında belirgin hale geldi.

Her iki tür kentsel gelişme, Antik Mezopotamya dışında, güney ve batıda ve Güneybatı Asya'dan Doğu Asya'ya kadar yarım düzine alanda kentsel yerleşimlerin yükselmesine yol açtı. Mezopotamya'nın güneybatısında, yine de Sümer etkilerinin izlerini taşıyan ayrı bir uygarlık ortaya çıktı. Güneyde Asuan'daki bir çağlayandan kuzeyde Nil Deltası'na 600 mil uzaklıkta Nil Nehri'nin iki yanında yer alan Mısır'ın çeşitli krallıkları (ilki MÖ 3100 civarında Menes adlı bir fatih Yukarı ve Aşağı Mısır'ı birleştirmeyi başardığında kuruldu) Nil'in yıllık taşkınlarından yalnızca tarımsal olarak faydalanmadı. Aynı zamanda, Basra Körfezi'nden Arabistan çevresinde ve Kızıldeniz'e kadar uzanan deniz yolu boyunca gerçekleşen ticari alışverişlerin sonuçlarından da büyük olasılıkla yararlandılar. Ticari etkileşimlere yol açan yollar ne olursa olsun, görünüşe göre Mezopotamya inşaat yöntemleri (özellikle tuğla kullanımı) ve ayrıca resimli yazı pratiği ve bakır üretimi de Sümer'den Mısır'a geçmiş olabilir. Sümer etkileri, muhtemelen Mısır şehirlerinin çeşitli biçimlerde yükselişine katkıda bulundu.

Bununla birlikte, Mısır şehirleri Mezopotamya'da ortaya çıkan şehirlerden oldukça farklıydı. Memphis (Menes tarafından iktidara geldikten kısa bir süre sonra kuruldu) ve Teb (2050 civarında başlayan yeni bir hanedan tarafından bir yönetim merkezi olarak Memphis'in güneyinde kuruldu) gibi yerler Mezopotamya benzerlerine kıyasla nispeten küçüktü. Buna ek olarak, eski Mezopotamya şehirlerinin aksine, onlar şehir devletleri değildi. Bulundukları bölge devletlerinin başkentleri yerine faaliyet gösteriyorlardı. Coğrafi kopuklukları, onları yakındaki şehir devletlerinin orduları tarafından saldırı tehdidinden kurtardı; güçlendirilmeye ihtiyaçları yoktu ve sonuç olarak etrafları duvarlarla kuşatılmadı. Kentlerin içinde ticari ve üretim faaliyetleri nispeten tam gelişmemişti. Memphis, Teb ve eyalet başkenti olarak hizmet veren diğer Mısır şehirleri ekonomik faaliyetler merkezi değil, öncelikle idari ve dini merkezlerdi ve önde gelen vatandaşları tüccarlar değil, bürokratlar ve rahiplerdi. Yine de, büyük bir zenginlik yaratmasa bile, Teb onu sergiledi. Büyük ve görkemli sarayı, tapınakları, krallar ve soyluları için pek çok mezarı ve MÖ yaklaşık 1400'lerde 50.000 ila 80.000 civarında bir nüfusu ile halkının gözünde büyük bir metropol olduğu ortaya çıktı. İçlerinden biri burayı arketipsel kentsel yer olarak övdü: "Ona şehir deniyor; diğerleri, onun aracılığıyla kendilerini büyütme için onun gölgesi altında." (3) MÖ 500'den önce Afrika'nın başka yerlerindeki şehirler, esas olarak Mısır'ın hemen güneyinde ortaya çıktı. MÖ 2. binyılda, bugünkü Sudan'daki küçük Kerma şehri, bu bölge bir Mısır sömürgeci olana kadar bir Kerman Krallığı'nın başkenti olarak hizmet etti.

Mısır'ın Teb, Tiryns ve Pylos kentleri, günümüzde Yunanistan'daki Mycenae kentinden yayılan ve MÖ yaklaşık 1400 ila 1200 arasında zirveye ulaşan ticari bir imparatorlukta önemli bir yere sahip olmuştur. MÖ 2. binyılın bitiminden sonra başlayarak şehirler, Yunanlıların iskân ettiği bölgelerde, Yunan toprakları ve Akdeniz'in doğu kısmındaki adalar üzerinde ortaya çıkmaya başlamıştı. En eski şehir kurucularından bazıları bölgeye kuzeyden göç etmiş olan insanlardı. Karmaşık ve ağır tahkimatları ve sarayları ile dikkat çeken Miken şehirleri yine de, muhtemelen MÖ 1000 civarında Dorlar olarak bilinen Yunanlılar tarafından kuzeyden yapılan başka bir istiladan sonra, düşüşe girdiler ve Ege bölgesindeki diğer şehirlere bıraktıkları miras önemli değildi.

Şehirler ayrıca, MÖ 3. binyıl boyunca, şu an Lübnan ve Suriye'de Fenike olarak bilinen küçük bir bölümde Akdeniz'in doğu kıyısında türemeye başladılar. Bu şehirlerden ilki, fetih yoluyla değil, tamamen ticaret yoluyla kendilerini destekleyen, denizcilikle uğraşan insanların yaşadığı bir sahil kasabası olan Biblos'tur. Orada bulunan tüccarlar sadece Güneybatı Asya'da değil, Kafkaslar ve Sudan kadar uzakta da ticaretle uğraştılar. Daha sonraki yüzyıllarda, Beyrut, Akka, Sidon ve Sur olmak üzere bölgede çok sayıda başka şehir ortaya çıktı. Biblos gibi, bu şehirler de sakinlerinin uzun mesafeli ticaret için gemilerini denize indirdikleri Akdeniz kıyısında bulunuyorlardı. Fenikeliler tüccarlar sedir, cam, mücevher ve dokuma kumaş ihraç etmiş, üretimde kullanılmak üzere yabancı limanlardan yiyecek ve ham maddeleri geri getirmiştir. Şehirleri bölgedeki en büyük şehirler arasında değildi. MÖ 1200 ile 700 yılları arasında, hiçbiri 30.000 nüfusu geçmedi, ancak bölgede refahları ve ihtişamlarıyla öne çıktılar.

Fenike şehirlerinin en meşhur olanı Ezekeil'in söylediği İncil peygamberini methedenlerin şehri Sur idi:

Sınırlarınız denizlerin göbeğinde; kurucularınız güzelliğinizi mükemmelleştirdi. Bütün kalaslarını Senir'den [Hermon Dağı] gelen köknar ağaçlarından yaptılar; size bir gemi direği yapmak için Lübnan'dan bir sedir aldılar. Küreklerinizi Başan meşelerinden [Celile Denizi'nin doğusunda] yaptılar; Kıbrıs kıyılarından çamlarla ince fildişi oymalarıyla güvertenizi yaptılar. Yelkeniniz Mısır'dan gelen ince işlemeli ketendendi... Denizin tüm gemileri ve denizcileri, mallarınızı takas etmek için sizdeydi. (4)

Fenikeliler yalnızca ülkelerinde şehir kurmayıp, aynı zamanda yurt dışında da sömürgeleştirme sürecini yürüttüler ve batıya kadar adlarından söz ettirdiler. Birkaç yerde liman kolonileri kurdular, bunlar daha sonra kendi başlarına şehir haline geldiler, en önemlisi Kuzey Afrika'da Kartaca (MÖ 5. yüzyılın sonunda Batı

Akdeniz’de baskın şehir oldu), Sicilya Adası’nda Palermo ve İspanya’da Cadiz’di. Aynı zamanda fonetik bir alfabe geliştirmede öncülük ettiler. Bu, kentsel yaşamın giderek artan önemli temelleri olan yazılı kayıtların tutulmasına büyük ölçüde olanak sağladı.

Güneybatı Asya’dan gelen uyaranlar, ticaret yoluyla, bugünkü Pakistan’dan başlayarak Güney Asya’da meydana gelen kentsel büyümeye de katkıda bulunmuş olabilir. Hem tarımsal hem de ticari açıdan güçlü Indus Nehri’nden faydalanan bölgenin sakinleri, MÖ yaklaşık 2500 ila 1500 arasında, Indus Vadisi’nde bulunan çeşitli şehirlerde bir araya geldiler. Bu bölgedeki büyük şehirler Harappa ve Mohenjo-Daro, yüzlerce mili aşan uzaklıkta bir Harappan İmparatorluğu’nun başkenti olarak hizmet ediyordu. Mekânsal bir görüş açısından nispeten büyüktü. MÖ 2000 yılı civarında, her biri yaklaşık bir mil karelik bir alanda yaşayan yaklaşık 40.000 nüfustan oluşuyordu. Onlar, Mezopotamya’daki şehirlerin aksine, büyük olasılıkla tek bir yöneticinin emrinde dikkatlice tasarlandıklarını gösteren ortak zemin planlarına göre özenle hazırlandı. Sokaklar ızgara dokularına göre inşa edildi; her şehrin batı kenarında kuvvetlendirilmiş bir kale vardı, kuyular ve hamamlar vardı, karmaşık drenaj sistemleri vardı. Bu şehirler aynı zamanda taşkınlardan korunmak için setler ile çevriliydi. MÖ 1500 yıllarında Harappan İmparatorluğu, bölgeye Orta Asya’dan taşınan Sanskritçe konuşan Aryan işgalcilerin kurbanı oldu. Hem bu değişimin hem de diğerlerinin bir sonucu olarak, doğal faktörler (yağışların azalması ve nehir kayması gibi), Indus Vadisi’ndeki şehirlerin kısa sürede aniden zayıf düşmesine neden oldu. Daha sonra, güneydoğuda, çeşitli krallıkların çoğalmasına, Ganj Nehri boyunca yeni kasabaların gelişmesiyle birlikte, MÖ 500’lerde eşlik edildi. Sonrasında çok geçmeden, MÖ 4. ve 1. yüzyıllar arasında Hindistan’ın çoğuna hükmeden Mauryan İmparatorluğu’nun kurulması, aynı zamanda, başkent Pataliputra olmak üzere Ayodhya ve Benares gibi yerlerin varlığına örnek oluşturmuş ve kent merkezlerinin gelişmesine yol açmıştı.

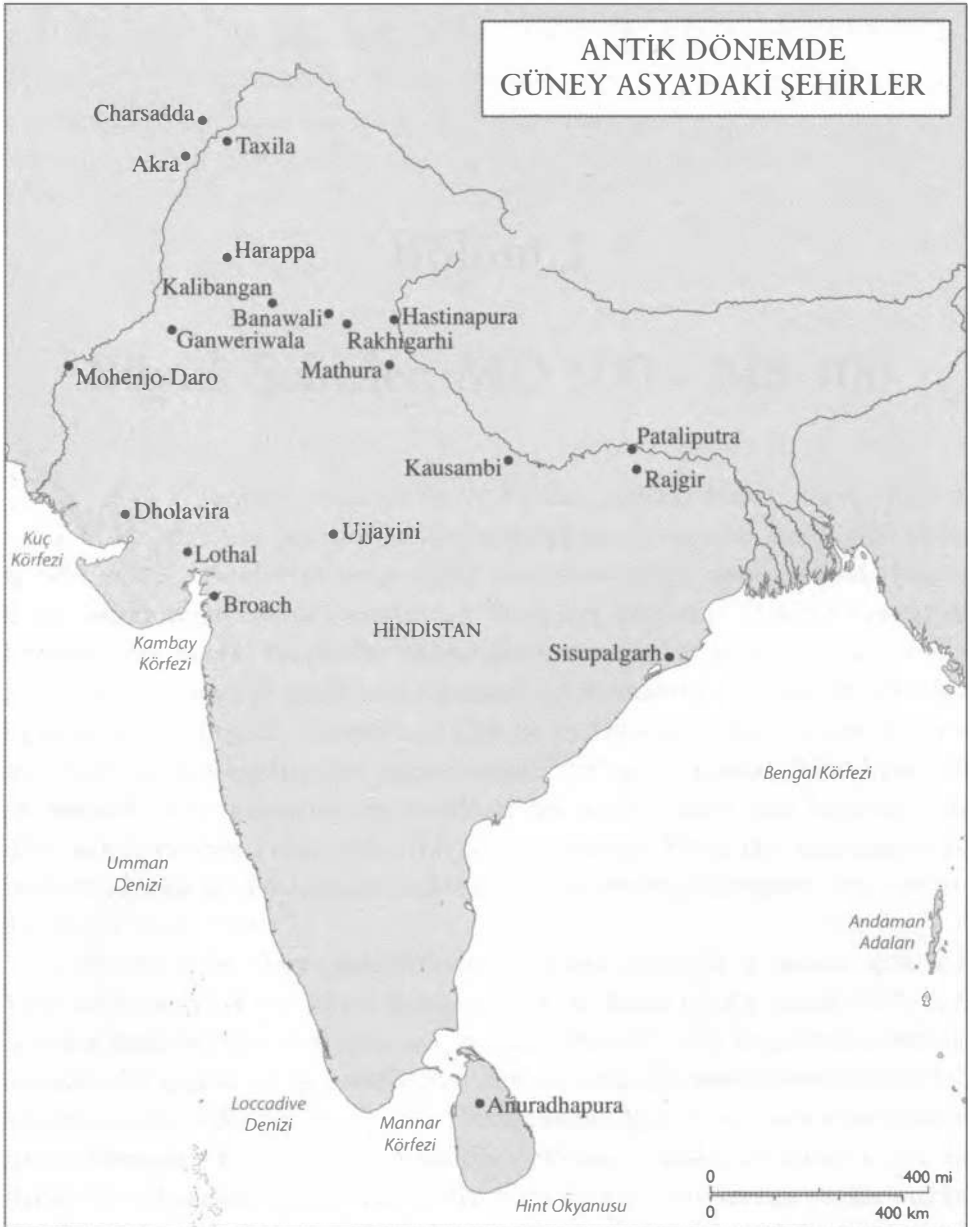
Güney Asya ile Doğu Asya arasında bazı ticari bağlantılar olmasına rağmen, Çin’de kentleşmenin büyük oranda bağımsız bir gelişme olduğu kabul edilmelidir. Henüz MÖ 3000’de ortaya çıkmış şehirlere ait bazı kanıtlar olsa da çoğu tarihçi Çin şehir tarihi konusundaki hesaplarına Shang ve Zhou hanedanları döneminde MÖ 3. ve 18. yüzyıllar arasında meydana gelen gelişmelerle başlar. İlk şehirler Kuzey Çin’de, Yellow River yakınlarında ortaya çıktı. Bu yerleşim yerlerinden en belirgin olanı, MÖ yaklaşık 1300’deki Shang başkentinin ve MÖ 1021’deki Shang hanedanının sonu olan Yin’dir. Bu yıllar boyunca, art arda gelen Shang hükümdarları şehri Çin’in politik, ekonomik, askeri ve kültürel açıdan bir merkeze çevirdiler. Yin’in kazılan kalıntıları, şehirden geriye kalanları UNESCO Dünya Mirası alanı olarak belirledi. Bu, kentin 100.000’den fazla nüfusunun çoğunun içinde bulundu-

ğu, etrafı bir duvarla kuşatılmış ve birkaç mil karelikten daha büyük olan 100 dönümlük bir alanı kapsamaktadır. Yin, içinde, etrafı duvarlarla çevrilmiş bir saray, 200 konut (çoğunlukla üst sınıf yetkililer için) ve binlerce mezar bulunduruyordu. Bir tahmine göre, MÖ 772 ile 480 arasında, Çin'in kuzeyinde yetmiş sekiz adet ek şehir ortaya çıktı. Kentleşme aynı zamanda merkezi Doğu Çin'de Yangtze Nehri boyunca, güney kıyı bölgelerinden daha uzakta ve Tayvan'da gerçekleşti. Sonuç olarak, MÖ 500 civarında, Çin zaten, 100.000'den fazla nüfusla altı şehirden dördüne sahipti. Bu büyüklükteki şehirlerler o zamanlar dünyanın başka hiçbir bölgesinde kurulamadı.

Atlantik Okyanusu'nun öbür yanında, Latin Amerika'nın orta ve kuzey kesimlerinde, şehirler MÖ 70. yüzyılın başlarında Olmecler ve Mayalar tarafından kurulmuş olabilir. MÖ 600 yılına kadar, And Medeniyeti bölgesinde de şehirler vardı. Şu anda bir UNESCO Dünya Mirası sit alanı olan Tiwanaku, onlardan biri olabilirdi, bundan epey sonralara kadar adı duyulmamış olsa da.

MÖ ilk binyılın ortalarında, kentsel büyüme dünyanın bir yerinden diğerine geniş bir çeşitlilik gösterdi. Çoğu bölgede, şehirler hâlâ nadir görülen olaylardı. Avustralya'da, Kuzey Asya'da, Kuzey Avrupa'da, Sahra Çölü'nün güneyindeki Afrika'da ve hem Güney hem de Kuzey Amerika'nın çoğunda, şehirler ya hiç yoktu ya da sayıca çok azdı ve boyut olarak çok küçüktü. Öte yandan, Akdeniz'den Güneybatı Asya'ya, Güney Asya, Çin ve daha az da olsa, Meksika ve Orta Amerika'da, çok sayıda şehir merkezi ağı, büyük bir şehircilik çağının başlaması eşliğinde temeli attı.

ANTİK DÖNEMDE GÜNEY ASYA'DAKİ ŞEHİRLER

Yaygın kentleşme, Orta Doğu'dan biraz sonra, şu anda Hindistan ve Pakistan olan Güney Asya'da gerçekleşti. Indus Vadisi, Mohenjo-Daro ve Harappa'da özellikle belirgin hale gelen büyük bir kentsel gelişim merkezi idi. Niko Lipsanen'in bir haritasına göre.

Bölüm 2

Büyük Şehirler, MÖ 500 – MS 300

MÖ 1. binyılın ikinci yarısı ve bundan sonraki birkaç yüzyıl, Akdeniz kıyılarında canlı bir kentsel uygarlığın yeşermesine tanık oldu, birçok izi hâlâ sadece arkeologlar ve tarihçiler tarafından değil, aynı zamanda hayranlık uyandıran turist orduları tarafından da ziyaret edilmekte ve denetlenmektedir. Kendilerinden önceki Fenikeliler tarafından üstlenilen her şeyden çok daha geniş bir ölçekte, girişimci ve genişleyen Yunanlılar ve Romalılar, etkileyici bir şehir kurma programı yürüttüler. Günümüzde Türkiye ve Avrupa'nın batı kesimlerinin yanı sıra, Kuzey Afrika kıyılarında yüzlerce kentsel yerleşim kurdular. Kendilerini yüksek derecede etki ve kontrol uyguladıkları çok sayıda başka yere bağlayan şehir ağları içinde yerleşmiş olan Atina (bir şehir devleti) ve Roma (bir imparatorluğun başkenti), klasik dönemde Akdeniz bölgesinde dünyanın önde gelen şehir merkezleri olarak ortaya çıktı.

Atina'nın diğer Yunan şehirlerinden (örneğin, Corinth ve Sparta) çok daha fazla nüfusu vardı. Hem şehrin kendisini hem de Atina (Atika olarak bilinen) tarafından yönetilen çevresini sayarsak, nüfusu 200.000'i aştı. Büyüklüğü kesinlikle komşularıyla ilişkili olarak üstünlüğüne katkıda bulundu, ancak büyüklüğü dikkat çekmeyi en çok hak eden şey değildi. Her ne kadar diğer Yunan şehir devletlerinin vatandaşlarından farklı olarak Atinalılar evlerinden uzakta sömürge kurucuları olarak öne çıkmasalar da şehirleri olağanüstü dinamik bir kentsel yaşam merkezi olarak görülüyordu. Aslında, MÖ 5. yüzyıl boyunca bölgelerindeki diğer şehirler üzerinde ve örneğin daha sonraki yüzyıllarda başka yerlerde yaşayan insanlar üzerinde önemli ölçüde bir etki yapmıştır. Özellikle Atina geçmişinde bir "altın çağ" olan 5. yüzyılda, şehir, bilginlerin onu Batı medeniyetinin beşiği olarak adlandırmasına neden olan gelişmeler yaşadı ve nitelikler sergiledi.

Atina'nın yaratıcılığı mimarlıkta, politik kurumlarda, edebiyatta ve felsefe-
de kendini gösterdi. Atina'nın büyüklüğü, iç ve dış olayların karışmasına zemin
hazırladı. İlk olarak, zalim hükümdar Peisistratus ve oğullarının yönetimi, MÖ
508'de Atina Cleisthenes'in önderliğinde göreceli olarak demokratik bir hükümet
biçimini yıktı. Atina'nın önde gelen devlet adamı Perikles, MÖ 431'de, Sparta'yla
bir çatışmadaki savaş şehitlerinin cenaze töreni konuşmasında Atina'nın siyasi ve
toplumsal mükemmelliğiyle gurur duyduğunu belirtti. Atinalı tarihçi Thucydides,
konuşma yapıldıktan kısa bir süre sonra yazarak, Perikles'in söylediğini düşündü-
ğü şeyi yeniden yapılandırdı:

Anayasamız komşu devletlerin yasalarını kopyalamaz; biz taklit-
çiden çok başkaları için bir modeliz. Yönetimi, bazıları için değil
ama çoğuna lütuftur; bu nedenle buna demokrasi denir. Kanunlara
bakarsak, özel farklılıklarında herkese eşit adaleti sağlarlar; sosyal
statü yoksa, kamusal yaşamdaki ilerleme kapasite itibarına düşü-
yor, sınıfsal düşüncelerin liyakate müdahale etmesine izin verilmi-
yor; yoksulluk yolu engellemez, eğer bir insan devlete hizmet edebi-
liyorsa, durumunun belirsizliği tarafından engellenmez.

Thucydides'e göre Perikles şu iddiada bulundu: “Biz Atinalılar eğer örnek alın-
mazsak tüm olayları yargılayabiliriz ve tartışmayı eylem yolunda bir engel olarak
görmek yerine, herhangi bir akıllı eylem için vazgeçilmez bir ön hazırlık olduğunu
düşünürüz.” Perikles'in görüşüne göre, Atina'da açıkça görüldüğü gibi, böylesine
yüksek derecede eşitlik ve özgürlükle öne çıkmış bir şehir, vatandaşlarının sevgisini
fazlasıyla hak ediyordu ve bunu dinleyicilerini açıkça göstermeye teşvik ediyordu.
(1)

Atina bugünkü demokrasi olarak gördüğümüz şey değildi. Kadınlar, hükü-
metsel süreçlerinde hiçbir rol oynamadılar ve tahminen nüfusun üçte biri, kamu
işlerinin müzakeresinin dışında tutulan sesler olan kölelerden oluşuyordu. Bununla
birlikte, özgür erkekler arasında, vatandaşların meclislerinde oy kullanma ve kamu
görevini sürdürme konusunda yasal eşitlik ve eşit haklar hakimdi; bu da Atinalılara
popüler egemenlik fikrini ve uygulamasını keşfettiklerini iddia etme hakkı verdi.

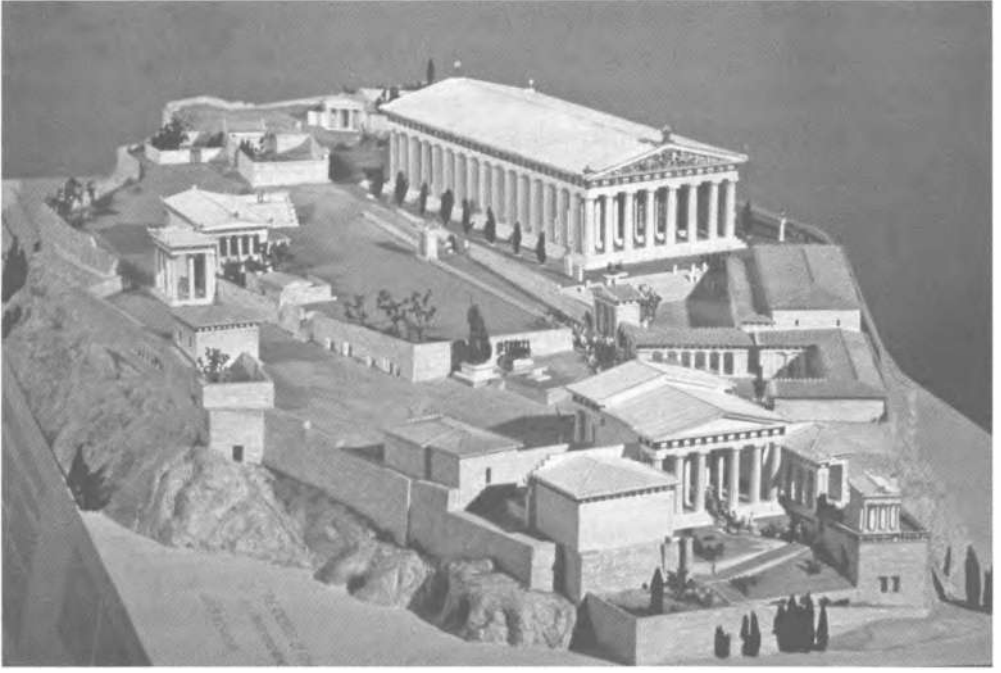
Atina'nın beşinci yüzyıldaki zirvesine yükselişi, daha önceki savaşlarda Yu-
nanlıların başarılı liderliğinin sonucuydu. Komutanları Pers İmparatorluğunu Yu-
nan pahasına genişletmeye çalışan güçlü ordulara ve Pers filolarına karşı kendile-
rini savunmak için bir araya gelmişlerdi. MÖ 490 ve 479 yılları arasında karada
ve suda yapılan birkaç büyük muharebede, Pers kuvvetleri bozguna uğratıldı ve
Yunanlı olmayanların Yunan bağımsızlığına yönelik oluşturduğu tehdit önlendi.

Çatışmada üstlendiği lider rolünün bir sonucu olarak, Atina, bölgedeki gücü ve saygınlığı ile büyük ölçüde gelişti ve Yunan şehir devletleri arasındaki önceliği birkaç on yıl boyunca sorgulanmadan kaldı.

Atina'nın imajı yalnızca özerklik ve askeri erdemler konusundaki itibarı ile değil, mimarisi ve diğer kültürel kazanımlarıyla da geliştirildi. Atinalılar ve müttefikleri Persleri uzak tutsa da şehirleri çok fazla fiziksel yıkıma uğramıştı. Ancak bu, Atina'nın yükselişine de büyük katkı sağladı, çünkü muazzam bir yeniden yapılanma planının başlatılmasına yol açtı. Pericles'in öncülüğünde, sadece birkaç onyıllık bir sürede, çok sayıda etkileyici yapı tamamlandı. Kişisel sefalet aşırı kalabalık yerleşim bölgelerinde yaygındı, ancak büyük bir kamusal refah ve ihtişam vardı. 5 yüzyıl sonra, Yunan tarihçi Plutarch, yapıyı şu şekilde tarif etti: "O zamanlar eserler büyüdü, boyut olarak daha az görkemli değildi, form olarak da mükemmeldi ... ancak en harika şey, uygulama hızlarıydı. Herhangi birinin tek başına tamamlanması için ... birkaç ardıl ve insan çağına ihtiyaç duyabileceği taahhütler, her biri tek bir adamın siyasi hizmetinin zirvesinde ve aslında gerçekleştirildi." (2) Çeşitli kamusal amaçlara hizmet eden binaların inşasına odaklanan bu proje, özgür erkeklerin kamu işlerine vatandaşlar olarak katılımıyla canlandırılan ve beslenen yurttaşlık bilinci ruhuna görünür bir ifade verdi. Meclis olarak bilinen bir açık hava yönetim merkezinin içinde ve çevresinde erkekler devlet işlerine, alım satıma, spor etkinliklerine, tiyatro gösterilerine ve tapınaklarda ibadete katılmak için toplanırlardı.

Yunan mimarisi, Akropolis olarak bilinen bir kaya plato üzerindeki üst merci olan meclisin refah dönemlerindeki en üst noktasına ulaştı. Devasa bir kapı olan Propylaea'yı geçtikten sonra, sıra, eski bir Atina kahramanına adanmış olan Erechtheum adında bir tapınağa gelir, son olarak da aynı zamanda bir tapınak ve antik çağ boyunca inşa edilebilecek en meşhur ve hayran olunmuş tek yapı olan Parthenon'a gelir. İç mekânı çevreleyen kırk altı Dor sütunları ve heykeltıraş Phidias yönetiminde üretilen ve yapıların çatıları arasına yerleştirilen görkemli heykelleri ile estetik açıdan mükemmel olan Parthenon sadece tanrıça Athena'ya değil aynı zamanda simgelediği şehirlere adandığını somutlaştırıyor. Frizin tasvirleri şehri ve vatandaşlarının birliğini gelecek nesiller için değer taşıyacak şekilde anıtlı.

Tiyatro ve felsefede, Yunan düşünürleri insan durumunu inceledi. Birçok oyun halka açık bir şekilde gerçekleştirildi. 5. yüzyıl Yunan oyun yazarlarının en büyüğü Aeschylus, Sophocles ve Euripides'tir.

Parthenon, heykeltıraş Phidias'ın frizleriyle, MÖ 5. yüzyıl boyunca Atina'daki Akropolis'te inşa edilen etkileyici çeşitli kent yapılarının en başında geldi. Bu binalarda gerçekleşen dini törenler, Yunan tanrılarına ve aynı zamanda bir vatandaşlar topluluğu olarak şehre bir takdir nişanesi gösterdi. Royal Ontario Müzesi, Toronto, katılım sayısı 956.118.

Oresteia (yazarı Aeschylus), *Oedipus Kralı* ve *Antigone* (yazarı Sophocles) ve *Medea* (yazarı Euripides) gibi şiir şeklinde yazılan triloji olarak bilinen trajedilerde, bu yazarlar, ailevi çatışmalar, dini ve ahlaki yükümlülükler arasındaki çatışmalar ve hukukun üstünlüğüne ilişkin çatışmalarla ilgili derin sorunları dile getirdiler. Bu oyun yazarları, bu tür çatışmaların adaletin tecellisi adına nasıl çözüleceğine kendilerini adadılar. Özellikle Sophocles, birinin iktidara sahip olmasının ahlaki sorumluluk duygusunu nasıl altüst edebileceğini göstermeye çalıştı (*Antigone*'daki Kral Kreon örneğinde olduğu gibi). Ayrıca, en dikkat çeken Aristophanes tarafından yazılmış, tiyatro komedilerinin esprili bir dışavurumuydu. İçlerinde Yunan tanrılarının yanı sıra Perikles, diğer politikacılar ve bürokratlar, ordu mensupları, iş adamları ve aydınlar gibi devlet adamlarından oluşan geniş bir hedef yelpazesini açıkça rezil etti. Yüksek derecede konuşma özgürlüğü, onun ve diğerlerinin emperyalizm, savaş vurgunluğu ve vicdansız politikacılar tarafından iktidar arayışı gibi birçok insanı ve uygulamayı eleştirmesini mümkün kıldı ve böylece şehrin çekici olmayan yönlerini sorguladı.

Felsefe de özellikle Sokrates'in şahsında cisimleştiği için gelişti. Kendi cehaletini itiraf ederek, bildiklerini düşündüklerini nasıl bildikleri üzerinde durmadan düşünmelerini isteyerek başkalarını aydınlatmaya çalıştı. "Atina'nın at sineği" olarak bilinirdi ve sonunda dine aykırı düşünceleri ve sorularıyla Atinalı gençleri ayartması nedeniyle ölüme mahkûm edildi, ancak düşünsel mirası öğrencisi Plato tarafından canlı tutuldu.

MÖ 431'de Atina ve Sparta arasında başlayan ve hükümdarların bölgedeki Atina'nın gücünün büyümesinden korkan diğer Yunan şehir devletlerinin desteklediği savaşın çıkmasının ardından, Atina'nın demokrasisi ağır bir darbe aldı. Bu savaşlar MÖ 404'te Atina'nın mağlubiyeti ile sona erdi. Bu sırada, Spartalıların diktesi altında, Atina'dan liman bölgesine giden yolu koruyan uzun bir duvarı yıkması ve "otuz zalim" olarak bilinen oligarşik bir hükümeti kabul etmesi gerekiyordu. Atina eski önemini asla geri kazanamadı. MÖ 338'de Atina, bir kez daha yenilgiye uğradı, bu kez Yunanistan'ın Makedon krallığının yöneticisi olan II. Philip'in elindeydi. Atina hemen dış yönetim altına girdi (MÖ 146'da Roma İmparatorluğu'nun bir parçası oldu). 4. yüzyıl yine de edebiyat ve felsefe alanlarında yüksek düzeyde devam eden bir üretime tanık oldu. Komik şair Aristophanes, MÖ 388'de ölümüne kadar yoğun şekilde siyasi ve sosyal hiciv içeren sahne eserleri yazmaya devam etti. Daha sonra, Platon ve öğrencisi Aristoteles hem filozoflar hem de eğitimciler olarak büyük, kalıcı ün ve nüfuz kazandılar; Aristoteles sadece Atina'da değil, aynı zamanda Makedonya'da da Kral Philip'in oğlu İskender'e ders veren bir öğretmen olarak görev yaptı.

İskender yalnızca birkaç yıl içinde Yunanistan ve Mısır boyunca Kuzey Hindistan'a ulaşarak imparatorluk dünyasının bölge fatihi olarak büyük ün kazanmıştır. Bu alanda, kazandığı topraklardaki kontrolünü büyük ölçüde güçlendirmek amacıyla yetmiş şehir kurdu. Bu ve diğer şehirler MÖ 4. yüzyıl boyunca ve sonrasında Doğu Akdeniz'de gelişti (ör. Bergama ve Antakya). Ayrıca, İskender'in erken ölümü ve kurduğu imparatorluğun dağılmasından çok sonra Yunan (veya Helen) etkilerinin Yunan olmayanlara yayılması için düğüm noktaları olarak hizmet ettiler. Kendisinden sonra adlandırdığı birçok şehir arasında, İskenderiye (MÖ 332'de Kuzey Mısır'da bir liman kenti olarak kuruldu) Batı dünyasında kentsel yaşamın lideri olarak parladı. Eski zamanlarda 200.000 ila 500.000 arasında bir nüfusa sahip olan İskenderiye, MÖ 3. ve ilk yüzyıllar arasında Roma'nın büyüklüğünü, zenginliğini ve ihtişamını aştı. Bölge MÖ 30'da Romalılar tarafından fethedilene kadar (İmparatoriçe Kleopatra dahil) Yunan kumandanları tarafından yönetilen bir krallığın başkenti olarak hizmet etti.

Yunan şehir plancısı Rodos Dinocrates'in İskender'in talimatlarına göre ızgara şeklinde düzenlediği şehir, doğudan batıya yaklaşık dört mil genişledi ve dokuz mil

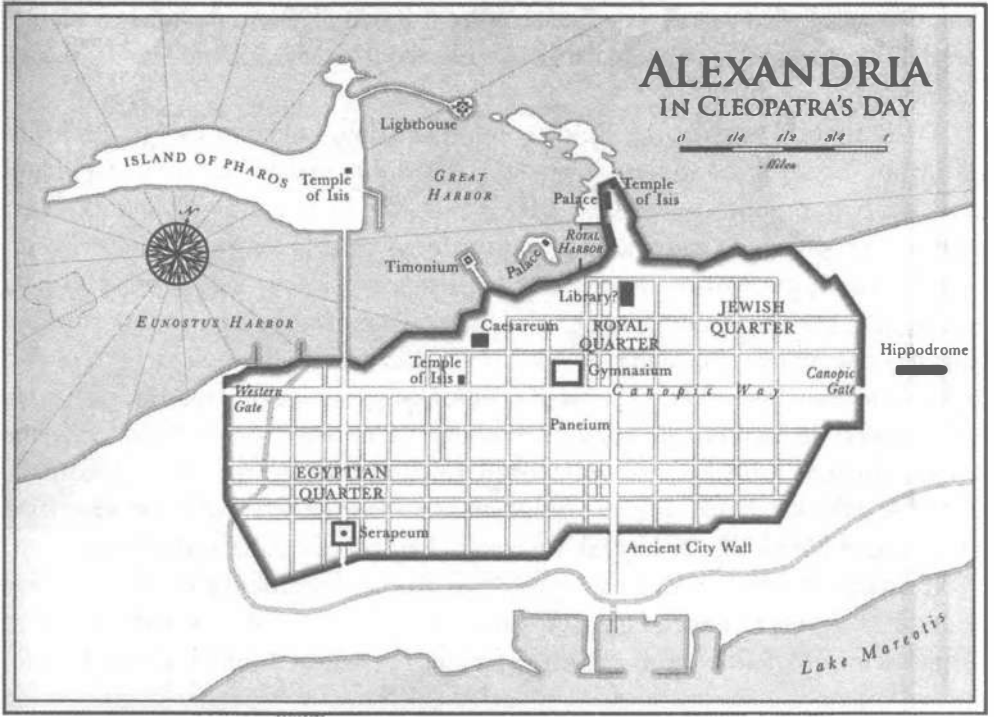
uzunluğunda olduğu varsayılan bir duvarla çevrildi. Bu alanın içinde veya bitişiğinde, heybetli yapıların çokluğu sadece şehrin ticari zenginliğine değil (çoğu fildişi, abanoz, baharat ve tahıl ihracatına dayanmaktadır), aynı zamanda Batlamyus hükümdarlarının hırslarına bağlıdır. Hem gösteriş yapmak hem de hanedanlık güçlerini artırmak için anıtsal mimariyi araç olarak kullanmışlardır. MS 7 ve 18 yılları arasında yazan Yunan coğrafyacı Strabo onların başarılarını şöyle övdü:

Şehir kamusal ve kutsal binalarla doludur, ancak en güzeli, 200 metre uzunluğunda bir stadyumdan daha fazla sütunlara sahip olan Gymnasium'dur. Ve [şehrin] ortasında hem adalet mahkemesi hem de korular vardır... Ve şehir, en güzel halka açık mahalleleri ve ayrıca şehrin tüm çevresinin dörtte birini, hatta üçte birini oluşturan kraliyet saraylarını içerir... Müze ayrıca kraliyet saraylarının bir parçasıdır; içerisinde halka açık bir yürüyüş alanı, koltuklu bir eksedra [müzakere amaçlı yarım daire biçimli bir dış alan] ve müzenin akademisyenlerinin ortak odasının bulunduğu geniş bir ev vardır.(3)

Batlamyuslular yüzlerce metre yüksekliğinde devasa bir deniz feneri inşa ettiler. Antik Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak bilinen bu yapı, büyük limana giriş noktasında Pharos Adası'nda MÖ 280 civarında inşa edilmiştir. Diğer binaların bolluğu, özellikle Canopus Caddesi adlı muhteşem bir cadde boyunca, İskenderiye refahını ve saygınlığını ilan etti.

Atina gibi, İskenderiye de şehirler arasında yalnızca binaları nedeniyle değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi içerdikleri nedeniyle de üstünlüğe sahipti. Strabo tarafından övülen müzenin, dünyanın en büyük kütüphanesi olduğu söyleniyordu. Yunanca yazılmış ya da Yunancaya çevrilmiş papirüs ruloları üzerinde 700.000 kadar eserden oluşan kütüphane bir araştırma merkezi olarak hizmet vermiştir. Bilginler, bilgi edinmek ve paylaşmak için buraya şehir içinden ve Mısır'ın başka yerlerinden ve hatta diğer birçok ülkeden geldiler. Böylece, entelektüel yaşamı büyük ölçüde teşvik eden etnik, kültürel ve dinsel çeşitlilikle dolu bir topluluğa girdiler. MÖ 236'da baş kütüphaneci olan Eratosthenes; Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarını gösteren, bilinen dünyanın ilk haritasını çizmesi için ona olanak sağlayan yolcuların raporlarından yola çıkarak hesaplamalar yaptı.

Canlı hayvanlar üzerinde deney yapan ve hatta cesetler üzerinde inceleme yapan tıp araştırmacıları, beynin bölümlerini, kalbin kapakçıklarını, damarlar ve arterler arasındaki bağlantıları tanımladılar. İskenderiye'de toplanan diğer bilgiler *Eski Ahit*'i Yunancaya çevirdiler ve böylece Hristiyanlık vakfının önemli bir

Milattan sonraki yılların başlangıcında, İskenderiye dört mil doğu-batı yoluna, Canopic Yoluna ve bunların yanı sıra olağanüstü evlere, tapınaklara ve diğer kamu binalarına sahip olmaktan gurur duyuyordu. Kraliyet Mahallesi'nin hemen kuzeyinde dünyanın en büyük kütüphanesi yer alıyordu. İki büyük liman, gemiler için güvenli barınaklar sağladı. Yön güdüm, dünyanın yedi harikasından biri olarak tanımlanan 400 fitten uzun bir deniz feneri tarafından sağlanıyordu. Cleopatra: A Life, Stacy Schiff, Telif hakkı © 2010 Stacy Schiff'e aittir. Little, Brown ve Company'nin izniyle kullanılmıştır.

parçası olacak bir metin hazırladılar. İskenderiye, tüm bu ve diğer birçok yönden, Helenistik dünyanın kültürel başkenti olarak ününü fazlasıyla hak etmiştir.

Batlamyus krallığı, başkenti İskenderiye ile birlikte bağımsızlığını yitirdiğinde, merkezi yarım binyıldan daha önce kurulmuş olan bir imparatorluğa dahil oldu. İmparatorluğun güçlü başkenti olan Roma şehri, MÖ 8. yüzyılın ortalarına kadar uzanıyordu. İtalya'nın ve topraklarının çoğunun MÖ 270 civarında saltanatın altındaki Etrüsklerin yaşadığı kuzeye getirilmesiyle Roma giderek büyüdü. MÖ 150 yılına gelindiğinde, en az 300.000 nüfusa sahipti. Kent, MS 2. yüzyıl boyunca demografik zirvesine ulaştı. O zaman, nüfusu en az 700.000 ve belki de 1.2 milyon kadar çok idi. Dünya tarihindeki ilk dev şehirdi; sayısal olarak (ve başka şekillerde) daha önce var olan diğer şehirlerden çok daha üstün bir şehir. Başlangıçta krallar tarafından yönetilen Roma, Atina gibi MÖ 500'de bir cumhuriyet haline geldi. Bununla birlikte, Atina cumhuriyetinin aksine, Roma cumhuriyetine, Roma sena-

tosunu kontrol eden toprak sahibi aristokratlar hakimdi. Bununla birlikte, plebler olarak bilinen aristokrat olmayanlar da temsil edildi ve MÖ 287’de bu adamlar ek güç kazandı.

Daha sonraki yüzyıllarda, Roma cumhuriyetçiliği, köle isyanları ve güvenilirliği sarsan üst sınıfların üyeleri arasındaki açgözlülük nedeniyle önceki canlılığını kaybetti. Nihayetinde cumhuriyet, MÖ 27 ile MS 14 arasında ilk olarak Sezar Augustus’un oturduğu imparatorluk tahtı, miras yoluyla geçen imparatorlar tarafından üstün gücün tutulduğu siyasi bir sisteme yol açtı. Eski rejimin düşüşü beraberinde yeni bir rejimi getirdi ve ardından Roma valilerinin hüküm sürdüğü bölgenin hacminden çok daha büyük, MS 2. yüzyılın başlarında zirveye ulaşan istikrarlı bir büyüme izledi. O sıralarda, Roma İmparatorluğu; İspanya, Galya (şu anda Fransa) ve İngiltere’nin çoğu dahil olmak üzere neredeyse Akdeniz çevresine ve aynı zamanda kuzeye doğru uzanıyordu. İmparatorluk genişledikçe, sadece başkenti çok daha kalabalık nüfuslu değil, aynı zamanda söz konusu halkın neredeyse tamamından büyük ölçüde kaynak sağlayabildiği için çok daha varlıklı hale geldi.

Yüzyıllar boyunca olduğu gibi büyüyen Roma, İskenderiye’nin aksine, usta bir planlamacının birleştirici bakışını yansıtmadı. Uzun bir süre sokakları dar ve gürültülü idi; çok katlı konutları aşırı kalabalıktı ve şehrin sakinleri periyodik tifo, tifüs ve kolera salgınlarına maruz kaldılar. Ancak, Atina ve İskenderiye gibi, Roma da kentin gelişiminin büyüklüğü ve yoğunluğu açısından yetersiz olmasına rağmen, kamu binalarının ve hizmetlerinin değeri konusunda sonsuz bir inanca tanıklık eden bir mimari gelenekten faydalandı.

Zaten cumhuriyet döneminde, kamu görevlileri kamu tesislerinin inşası için kamu harcamaları ve kendi masrafları konusunda her ikisi için de sorumluluk üstlendi. MÖ 2. yüzyılın başlarında, forum olarak bilinen merkezi bir buluşma yerine kamu salonları (bazilikalar) inşa edildi. Sonraki yüzyılın başlarında, aynı bölgede bir kamu arşivi (Tabularium) ortaya çıktı. Daha sonra başarılı generaller, ganimetlerinin bir kısmını benzer amaçlar için kullandılar. General olarak görev yaptıktan sonra sivil bir yetkili olan Pompey, askeri eylemlerden istifade ederek Roma’nın ilk kalıcı taş tiyatrosunu kurdu.

Benzer şekilde, Julius Caesar kötü hava koşullarında işi yürütmek için korunaklı bir alan olarak hizmet veren forumda başka bir bazilikanın inşasını başlattı. Bu arada, aynı bölgede, Curia Senato için bir buluşma yeri olarak yapılmış ve ayrıca üç tapınak da inşa edilmiştir.

Yeni binaların inşasındaki azami artış, böbürlendiği söylenen Sezar Augustus’un hükümdarlığı süresinde ve emriyle gerçekleşti: “Onu, bir tuğla şehriyen buldu-

ğum Roma'yı, mermer bir şehir olarak bıraktım.”(4) Augustus'un ölümünden bir yüzyıl sonra tarihçi Suetonius, yazılarıyla onun kalıcı başarılarını kanıtladı:

Kamu güvenliğine gelince, insan öngörüsünün yapabildiği kadarıyla felaketlere karşı önlem sağladı. Çok sayıda kamu binası inşa etti... Ayrıca diğer önde gelen kamu görevlilerine, yeni kamu anıtları inşa ederek veya eskilerini restore ederek şehri süslemeleri için sık sık baskı yaptı... Yangınlara karşı su şirketleri ve itfaiyeciler örgütledi; sele karşı Tiber kanalını temizledi... Yıkık veya yanmış tapınakları restore etti ve onları en gösterişli hediyelerle zenginleştirdi.(5)

Augustus'un başlattığı projelerin çoğu iki merkezi tepede (Capitoline ve Palatine) ve forumun çevresindeki alanda yoğunlaştı. Bu yerlerde, son askeri zaferleri kutlayan bir zafer takı, Augustus ve ailesi için bir türbe, bir tiyatro, kendi adını verdiği yeni bir forum ve düzinelerce yeni tapınak vardı. Yeni binaların işletmeye alınmasının yanı sıra, şehre su getiren kanalları iyi durumda tutmak için de önemli adımlar attı. En beğenilen bu yapıların çoğu Yunan tarzlarını, özellikle süslemeli Korint tarzını yansıtıyordu. Augustus'un görüşüne göre, dünyanın en büyük imparatorluğunun başkenti, imparatorluğun yüksek statüsü ile orantılı olacak bir kamusal yüz gerektiriyordu. Augustus, inşaat projeleri aracılığıyla sadece başkentinin imajını parlatmayı değil, aynı zamanda kendi itibarını da artırmayı hedefledi. Ancak şehrinin fiziksel olarak yenileme konusundaki başarısının büyüklüğü inkâr edilemez. Roma'daki Augustan'ın hükümdarlığı süresince inşaat projelerini ve yanı sıra dışarıya doğru genişlemeyi nasıl gerçekleştirdiğini, bu dönemde aktif olan tarihçi Livy ve şair Virgil gibi yazarlar tarafından kendisine verilen bağışları nasıl geliştirdiğini kolayca görebilirsiniz. Roma'nın gücünün büyümesi bu hikâyenin merkezî bir rolüydü, ancak güç duygusu görkemli binalarının verdiği gururla gittikçe arttı.

Augustus'un en az takdir edilen haleflerinden biri olan İmparator Nero, MS 64'te meydana gelen feci bir yangından sonra muazzam ve olağanüstü derecede zengin bir sarayın inşasına büyük kaynaklar ayırdı. Suetonius, Nero'nun yeni konutunu bariz bir hoşnutsuzlukla anlattı:

Boyutları ve mobilyaları açısından bu kadarını söylemek yeterli olabilir: Veranda o kadar yüksekti ki, içinde yüz yirmi fit yüksekliğinde devasa bir kendi heykeli vardı... Diğer kısımlar tamamen altınla kaplanmış, mücevherler ve sedef ile donanmıştı. Yemek odaları tonozluydu ve fildişiyle işlenmiş tavan bölmeleri, çiçeklerin etrafında dönmesi ve yayılması için yapılmıştı... Bu görkemli evin

bitirildikten sonra tahsis edilmesi üzerine, tasvip olarak söylediği tek şey, “artık bir erkeğe uygun bir konutu olduğu”ydı.(6)

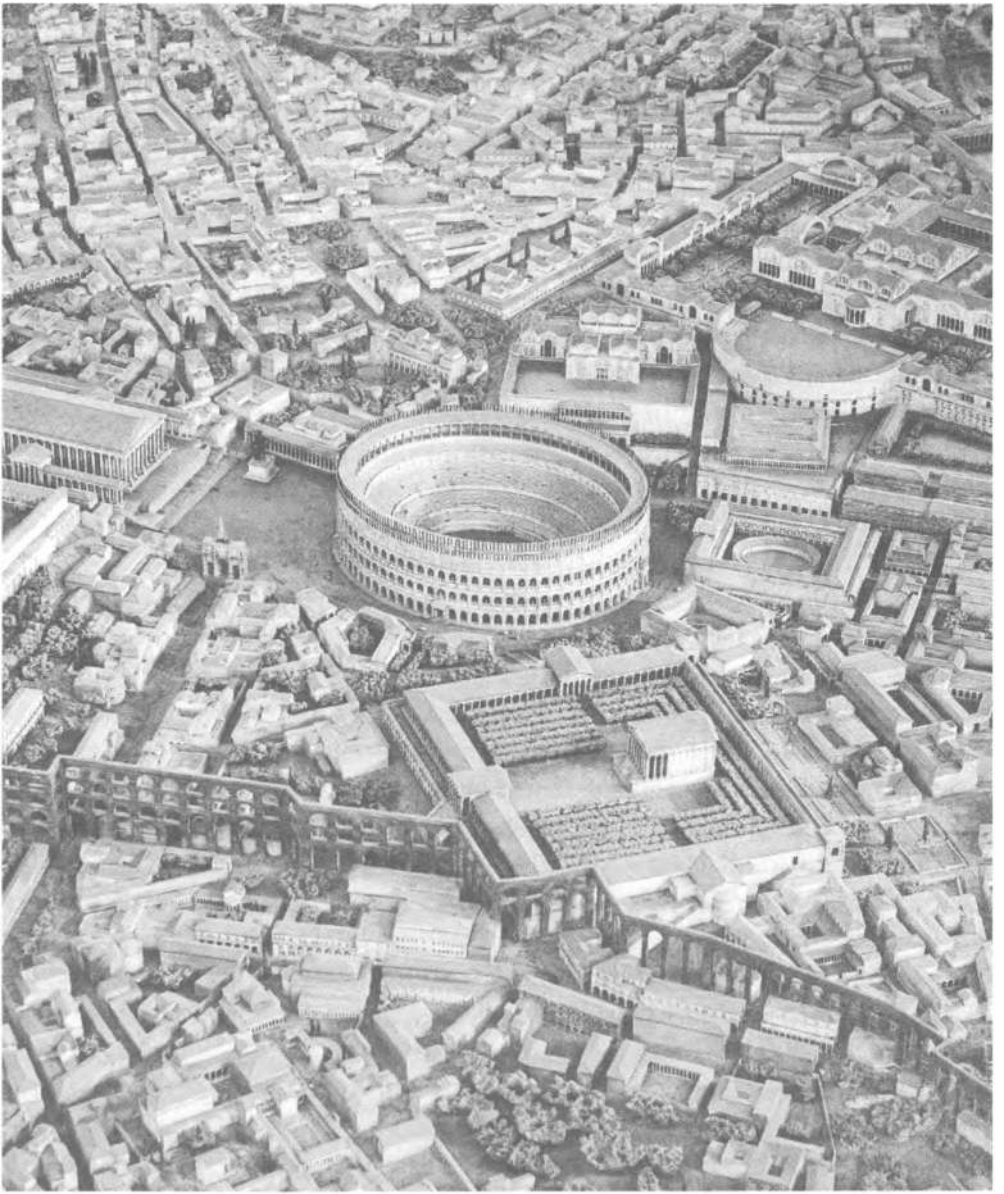
Bununla birlikte, Nero, tümüyle şehre fayda sağlamak için tasarlanan ilerlemeleri destekledi ve ilk kez Roma’ya bir şehir planı uyguladı. Evlerin yükseklikleri sınırlıydı, yanmaz yapı malzemeleri gerekliydi, sokaklar için minimum genişlikler kararlaştırıldı ve sokak düzenleri belirlendi.

Daha sonraki yıllarda, diğer mimari projeler, oldukça büyük olsalar da, kendini bariz bir şekilde yüceltmekten, uzun süredir devam eden kamu yararı geleneklerinin devamına ya da en azından kamusal alanın iyi bir şehrin temel bir bileşeni olduğu fikrine işaret etti. Augustus gibi, daha sonraki imparatorlar da şehir inşaatçıları olarak itibarlarını artırmaya çalıştılar. Tapınaklar, (aralarında en dikkat çekici olanı Pantheon, ilk olarak MÖ 27’de inşa edilmiş ve MÖ 115 ile 124 arasında onarılmış), tiyatrolar, sirkler, hamamlar ve kendilerinin ve tebaalarının boş zaman faaliyetleri için toplanabilecekleri diğer yerleri inşa ettiler veya restore ettiler.

Bu yerler arasında, her ikisi de 2. yüzyılın başlarında bitmiş olan Sirk Maximus (150.000 seyirci kapasiteli) ve Kolezyum (50.000 seyirci kapasiteli), Roma eğlenceleri için önemli mekanlar olarak öne çıkıyordu. Bu yerlerde meydana gelen olayların birçoğu, halkın davranışlarına vurgu yaparak, genellikle oldukça şiddetliydi (özellikle de Kolezyum’da meydana gelen gladyatör dövüşleri, ancak Sirk Maximus’taki iki tekerlekli araba yarışları da şiddetliydi). Kitleler sadece gaddarlaştırılmadı, aynı zamanda pasifleştirildi, çünkü eğlence (“ekmek ve sirkler” tabirinden gelen yiyecek dağıtmalarıyla birlikte) onlara boyun eğdirmenin telafisiydi. Bununla birlikte, bu tür mekanlarda, sıradan insanlar kendilerini, birçoğunun yaşadığı sağlıklı mahalleleri aşan bir kentsel topluluğun üyeleri olarak algıladılar.

Daha açık bir şekilde faydalı amaçlara, diğer muazzam yapılar tarafından hizmet edilmiştir. İç mekân tesisatının nadiren bulunabildiği bir zamanda inşa edilen Caracalla hamamları (3. yüzyılın başlarında inşa edilmiş) ve diğer hamamlar hem eğlence hem de hijyen açısından değerliydi.

Romalılar ayrıca şehirlerini daha temiz ve sağlıklı hale getirerek kentsel yaşam kalitesini iyileştirmede başarılı oldular ve ileri teknolojik bilgi birikimini yansıtan başka girişimler de üstlendiler. Roma gibi büyük ve yoğun olan bir şehirde içmek ve insan ve hayvan atıklarını taşımak için bol miktarda su temini zorunluydu, Romalılar mevcudiyetlerini garantiye almak için çok çalıştılar. Romalılar, MÖ 4. yüzyılda inşa edilen ve altı milden daha uzaktaki yeraltı kaynaklarından su getiren bir kanal ile başlayarak, vadiler üzerinden su taşıyan kanallar ve su yolları da dahil olmak üzere geniş bir su yolları ağı oluşturdular. MÖ 4. yüzyılda, bu yapılar uzak dağlardan günde 200 milyon galondan fazla su getirdi.

1. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen Kolezyum, Roma'nın merkezine yakın eliptik bir amfityatro idi. Gladyatörler ve ölüm arasındaki mücadeleyi ve Hristiyanların aslanlara yem olmaları da dahil olmak üzere birçok şiddetli eğlenceyi izleyen 80.000 seyirci barındırabiliyordu. © Vanni Arşivi / Art Resource, NY, ART317601.

Su depolarda saklandı ve onlardan sadece zenginlerin evlerine değil, aynı zamanda halka açık çeşmelere ve hamamlara da pompalandı.

Roma da benzer şekilde çoklu lağım olarak bilinen geniş bir kanalizasyon şebekesinden yararlandı. MS 6. yüzyıla kadar kullanılan kanalizasyon, MÖ ilk yüzyılda kapasite ve verimliliğin zirvesine ulaştı. Sistem hiçbir şekilde çok amaçlı değildi; Romalıların çoğu dış tualete güveniyordu ve şehrin caddelerindeki açık kanallarda çok sayıda kanalizasyon akmaya devam ediyordu. Yine de 1840'lı yılların sonlarına doğru, İngiltere'deki halk sağlığı reformcuları sistemin bazı bölümlerini ülkelerinde henüz işlevsel olan herhangi bir şeyden üstün olarak görüyordu.

Romalılar taşımacılığı destekleyen altyapı konusunda da oldukça ilerlemişlerdi. Büyük ölçüde askeri nedenlerden ötürü, Avrasya'nın herhangi bir yerinde eski çağlarda en geniş yol ağını inşa ettiler. İlki Roma'yı MÖ 312'de Napoli yakınlarındaki Capua'ya bağladı. Daha sonraki yüzyıllarda, Romalılar (gemilerle birlikte) başkentlerini uzak illere bağlamaya yardımcı olan 50.000 ek mil yol inşa ettiler. Dört fit kalınlığında ve kum tabakası, taş ve kil veya çimentodan oluşan beş katlı bu yolların birçoğu günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

Kendilerinden önceki Yunanlılar gibi, Romalılar da kendi merkezlerinden uzak bölgelerde çok sayıda şehir kurdular. Ostia (Tiber Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü yerde Roma'nın kendisi için bir liman olarak ortaya çıktı) ve Pompeii gibi bu şehirlerin çoğu İtalya'da bulunuyor olsa da, çok sayıda başka şehir çok daha uzaklarda bulunuyordu. İtalya'daki şehirleri saymamakla birlikte, Romalılar tarafından kurulan veya geliştirilen imparatorluğun zirvesinde 5.000'den fazla nüfusa sahip 350'den fazla şehir vardı. İmparatorluk İber yarımadasında 140'tan fazla şehri (örneğin Cordoba), Galya'da en az 130 (örneğin Lyon ve Trier) ve Britanya'da 47 (örneğin Londra) şehri ve yanı sıra İskenderiye'nin batısında bulunan Kuzey Afrika'daki çeşitli şehirleri kapsıyordu. Kentsel toplulukları kurdukları ya da yönettikleri her yerde, Romalı kent kurucuları, Roma kentinin yönetiminde çok açık biçimde görülen aynı pratik kaygıları sergilediler. İmparatorluktaki şehirlerin çoğu, Roma gibi, üst düzey kamu çalışmalarından keyif aldı. Bol su kaynakları, büyük hamamları, iyi tasarlanmış drenaj sistemleri, muhteşem tapınakları, tiyatroları ve büyük ve etkileyici diğer birçok kamu binası vardı.

Antik dönemde başka yerlerdeki tek tek şehirlerin tarihi hakkında, Akdeniz çevresindeki şehirler hakkında olduğu kadar bilgili olmasak da, büyük kentsel yerleşimler Yunanistan ve Roma'nın yörüngelerinin çok dışında ortaya çıktı ve gelişti. Kuzey Afrika dışında, bu isimle bir şehrin krallığın başkenti haline geldiği Aksum Krallığı'nda MÖ yaklaşık 100'den sonra şu anki Etiyopya'da önemli şehirler ortaya çıktı.

304 ve 299 yılları arasında Güney Asya'nın başkenti Pataliputra'da görev yapan bir Yunan büyükelçisi olan Megasthenes, bu şehri dünyanın en büyüklerinden biri olarak görüyordu. Yazısı kaybolmuştur, ancak özetlerine göre, (muhtemelen

epeyce abartılı bir şekilde) şehrin 9,5 mil uzunluğunda ve bir buçuk mil genişliğinde olduğunu; 60 fit derinliğinde ve 600 fit genişliğinde bir hendekle korunduğunu; ve 64 kapı ve 570 kule ile çevrelenen devasa bir ahşap çitle daha da korunduğunu iddia etmiştir. Kraliyet konutuna bağlı büyük bir park vardı; içinde evcil tavus kuşu ve sülün bulunan. [Ayrıca] bazı özel bahçıvanlık becerileriyle, gölgeli korular ve kümeler halinde yerleştirilmiş ağaçlar ve birbirine dokunmuş dallar vardı.”(7)

Pataliputra, İndus Vadisi’ndeki şehirlerin çöküşünü takip eden uzun bir kentsel durgunluk döneminden sonra şu anki Hindistan olan yeni bir şehir inşası dönemini temsil ediyordu. MÖ 1. binyılın sonlarının ortalarından MS 1. binyıla kadar, Patiliputra gibi çok sayıda yönetim merkezi içeren bölgesel başkentler ve emperyalist birçok şehir Güney Asya’da gelişti. Kuzey-orta Hindistan’daki Mauryan İmparatorluğu’nun başkenti, MÖ 490’dan başlayarak iki nehrin, Ganj ve Son’ın birleştiği yerde inşa edilmiştir.

Pataliputra, MS 3. yüzyılda Büyük Ashoka’nın yönetimindeyken zirveye ulaştı. O zamanlarda, Roma’dan daha büyük olmasa da onu Roma kadar büyük hale getiren 350.000 kadar yüksek nüfusu olabilir. Hükümdarlığı süresince, Ashoka başkentinin surlarını güçlendirdi, içinde her iki tarafında 250 metre karelik alanı kaplayan muazzam bir salonun bulunduğu muhteşem bir saray inşa etti ve birkaç Budist manastırının inşasına sponsor oldu.

O zamanki diğer büyük şehirler gibi, Pataliputra da siyasi iktidarın bir merkezi olarak göze çarpıyordu, ancak aynı zamanda hem Çin hem de Roma İmparatorluğu ile ekonomik bağlantılar kuran bir ticaret merkezi ve bir kültür merkeziydi. Genel olarak, Budizm’in bir merkezi olarak şehrin kimliğini yansıtan Mauryan kültürü ciddi derecede dinseldi. Ancak şehir; laik entelektüelleri, rahipleri ve tüccarları da çeken bir edebiyat ve bilim merkezi olarak dikkat çekti. Bu adamların en ünlüsü olan ve MÖ 370 civarında doğan Chanakya, ekonomi ve siyaset bilimi alanlarında öncü eserler üretti ve daha sonra kendisine “Hint Machiavelli” olarak atıfta bulunuldu.

Yoğun bir ticari ve idari merkezler ağı inşa etmiş olan Çin sakinleri, 100.000 veya daha fazla nüfusla belki de yarım düzine şehre sahip oldukları için Zhou Hanedanlığı’yla (MS 500 civarında) övünç duyuyorlardı ve sonrasında enerjik kentsel inşaatları devam etti. Savaşan Devletler (MS 475–221) olarak bilinen bir dönem, benzeri görülmemiş bir şehir inşasına tanıklık etti. Devletin her hükümdarının bir sermayesi vardı. Ayrıca, koruyucu surlar da başkentlerin ve diğer şehirlerin çoğunu çevreliyordu. Başkentlerde, surlu saraylar ayrıyeten korumalı alanlar oluşturdu ve genellikle şehrin merkezine kuruldu, böylece sembolik bir önem kazandılar. Şehirlerin gelişimi, nispeten yüksek derecede bir iç barış, bölgesel genişleme ve sanatsal başarı ile işaretlenmiş bir dönem olan Han hanedanlığı (MÖ 202 - MS 220) sırasında erken bir zirveye ulaştı. Han şehirlerinin en bü-

yüklerinden ikisi başkentti: Chang'an ve Luoyang. Saraylar, türbeler ve dini mimari bu yerleşimlere damgasını vurdu. Luoyang, giderek artan bir şekilde Konfüçyüs tapınakları ve yerel tanrılara adanmış tapınakların yanında duran yüzlerce Budist ve Taoist tapınağı ve manastırıyla özellikle dikkat çekici hale geldi. Luoyang yakınında bulunan Longmen Grottoes'e gelen ziyaretçiler hâlâ 5. yüzyılın sonlarından itibaren üretilen binlerce Buda ve havarisinin heykelini görebilirler. Pazarlar da daha büyük ölçüde aşikâr hale geldi. Chang'an 250.000 metrekairelik bir alan kaplayan batı pazarına ve iki kat daha büyük bir doğu pazarına sahipti. Chang'an pazarlarının çağdaş bir gözlemcisi olan Ban Mengjian, "hanımefendilerden daha müsrifçe giyinmiş olan dükkân kızlarını" kutladığı bir "Batı Başkenti Rapsodisi" yazdı ve içinde şunlar yazıyordu:

Seyyar satıcılar, dükkân sahipleri ve sıradan insanlar
 Bay ve bayan satıcılar, ucuza satıyorlar,
 Kalitelileri kalitesizlerle karıştırıp satıyorlar,
 Ülke hödüklerinin gözleri kamaşıyor.
 Neden emek verirken kendini harcarsın,
 Ne zaman dolambaçlı kazançlar bu kadar boldu?

Bu Çinliler, şehirlerine kırsal alanlardan gelen saf ziyaretçilerle ilişkilerinde kendilerini iyi durumda tutan ticari beceriler kazanmış olmaktan gurur duyabilirlerdi.(8)

Bu arada, dünyanın öbür ucunda, şehirler Meksika'da ve bitişindeki Guatemala'da da geliyordu. Meksika Vadisi olarak bilinen bataklık bir bölgede, MS 350 civarında, Cuicuilco ve Teotihuacan en az 2.500 dönümlük bir alanı kaplıyordu ve nüfusu 20.000 veya daha fazla idi. Güneylerinde, Yucatán'da Maya şehirleri, Maya başkenti ve Tikal olan El Mirador gibi yönetim merkezleri etrafında gelişti. 40,000 ila 80,000 arasında bir nüfusa sahip olan El Mirador, yaklaşık MS ilk binyılın ortaları ve MÖ ilk binyılın ilk zamanları arasında gelişti. O zamanlarda, Tikal daha küçüktü ama büyüyordu ve Maya uygarlığının doruğuna ulaştığı 8. ve 9. yüzyıllarda nüfusu 100.000'in üzerindeydi.

Yüzyıllar önce terk edilmiş olan bu şehirler iyi kazılmıştır ve Mayaların inşa ettiği yapılardan geriye kalanlar, son derece kentsel enerjinin güçlü kanıtlarını sunmaktadır. Bataklıkların çevrelediği engebeli arazinin üzerinde yer alan Tikal'in kalıntıları köprüler ve geçitlerle birbirine bağlanmış dokuz adet avluyu ve meydanları içeriyor. Yaklaşık 500 dönümlük bir merkezi alanda bulunan tapınaklar avluların ve meydanların üstünden yükselir, bu yapıların en heybetlisi 229 fit yüksekliğe ulaşan bir tapındır. Her ne kadar nüfusu az olsa da Tikal kalıntıları, büyük öneme sahip kentsel gelişmelerin güçlü bir hatırlatıcısı olarak geriye kalır.

Bölüm 3

Çöküş ve Kalkınma, 300–1500

Avrupa şehirleri 4. ve 9. yüzyılların başlarında, daha önceki yüzyıllarda yaşananlara göre çok yavaş büyümüştür. Orta Çağ'ın ilk bölümünü oluşturan Karanlık Çağlar, adından da anlaşılacağı gibi şehirlerdeki yaşama uygun olmasa da, bu dönem Batı'da bir kentsel gerileme dönemi olarak göze çarpmaktadır. 476'da Batı'da Roma İmparatorluğu'nun resmi sonundan bir yüzyıl önce, düşüş giderek daha belirgin hale gelmiştir. Ana üsleri kuzeyde ve doğuda olan Cermen kabileleri ve diğer “barbarlar” (örneğin Vizigotlar, Vandallar, Hunlar ve Ostrogotlar) tarafından yapılan istilalar, ticareti ciddi biçimde bozdu ve genel bir güvensizlik duygusuna neden oldu. Belediye yetkilileri, bölgelerini ve sakinlerini dışarıdan gelen baskınlardan ve yıkımlardan korumak için surlar inşa ettiler. Ama surlar işe yaramadı ve birçok şehir talan edildi. Roma bunlardan biriydi, 410 yılında Vizigotların kralı Alaric'in elinde acı çekiyordu.

Saint Jerome bu saldırıdan kısa bir süre sonra yazdığı gibi, “Roma kuşatılmış ve vatandaşları hayatlarını altınla satın almak zorunda kalmıştı. Bu şekilde yağmalamışlar, sadece zenginliklerini değil hayatlarını da kaybetmeleri için tekrar kuşatılmışlardı. Sesim boğazıma yapışıyor, hıçkırıklar sözümü boğuyor dikte yaparken. Tüm dünyayı ele geçiren şehrin kendisi ele geçirildi; hayır, kılıçla önceden daha fazla kıtlık vardı ve tutsak edilecek çok az vatandaş kaldı.(1) Romalılar güvenlik için kırsal bölgeye kaçtılar. Kırsal mezralarda, kalelerde veya manastırlarda ikamet ettiler. Hristiyanlığın yükselişi, diğer dünyaya vurgu yaparak belediyelerin laik yaşamına katılımı caydırmaya çalıştığı kadar kentsel gerilemeyi destekleme eğilimindeydi. Emin olmak için, piskoposlar kentsel alanlarda yoğunlaştı. Hristiyan Kilisesi, Romalılar tarafından kurulan kentsel ızgarayı ele geçirmişti ve bu

anlamda, kiliseler putperestlerin kurduğu şehirleri korumaya yardımcı oldular. Ancak Hristiyan ilahiyatçıların yazıları, klasik yazarlar tarafından dile getirilen sivil gururun hiçbirini yaymıyordu. Gerçekten de Saint Augustine, 410 yılında *The City of God* başlıklı çok etkili bir çalışmada, Roma'yı, tarihini insan kırılganlığının ve günahının kanıtı olarak çağırdığı arketipik "insan kenti" olarak tanıttı.

2. yüzyılda yaklaşık bir milyonluk bir nüfusa sahip olan Roma'nın kendisi, 700 civarında yalnızca 50.000 nüfusa sahipti, bu sayı 11. yüzyılın başında 35.000'e düşecekti. İtalya'nın Cremona ve Padua şehirleri yok oldu, yollar terk edildi ve kanalizasyon sistemleri çöktü. Gaul'da (Fransa) birçok insan şehir merkezlerini terk etti. Sonuç olarak, Tours ve Lyon gibi yerler önceki nüfuslarının ve işlevlerinin sadece küçük bir kısmını korudu. İngiltere'de Londra, Lincoln, Canterbury, York ve Chester gibi eskiden büyük şehir merkezleri olarak işlev görenlerin sadece birkaçı önemli ölçüde iskân etmeye devam etti. Bir bütün olarak Avrupa'da (Rusya hariç), 2.000 veya daha fazla nüfuslu yerleşimlerde yaşayan toplam nüfus, 200 ila 500 yılları arasında yaklaşık yüzde 40, sonraki 200 ila 250 yıl içinde ise en az yüzde 20 oranına düştü.

Kentsel canlılık Avrupa'nın doğusuna doğru kaymıştır. Roma İmparatoru Konstantin, yeni bir başkent için Bizans olarak bilinen bir Yunan köyünün yerini seçti. 324 ve 330 yılları arasında kurulan Konstantinopolis, Karadeniz'den Akdeniz'e kanalın bir parçasını oluşturan bir su kanalının (Boğazlar) yanında, şimdiki Türkiye'nin uzak batı kesiminde yer alıyordu. Yüzyıllar boyunca dünyanın en büyük şehirlerinden biri olarak gelişti ve Roma'nın yerini büyük Akdeniz metropolü olarak aldı. Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının 476'da yıkılmasının ardından, neredeyse 1.000 yıl süren bir imparatorluk olan Bizans İmparatorluğu'nun açık ara önde gelen şehriydi. 390 yılında yaklaşık 250.000 ila 350.000 kişilik bir nüfusa sahip olan şehir, 450 ila 1070 arasında 400.000 ila 600.000 arasında dalgalandı. Bu dönemde nüfusu, Bizans İmparatorluğu'ndaki diğer şehirlere göre en az on kat daha fazla, Hristiyan Avrupa'daki diğer şehirlerin en az altı katı büyüklüğündeydi ve bir sonraki büyük şehir 1000 yılında yaklaşık 75.000 nüfusa sahip Palermo'dur.

Konstantinopolis'in üstünlüğü sadece imparatorluk başkenti olarak siyasi statüsünden değil, aynı zamanda uluslararası ticaret yoluyla elde ettiği zenginlikten de kaynaklandı. Avrupa ile Asya arasında doğudan batıya, kuzeyden güneye Karadeniz ile Akdeniz'in doğu yakası boyunca uzanan önemli ticaret yolları üzerinde olduğu için, Konstantinopolis çok uzak bir ticaret yollarının merkezinde yer alıyordu. Limanı ve sokakları birçok topraktan gelen uluslararası tüccarlar tarafından

yoğun bir şekilde dolduruldu. Çin ve Hindistan kadar uzak ülkelerden mal getiren Rusların, Batı Avrupalıların ve Arapların varlığı, şehre önemli derecede kozmolit bir kalite verdi ve maddi refahı büyük ölçüde etkiledi.

Ticaretin meyveleri, Konstantin'in yanı sıra, 5. ve 6. yüzyıl ardılları Theodosios II ve Justinianian'ın yanı sıra imparatorluğun hükümdarlarının hem yerlilerden hem de yabancılardan büyük hayranlık besleyen bir bina mirası yaratmalarını sağladı. Konstantin şehrin temel planlarının çoğunu kendisi ortaya koydu. O, şehrin ticaret merkezi olarak hizmet etmesi için büyük bir forum yanı sıra geniş bir saray ve Roma'da Circus Maximus'a eşdeğer olarak işlev gören bir hipodrom yaptırdı. 413 ve 447 yılları arasında Theodosius'un yönetimi altında inşa edilen surlar şehrin savunma konumunu sağlamlaştırarak kentsel peyzajın bir başka etkileyici özelliğini oluşturmuştur.

Ancak şehrin birçok heybetli yapısının en önemlisi, kilise adamlarının Hıristiyanların imparatorlarına itaat etme yükümlülüklerini aşlamaya çalıştıkları kiliseleriydi. Bu binalar arasında, biri diğerlerinden daha fazla öne çıkmaktadır: Ayasofya (Kutsal Bilgelik). Caesareali Bizans tarihçisi Procopius, 537'de bitmesinden kısa bir süre sonra, "tarif edilemez güzellikle ayırt edilmiştir, hem boyutu hem de ölçülerinin uyumu içinde, hiçbir parçası aşırı olmayan ve hiçbir eksiklik olmadan, sıradan binalardan daha görkemli ve çok daha zarif olan bu yapı sadece bir oran değildir. Kilise tuhaf bir şekilde ışık ve güneş ışığıyla doluydu; yerin dışarıdan güneşle aydınlatılmadığını, ışınların kendi içinde üretildiğini, bu kiliseye o kadar çok ışık döküldüğünü söylerdiniz." (2)

Yüzyıllar sonra bir Fransız, 1204'te şehre saldırmak için yaklaştıklarında Batı Avrupa'dan gelen Haçlıların şaşkınlığını anlattı. "Gerçekten de bilmelisin," diye yazdı "daha önce hiç bakmadıkları Konstantinopolis'e iyi bakmışlardı; çünkü o yüksek surları ve etrafını kapatan güçlü kuleleri, o zengin sarayları ve o yüksek kiliseleri gördüklerinde, tüm dünyada bu kadar zengin bir şehrin olabileceğine inanmadılar, pek çok kimse, diğer şehirlerin arasında egemen olan bu şehrin genişliğini ve uzunluğunu görmeselerdi gözlerine inanamazlardı. (3)

Bu adamlar hayran oldukları söylenen şehri yağmalamaya başladılar, böylece şehir 11. yüzyılın sonlarında doruk noktasına ulaştığından beri zaten aşikâr olan bir kentsel gerileme sürecini hızlandırdılar.

Ayasofya 537 yılında İmparator Justinian başkanlığında Hristiyan kilisesi olarak tamamlandı. Bizans sanatının en yüksek örneği ve dünyanın her yerinde dini mimarinin önde gelen örneklerinden biridir. Osmanlı Türklerinin 1453'te şehri ele geçirmelerinden sonra bina camiye dönüştürüldüğünde ince minareler eklendi. Arıld Vâgen / Wikimedia Commons'ın izniyle / CC-BY-SA-3.0

1261 yılına kadar süren batı işgalinden sonra, bir Yunan imparatoru Michael VIII Palaeologus, Haçlılar tarafından dayatılan Latin imparatorlarının saltanatına son verdi. Ancak ele geçirdiği şehir, 15. yüzyılın ortalarında 40.000-50.000 nüfusa kadar düşen büyük bir nüfus kaybına uğradı. Kısmen bu kaybın bir sonucu olarak, Osmanlı Türklerinin sonraki saldırılarına dayanamadı. Yüzyıllar önce başlayan batıya doğru ilerlemeye devam eden bu Müslümanlar, 1453'te kontrolü ele geçirecek Bizans İmparatorluğu'nu kesin bir sona getirdiler. (1920'lere kadar adı resmi olarak değişmemiş olsa da bundan böyle İstanbul olarak anılıyordu.)

15. yüzyılın ortalarında Konstantinopolis'i fetheden adamlar, Arap peygamber Muhammed'in İslam olarak bilinen dini kurduğu 7. yüzyıla dayanan bir Müslüman yayılmacılığı geleneğinin mirasçılarıydı. O, sadece tebliğ ederek değil, aynı zamanda geniş alanları siyasi olarak kontrol ederek yeni inancı her yere yaymayı amaçlamıştı. Sonuç olarak, 750 civarında, Müslümanlar Güneybatı Asya, Kuzey Afrika ve İber Yarımadası'nın büyük bir kısmı üzerinde egemenlik kazandı. Hem dini hem de siyasi hakimiyetlerini genişletip sıkılaştırdıkça, Müslümanlar göçebe bir yaşam tarzından ve Şam, Kudüs, İskenderiye, Trablus, Sevilla ve Cordoba gibi şehirlere yöneldiler (11. yüzyılın başında belki 400.000 ila 500.000 nüfuslu ve

3.000 camili bir yerleşime sahip). Halifeler (kraliyet hükümdarları) de etkileyici başkentlerin inşasıyla, idari ve sembolik olarak güçlerini artıran daha az sayıda yeni şehir kurdular.

Bu şehirler arasında hiçbiri Bağdat'tan daha heybetli ve dikkat çekici değildi. 11. yüzyılın ortalarında, öğretmen ve vaiz El-Hatib el-Bağdadi Bağdat'ın tarihini şöyle yazmıştır:

Tüm dünyada Bağdat'la büyüklük, ihtişam ya da âlimlerin ve büyük kişiliklerin sayısı kıyaslanabilecek bir şehir olmamıştır. Ayan ve genel nüfus ayrımı, semtlerinin genişliği, sınırlarının genişliği ve çok sayıda konut ve saray Bağdat'ı diğer şehirlerden ayırmaya hizmet eder. Çok sayıda yolları, caddeleri ve yerellikleri, pazarları ve sokakları, şeritleri, camileri ve hamamları, yüksek yolları ve dükkânları düşünün; tüm bunlar şehri diğerlerinden ayırt ediyor... Çok büyük nüfusu da ayrıca şehri diğer şehirlerden ayırt ediyor. (4)

Çok sayıda etkileyici “kişilik” ve inşa edilmiş yapılar yazarın gözünde birkaç yüzyıl önce başlamış bir yükselişe tanıklık etmiştir.

Bağdat, Abbasi Halifesi Mansur'un emriyle 762'de yeni bir şehir olarak yükselmeye başladı ve aklındaki şey 765'te büyük ölçüde tamamlandı. Yeni bir yapı olarak, onu İslam dünyasındaki diğer şehirlerden ayıran planlama ve düzenlilik sergiledi. Şehir bir daire şeklinde düzenlenmişti. Merkezindeki kraliyet sarayı, havaya 160 metre ulaşan büyük bir yeşil kubbe ile kaplı idi. Yanında büyük bir cami duruyordu. Yüksek duvarlı açık bir halka, sarayı ve camiyi şehrin geri kalanından ayırıyordu. Dört müstahkem kapıyla delinmiş olan duvarı bir hendek çevreliyordu. Konstantinopolis gibi, Avrupa, Güneybatı Asya ve Doğu Asya arasındaki ticaret yolu üzerindeki stratejik konumunun yanı sıra başkent statüsünden de nispeten yararlanan Bağdat oldukça hızlı bir şekilde büyüdü. 800 yılına kadar, muhtemelen en az 400.000 nüfusu vardı. 850 yılında dünyanın en büyük şehriydi ve 930 yılında bir milyonluk bir nüfusa sahipti.

Bağdat büyüdükçe, Halife Harun el-Reşid ve oğlu Mamun 8. ve 9. yüzyılın başlarındaki hükümdarlıklarında demografik ve kültürel olarak zirveye ulaşarak Müslüman entelektüel yaşamında giderek daha önemli bir rol oynadı. Persler, Türkler, Araplar, Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştlerin kozmopolit karışımları, hırslı hükümdarlarla birleşince, Bağdat'ı hayati bir bilim ve öğrenme merkezi haline getirmiştir. Bağdat'ı entelektüel ve imparatorluklarının politik başkenti yapmaya kararlı olan bu yöneticiler Konstantinopolis'ten alınan Yunan el yazmalarının Arapçaya çevrilmesini teşvik ettiler, astronomik bir gözlemevi kurdu-

lar ve tıbbi araştırmaları desteklediler. Ayrıca yöneticiler Aristoteles öğretileri ile Müslüman felsefesi sentezi yapan filozofları desteklediler.

Şehir, 1258’de neredeyse tüm ihtişamını yok eden Moğollar tarafından saldırıya uğradı ve yağmalandı. Yeniden canlandı, ancak 1400’de Moğol fatihi Timurlenk tarafından ve daha sonra 1524’te Persler tarafından tekrar ele geçirildi ve 1524’te Osmanlı İmparatorluğu’na dahil edildi. 1437’de Mısırlı tarihçi Al-Maqrisi, 1437’deki çöküşü sırasında şöyle yazmıştır: “Bağdat harabeye döndü; artık camiler, müminler, ezan ve çarşı yok. Çam ağaçlarının çoğu kurudu; kanalların çoğu tıkanmış. Artık şehir denemez.”(5) Yüzyıllardır dünyanın en büyük ve en dikkate değer şehirlerinden biri olan şehrin fark edilen durumu buydu.

Güneybatı Asya’dan, İpek Yolu olarak bilinen efsanevi uluslararası ağ, ipek ve diğer lüks malların menşe yeri olan Doğu Asya’ya binlerce kilometre uzanıyordu. Çin İmparatorluğu’nda, şehirlerin güçlü ağları ekonomik dağıtım merkezi olarak baş gösteriyordu. Bazıları okyanusa kolay erişim sağlayan nehirler boyunca yer alırken, daha iç kısımlarda bulunan diğerleri ya bölgesel pazar kasabaları ya da İpek Yolu’nun dayanak noktası olarak işlev gördü. Ancak Çin kentsel ağındaki baskın yerler idari merkezlerdi. Büyük imparatorluk başkentlerinin gövdelerinden bölgesel ve eyalet başkentleri dallandı ve bunlar da 1000 yılı civarında 2.000 ilçe başkentine dönüştü.

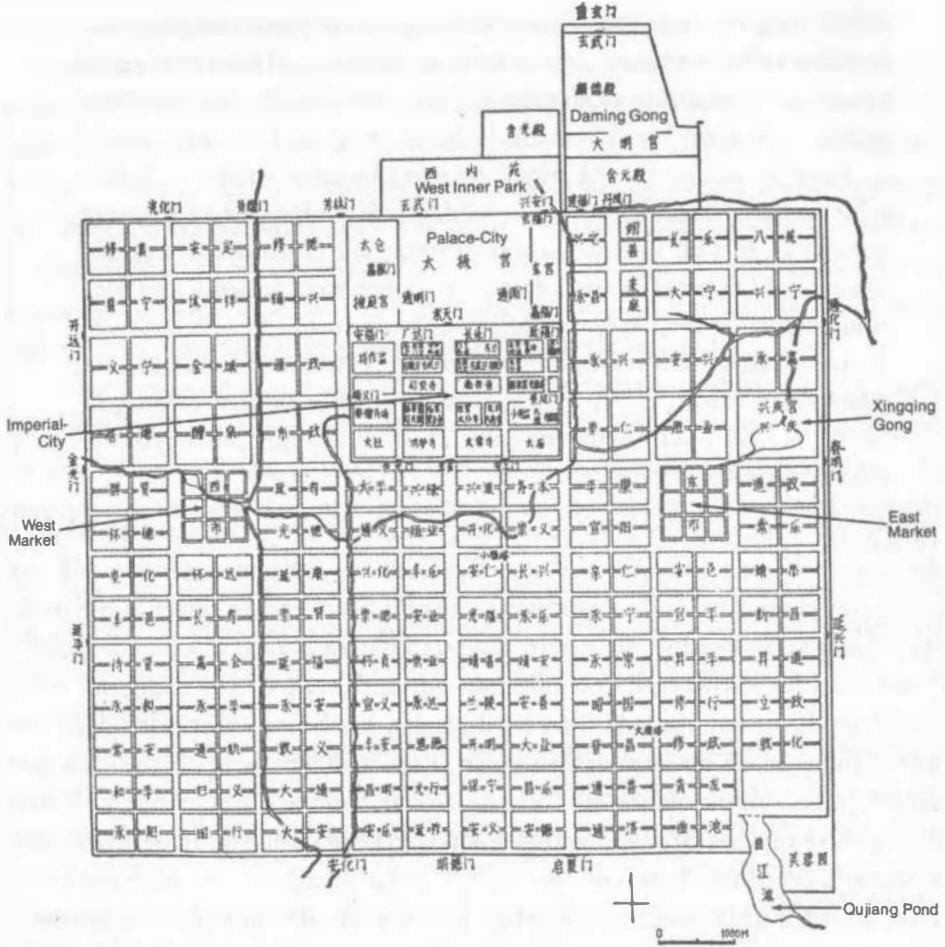
Bu imparatorluk başkentlerinden en sıra dışı olanlarından biri coğrafi büyümesinin zirvesine Bağdat’la yaklaşık olarak aynı zamanda ulaşan Chang’an (şimdi Xian)’dı. Adını ilk Han başkentinin bulunduğu yerin yakınında inşa edilmesinden alan yeni Chang’an, 582’de Sui İmparatoru Wen’in yönetimi altında ve daha sonra Tang Hanedanlığı sırasında daha belirgin bir şekilde dünyanın en büyük şehirlerinden biri olarak ortaya çıktı. 8. yüzyılın ilk yarısında, şehir surları içinde yaklaşık bir milyon ve surların dışında bir milyonluk bir nüfusla gurur duyabilirdi ve birçok tüccarı ve uzak ülkelerden gelen diğer gezginleri kendine çekti.

Yarım binyıl sonra, Venedikli tüccar ve İpek Yolu gezgini Marco Polo, Çin’in birçok büyük kentinde ortak özellikleri vurgulayan yeni bir başkent (Dadu) hesabını yazdıracaktı. Chang’an’ın benzeyen dikdörtgen bir düzene dikkat çekerek şunları yazdı:

24 mil yuvarlaktır [ve] her çeyrekte altı millik bir yüze sahiptir. Hepsi, aşağıda yaklaşık on adım kalınlığında ve yirmi adımdan fazla yükseklikte topraktan duvarlarla çevrilidir. ... Hepsi tamamen savunma durumunda ve siperler beyaz. Ayrıca on iki ana kapı vardır ve ... surların her iki tarafında üç ana kapı ve beş saray vardır. ... Tüm bu saraylarda çok büyük ve geniş salonlar vardır. ... Bütün şehir hatlarla düzenlenmiştir. ... Caddeler o kadar düz ve o kadar geniştir ki, biri bir kapıda duvara tırmanıp bir taraftan diğer tarafa bakarsa, iki taraftaki kapıyı da görür. Ve her ana caddenin kenarlarında her yerde her türden tezgah ve dükkan vardır. Ve şehrin çevresinde çok güzel ve büyük saraylar, çok güzel hanlar ve bol miktarda güzel evler vardır. ... Ve şehrin ortasında, gece üç kez çalan çok büyük bir zili olan büyük bir şehir saatinin olduğu çok büyük ve yüksek bir saray vardır. (6)

Böyle bir şehir, Marco Polo'nun Avrupa'sında o zamanlar karşılaşılabilecek bir kentsel yerleşim yolundaki her şeyi büyüklük ve ihtişam açısından çok aştı. İmparatorun kendi diyarında dayatmaya çalıştığı disiplinin ve düzenin bir ifadesi olarak Chang'an'ın kendisi, dış surları doğudan batıya 5.92 mil, kuzeyden güneye 5.27 mil olan bir dikdörtgen şeklinde inşa edilmiştir. 18 fit yüksekliğinde ve tabanda 15 ila 30 fit kalınlığında olan bu duvarlar, her birinin üzerinde bir gözetleme kulesi bulunan on bir kapıyla delinmişti. Kapıların içinde, iç bölgelerden gelen bir ziyaretçi, sistematik olarak dikdörtgen bloklar halinde düzenlenmiş ve evlerin, dükkanların ve tapınakların sıralandığı sokaklarda dolaşabilirdi. İdari şehrin etrafı bir iç duvarla çevriliydi. Hükümet büroları, kışlalar ve diğer resmi binalara verilen bu alan, şehirden uzak bölgelerde merkezi otoriteyi elinde bulundurmuş akademik olarak eğitilmiş bürokratların işyeriydi. Yanında saray şehri vardı. Burada, Kabul Salonu'nda, imparator mahkeme düzenlerdi.

Sarayın kendisi, imparatorluk ailesinin konut bölgelerini ve ayrıca daha fazla idari bina ve büyük salonları (biri yaklaşık 425x235 fit ölçülerinde) içeriyordu, hepsi de 4,75 millik bir duvarla çevriliydi. Her ne kadar şehir her şeyden önce Çin'in imparatorluk hükümdarlarının izlerini sergilese de aynı zamanda organize dinin etkili varlığına da etkileyici bir tanık olmuştur. 722 yılına gelindiğinde, şehirde muhteşem ibadet salonları, çan kuleleri, parlak boyanmış pagodalar, kutsal kitaplarla dolu kütüphaneler ve keşişlerle rahibeler için yatakhaneleri, yemekhaneleri olan doksan bir Budist tapınağı bulunuyordu.

Chang'an, 6. yüzyılda Çin'de bir başkent olarak kuruldu ve Tang Hanedanlığı (618-907) sırasında zirveye ulaştı. Şehir, imparatorların proje düzeni ve istikrarı arzusunu ifade eden ızgara benzeri bir tasarıma sahipti. Hükümdarlar, aileleri ve hizmetlileri daha büyük şehirdeki ayrı bir saray şehrinde ikamet ettiler. Başka iki saray daha vardı: Daming Gong ve Xingqing Gong. Nancy Shatzman Steinhardt, *Chinese Imperial City Planning* (Honolulu: Universtiy of Hawaii Press, 1990), 95.

Çeşitlilik, Taoizm'in adanmışları için on altı, Zerdüştler için dört ve Nasturi Hristiyanlar için iki kuruluşla birlikte gelişti.

Tang hükümdarları, MS. 650-700 yılları arasında ilk şehirleri olan Japonya'dan diplomatik heyetler çektiler. Yaklaşık olarak aynı zamanda, Tang Çin ve Hindistan ile ticaret yoluyla yayılma, şu anda Kamboçya olan şehirlerin, özellikle de bugün

UNESCO Dünya Mirası listesindeki Angkor'daki yerleşimin ortaya çıkmasına neden oldu.

906 yılında Tang hanedanının çöküşünden sonra, Chang'an'ın nüfusu sürekli olarak düştü ve 1000'de 300.000'e, 1500'de 150.000'e kadar geriledi; ancak, Çin genel olarak kentsel bir azalma yaşamadı. Pazar kasabaları, ilçe başkentleri ve imparatorluk başkentleri büyüyordu. 1368 ve 1421 yılları arasında başkent olan Nanjing'in (Güney Başkenti) nüfusu, muhtemelen 12. yüzyılda 180.000'den 1400'de 473.000'e yükseldi. 1271'den 1368'e kadar Moğol hükümdarlarının ve 1421'den 1644'e kadar Ming hükümdarlarının başkenti olan Dadu'nun (bugünkü Pekin veya Kuzey Başkenti) nüfusu 1200'de 150.000'den 1500'de 672.000'e yükseldi.

Pasifik Okyanusu boyunca, özenle tasarlanmış bir plana göre başka bir başkent şehri gelişti. Tenochtitlán 1325 ve 1345 yılları arasında Meksika'nın merkezinde bulunan Aztek İmparatorluğu'nun başkenti olarak büyük ama sığ bir gölün ortasındaki bir adada kurulmuştur. Tenochtitlán özellikle Meksika Körfezi, Pasifik Okyanusu ve hatta Kuzey-Güney Amerika'daki İnka İmparatorluğu gibi yerlerden mal getiren ticari yollardan ve fethedilen bölgelerden alınan tarım haraçlarından yararlandı. Sonuç olarak, 1500 yılında, Tenochtitlán'ın en az 80.000 (ve bazı tahminlere göre 200.000) nüfusu vardı. Bu durum şehri sadece batı yarımkürede açık farkla en büyük şehir değil, aynı zamanda o zamanki Avrupa şehirlerinin hepsinden çok daha büyük yapıyordu.

İspanyol fatih Bernal Diaz del Castillo, Tenochtitlán'ın bulunduğu yerleşim bölgesini hayranlıkla anlattı:

Suda kurulmuş bu kadar çok şehir, köy ve kuru toprakta başka büyük şehirler görünce hayrete düştük ve bunun tılsımlar gibi olduğunu söyledik. ... büyük kuleler yüzünden ... ve sudan yükselen, hepsi taştan yapılmış binalar. Ve bazı askerler gördüğümüz şeylerin bir rüya olup olmadığını sordu? ... Bunu nasıl tarif edeceğimi bilmiyorum; daha önce hiç duyulmamış, daha önce görülmemiş, hatta hayal bile edilmemiş şeylerdi. (7)

Hernan Cortés Tenochtitlán şehrinin benzer bir tarzla ve daha özel bir dikkat ile şunları yazdı:

Büyük şehir ... bir tuz gölünün ortasında inşa edilmiş ve şehrin kalbinden anakaradaki herhangi bir noktaya iki fersah uzaklıkta. Dört geçit ona yol açar, hepsi elle yapılmış ve yaklaşık 12 fit genişliğinin

dedir. Şehrin kendisi Seville veya Cordoba kadar büyük. ... Ana sokaklar çok geniş ve düz, çoğu yıpranmış, ancak daha küçük cadde-lerin birkaçı ve en azından yarısı, kanolarıyla geçtikleri su yollarıdır. Dahası, ana caddelerde bile düzenli mesafelerde açıklıklar vardır, böylece su bir kanaldan diğerine serbestçe geçebilir ve çok geniş olan bu açıklıklar, çok sağlam bir şekilde bir araya getirilmiş büyük kiriş köprülerinden oluşur. ... Şehir, piyasaların sürekli olarak tutulduğu birçok açık meydana ve ticaret gelirlerinin genel iş alanına sahiptir. ... Bu büyük şehrin çeşitli mahallelerinde çok sayıda cami veya putlar için meskenler vardır. ... Bu tapınaklar arasında, büyüklüğü ve ihtişamını hiçbir insan dilinin tarif edemediği özellikle bir ana tapınak vardır. ... En az kırk kulesi vardır. ... En büyüğünün tabanına çıkan elli basamağı vardır: Bu, gerçekten de büyük Sevilla kilisesinden daha yüksektir.(8)

Cortes'in görüşüne göre, Meksika metropolü, İspanya'nın en büyük şehirle-riyle karşılaştırıldığında oldukça olumludur. "Camiler"le, görkemli sokaklarla ve bol pazarlarla süslenmişti ve bunların hepsi de gelişen bir şehre tanıklık ediyordu.

Bu sözler yazıldıktan kısa bir süre sonra, 1521'de Cortes ve adamları İmpara-tor Moctezuma II'nin (1520'de öldürülmüştü) kuvvetlerini yendiler. Şehrin kont-rolünü ele geçirdikten sonra, onu büyük ölçüde yok ettiler ve kendilerine yeni bir şehir için alan yarattılar. Bu arada, 1520'de Meksika kıyılarında bir çiçek hastalığı salgını, 1521'de Tenochtitlan'da bir hastalık salgınına yol açarak İspanyol istilala-rına karşı yerli direnci daha da zayıflattı.

İspanya'ya döndüğümüzde, Cordoba ve diğer bazı şehirler, 8. yüzyılın başların-dan itibaren Müslüman yönetimi altında büyümüşlerdi; bu sırada nüfusları kuzey ve doğudaki şehirlerden çok daha büyüktü. Cordoba'nın 800 civarında 160.000 ve 11. yüzyılın başında en az 400.000 nüfusa sahip olduğu tahmin ediliyor.

9. yüzyılın başlarında, şehir merkezleri bir kez daha Hristiyan Avrupa'da büyümeye başlamıştı ve büyüme hızı 1000 yılından sonra hızlandı. İspanya ve Rusya'yı saymazsak, 800 ila 1000 yılları arasında Avrupa'da nüfusu 10.000 olan şehirlerin sayısı 60'tan 100'e çıktı. Bu yıllarda, İtalya'nın toplam kentsel nüfusu muhtemelen yüzde 70-80 oranında artmıştır. İskandinav Vikinglerinin devam eden istilaları nedeniyle kısmen geride kalan kentsel büyüme, 10. yüzyılda istilalar sona erdikten sonra arttı.

MEXICO.

Tenochtitlán, Meksika'nın çoğunu kaplayan bir Aztek imparatorluğunun muhteşem başkentiydi. Büyük bir gölün ortasına inşa edilmiş, birkaç anayolla anakaraya bağlanmıştır. Şehrin ortasında görkemli bir meydan, bir kraliyet sarayı ve insan kurbanlarının sergilendiği Templo Mayor tarafından süslenmiştir. İspanyol işgalcileri onu işgal ettikten ve 16. yüzyılın başlarında birçoğunu yok ettikten sonra, Mexico City'nin yeri oldu. Bpk, Berlin / Biblioteca Marciana / Alfredo Dagli Orti / Sanat Kaynağı, NY, ART330306.

1000 ila 1300 yılları arasındaki yüksek Orta Çağ boyunca, Avrupa büyük bir şehir kurma ve kentsel gelişme patlaması yaşadı. Nüfusu 10.000 veya daha fazla

olan şehirlerin sayısı 111'den 242'ye çıktı ve buralarda yaşayan insan sayısı neredeyse iki katına çıktı. Mutlak anlamda, en büyük büyüme uzun süre önce kurulmuş olan şehirlerde meydana geldi. Örneğin Paris'in nüfusu 20.000'den 160.000'e ve Venedik'in 45.000'den 110.000'e çıktı.

14. yüzyılda, Avrupa'nın nüfusu, 1347'den itibaren hem kıtlıklar hem de tekrarlanan bubonik ve pnömonik veba salgınları sonucunda yaklaşık üçte bir oranında azaldı. Kara Ölüm olarak bilinen bu hastalık, çok sayıda şehirliyi öldürdü. Floransa'da, 80.000 kişilik nüfusun 50.000'i veba yıllarında öldü. Kuzey Avrupa'da, neredeyse tüm şehirler, dörtte biri ile yarısı arasında nüfus kaybetti. Bununla birlikte, nüfusu 20.000 ve üzeri olan şehirlerin sayısı 1300 ve 1500 yılları arasında 92'den 95'e yükseldi ve kentsel olan (5.000 veya daha fazla nüfuslu yerleşim yerleri) nüfusun yüzdesi artmaya devam etti (yüzde 10,4 ila 10,7 arasında). 1500 yılında (bu noktada artık Müslümanlar tarafından yönetilen İspanya dahil edildi), 35.000 veya daha fazla nüfuslu toplam otuz şehir vardı.

Özellikle bez üreticileri veya ihracatçıları olarak statüleri ve ticarete oynadıkları roller nedeniyle iki alan önemli ölçüde kentsel gelişimi etkilemiştir. Bunlar; Flanders, Brabant ve Hollanda'yı (ve Brüksel, Ghent ve Brugge gibi şehirleri) ve Kuzey İtalya'yı (Milano, Venedik ve Floransa) içeren sözde Low Countries¹ 'di. Buna ek olarak, diğer birçok yer, önceki yüzyıllarda öncekilerden çok daha fazla sayıda, daha büyük ve daha gelişmiş olan kentsel yerleşimlerle gurur duyabilirdi.

Konstantinopolis, Bağdat, Chang'an ve Tenochtitlán'ın aksine, Orta Çağ Avrupa'sındaki şehirler kalıtsal hükümdarları tarafından büyük devletlerin başkenti olarak kurulmadı. Bunun yerine orada yaşamayı seçen bireylerin kararları sonucunda yavaş yavaş ortaya çıktı. Bu erkekler ve kadınlar, ağgözlü yağmacılardan korunmak, ticaret ve zanaat üretimiyle geçimlerini sürdürmek için güçlendirilmiş alanlarda bir araya toplandılar. Genel olarak, feodal otorite ve esaret okyanusunda göreceli özgürlüğün tadını çıkarmaya çalıştılar. Gerçekten de, Orta Çağ Avrupa'sındaki kentsel gelişimin başlıca özelliklerinden biri, şehir sakinlerinin asil lordlar tarafından ("şehir havasının insanı özgürleştirdiği" ilkesine göre) senyörlerin kontrolünden ve ayrıca şehir merkezli piskoposların uyguladığı güçten kurtulmasıydı. Bu süreç, kentli tüccarları, daha mütevazı tüccarları ve küçük ölçekli imalatçıları birleştiren loncaların önemli rol oynadığı yerel yönetimlerin kurulmasıyla birlikte gerçekleşti. Kuşkusuz, Fransa ve İngiltere'de kasabalılar, krallıklarının birliğini ve gücünü artırmak için onları toprak sahibi aristokrasilere karşı harekete geçiren hükümdarlarla ittifaklar kurdular. Ancak daha yaygın olan şehir devletleri, nüfusun büyük ölçüde kendi işlerinden sorumlu olduğu şehir devletleriydi. Şehir duvarları,

¹ Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı kapsayan coğrafi bölge. (y.n.)

özellikle Low Countries’de ve Kuzey İtalya’da, görelî özerkliklerini simgeliyor ve koruyordu.

Böyle bir şehir, İtalyan Rönesansının ve bir süre için de zamanının Atina’sının en önemli yeri ve odak noktası haline gelen Floransa idi. Hümanist bilgin ve şehir yetkilisi (şansölye) Coluccio Salutati 1400’de yaşadığı şehir hakkında coşkuyla yazdı:

Buna inanamıyorum... kimse... İtalya’nın en güzel yeri olan çiçek olduğunu inkar edebilir mi, tabii tamamen delirmedığı sürece. Sadece İtalya’da değil, tüm dünyada hangi şehir, sur çemberi içinde daha güvenli, sarayıyla daha gururlu, kiliselerle daha süslü, mimarisinde daha güzel, kapılarında daha heybetli, meydanlarında daha zengin, geniş caddelerinde daha mutlu, halkında daha büyük, vatandaşlığında daha görkemli, servette daha tükenmez, tarlalarda daha verimlidir? ... Hangi şehir mesleklerde daha aktif, genel olarak her şeyde daha takdire şayan? Erkekler nerede daha şanlı ... işlerde daha seçkin, silahta yiğit, adil yönetimde güçlü ve ünlü? (9)

Cevaplarının açık olması gereken bir dizi retorik soru soran Salutati, hizmet ettiği şehrin mimari ve ekonomik olarak öne çıktığına olan inancını gururla ilan etti. Aynı zamanda Floransa, kamu işlerinde takdire şayan roller oynayan önde gelen vatandaşlarının kalitesiyle de ayırt edildi.

Antik çağlarda bir garnizon kenti ve yönetim merkezi olarak kurulan Floransa, 13. yüzyılın sonlarında kendi kendini yöneten bir yerel idare haline gelmişti. Bu haliyle, diğer birkaç kasabayı içeren önemli bir iç bölgenin üzerinde hüküm süren cumhuriyetçi bir şehir devletiydi. Seçilmiş yetkililer Floransa’yı yönetmesine rağmen, siyasi olarak kent ekonomisinde kilit pozisyonları işgal eden (genellikle bir katılım olarak adlandırılan) bir oligarşi hâkimdi. Floransa, 1350 civarında, büyük ölçüde yüklü malların üretimine ve satışına ve bankacılığa dayanan yüksek derecede bir refaha sahipti. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, üst düzey iş adamları, genellikle şehrin zengin ve güçlü loncalarının temsilcileri olarak, şehrin yönetiminde de önde gelen roller oynadılar.

Şehrin nüfusu, Kara Ölüm’ün bir sonucu olarak 14. yüzyılın ortalarında keskin bir şekilde düşmesine rağmen, hızla toparlandı ve 1400’de 61.000 nüfusla, 1300’de (55.000) olduğundan biraz daha fazlaydı. Ayrıca, 1400 civarında ve daha sonra bir süre için, aristokrat himayesi, Floransa’nın İtalya’nın ve ayrıca genel olarak Avrupa’nın kültürel yaşamında lider bir konuma sahip olmasına yardımcı oldu. Birinci sınıf şairlerinin başarılarına işaret eden Salutati, “Başka nerede Dante, Petrarch, Boccaccio bulabilirsiniz?” diye sordu. (10) Buna ek olarak, eskisinden

daha gerçekçi portreler çizen sanatçı Giotto, kentin artan sayıda kilise ve şapeli için freskler ve hatta binalar tasarladı.

15. yüzyıl boyunca, Floransa sakinlerinin sayısında çok az bir büyüme yaşandıysa da, entelektüel ve kültürel olarak daha da büyüdü. Yine varlıklı adamlardan (özellikle de düşünürlerin ve sanatçıların himayesi altında belediye yönetimi üzerindeki fiili denetimlerini güçlendirmeye yardımcı olan bir bankacılık ailesinin önde gelen üyeleri Medicilerden) gelen destekten büyük ölçüde yararlanan Floransa, olağanüstü bir yaratıcı başarı bolluğuna tanık oldu. Bu kültürel coşkunun en görünür işareti devasa bir katedraldi. 1420’de başlanarak mimar Filippo Brunelleschi tarafından tasarlanan bu görkemli yapı, 150 fitlik bir alana yayılan ve yerden 308 fit yüksekliğe ulaşan bir kubbe ile kapatılan, Ayasofya’nın inşasından bu yana herhangi bir yerde inşa edilen en büyük kubbeyi içeriyordu. Yapısı Gotik mimarinin birçok unsurunu içermesine rağmen, Brunelleschi’nin Foundlings Hastanesi gibi tasarladığı diğer binalar, Antik Roma örnekleri yerine Floransa mimarisinin giderek yaygınlaşan özelliklerine işaret etti. Bugüne kadar, ressamlar Leonardo da Vinci ve Sandro Botticelli, heykeltıraşlar Donatello ve Michelangelo ve bilim adamları Leonardo Bruni ve Marsilio Ficino, dünya sanat ve edebiyatındaki en yüksek başarılarından bazılarını temsil ediyor.

15. yüzyılın sonlarından sonra, Girolamo di Savonarola adlı dini bir fanatiğin yükselişinden kaynaklanan sivil çekişmeler, Fransa tarafından İtalya’nın işgali ve Roma’nın sanatçılar için artan çekiciliğinden kaynaklanan kültürel rekabet, hepsi Floransa’nın büyük sanatsal ve entelektüel üstünlük çağını sona erdirmek için çalıştı. Şehir hâlâ kültürel olarak canlıydı (Floransalı besteci Jacopo Peri, 1600’de hayatta kalan en eski operayı yazdı), ancak artık eskisi gibi diğer şehirlerin üzerinde durmuyordu.

Rönesans sanatçıları Avrupa’da gelişirken, Batı Afrika’da başka bir çiçeklenme gerçekleşti. İlk olarak MÖ 4. yüzyılın ortalarında Yoruba olarak bilinen bir etnik grubun yerleştiği Ife (şimdi Nijerya’da bulunan) 1100’de bir şehir olarak ortaya çıktı. Birkaç yüzyıl süren altın çağda, 60.000 veya daha fazla nüfusa ulaştı. Orada çok sayıda güzel bronz, taş ve pişmiş topraktan heykeller üretildi ve bu da yüksek düzeyde kültürel gelişmenin kanıtıydı. Ife’nin kültürel üstünlüğü 1400’lere kadar sürdü. Bu süre zarfında, siyasi ve ekonomik güç, dünya çapında sanat eserleri üreten yakınlardaki Benin Krallığı’na kaydı. Bronz ve pirinç heykeller, ahşap ve fildişi oymalar, bölgenin estetik cazibesine katkıda bulundu.

Batıda Roma İmparatorluğu’nun gerilemesi ve çöküşüyle bağlantılı olarak birçok şehrin yaşadığı aksiliklere rağmen, şehir merkezleri 300 ila 1500 arasında kök saldı, büyüdü ve gelişti. İnsanlığın kentsel projesi gelişmeye devam etti. En dikkat çekici gelişmeler Bizans ve Çin imparatorlukları arasındaki geniş alanda meydana

geldi, ancak şehirler Japonya, Kamboçya ve Batı Afrika gibi diğer bölgelerde de ortaya çıktı veya genişledi. Amerika'da, 8. yüzyılda, Teotihuacan, MÖ 350 civarında yaklaşık 20.000'den en az 125.000 ila 200.000 arasında bir nüfusa ulaştı. Daha sonra, Tenochtitlan daha da büyürken, Anasazi ve Hohokam (bugünkü Meksika, New Mexico ve Arizona'da) gibi küçük Pueblo yerleşimleri, tamamen kentsel yerleşimler olmasa da ilk-kentsel yerleşimler olarak ortaya çıktı. MS 1. binyılın sonunda genellikle kayalıklarda üst üste inşa edilen taş veya kerpiç ortak evlerde yaşayan bu tür yerlerin sakinleri, 15. yüzyılın sonunda yoğun nüfuslu köyler yarattı.

Bölüm 4

Başkentler, Kültür, Sömürgeleşme ve Devrim, 1500-1800

Erken modern dönemde, siyasi merkezileşme onların yararına olduğu için Avrupa'nın başkentleri hızla genişledi. Hükümdarlar ve ulus-devletler rekabet halindeki insanlar ve güçler pahasına güç kazandıkça, devlet oluşumu (ve ekonomik ilerlemeler) kentsel büyümeyi teşvik etti. Rusya ve Balkanlar'ın batısında 1500 ila 1700 yılları arasında, on iki başkent (yedisi de limandı) büyüklüklerinin iki katından fazla, sekiz tanesi de üç katından fazla arttı. Madrid'in nüfusu 1600'de 65.000'den iki yüzyıl sonra 168.000'e yükseldi; Viyana 1500 ila 1800 arasında 25.000'den 247.000'e yükseldi ve aynı dönemde, Berlin 10.000'den 172.000'e yükseldi. Napoli, Varşova, Stockholm, Kopenhag ve St.Petersburg gibi diğer Avrupa kent merkezleri de nüfuslarını ulusal ortalamaları aşan oranlarda artırdı.

Büyüklik ve nüfus bakımından, Paris ve Londra göze çarpıyordu. 1500'de bir ulus-devlet olarak İspanya'dan sonra ikinci olan Fransa, bir sonraki en büyük Avrupa kentinin (Napoli, aynı zamanda bir başkent) neredeyse iki katı büyüklüğünde bir başkente sahipti. 1500'de 225.000'den 1800'e kadar 547.000'e yükselen Paris, en yakın Fransız rakibi Lyon'dan yaklaşık beş kat daha büyüktü. Ancak Londra'yı geçemedi. İngiltere 1500 yılında Avrupa sahnesinde nispeten küçük bir oyuncu olmasına rağmen, sonraki üç yüzyıl boyunca dünya sahnesinde lider güç haline geldi ve başkentinin büyümesi yükselişini açıkça yansıttı. Dönemin başında yaklaşık 50.000 olan nüfusu 1800'de yaklaşık bir milyona yükseldi. Bu noktada Londra, Paris'in iki katı büyüklüğündeydi ve en yakın İngiliz rakibi olan Manchester şehrinin on katından fazlaydı.

Londra büyümüş olabilir, ancak Paris güzellikte onu aştı. 1698'de Paris'e yaptığı bir yolculuğa dair kitabında İngiliz doktor Martin Lister şunları yazdı:

Görölmeyi ve iyi düşünölmeyi hak edenin onda birini görmedim. ... Bununla birlikte, şehri her yönüyle inceledim ve etrafını dolaştım, uzaktan birkaç bakış açısı aldım, Avrupa'nın en güzel ve muhteşemlerinden biri olduğunu itiraf etmeliyim ve bir gezginin en azından bu soylu şehirde ve çevresinde, günlük eğlence için altı ay yetecek yenilikler bulabileceğı bir yerdir. (1)

17. ve 18. yüzyılın başlarında, Paris büyük bir yapılaşma patlaması yaşadı. Orta Çağ Avrupa kentlerini karakterize eden düzensizliğin üstesinden gelmek için, erken modern dönemdeki şehir planlamacıları, eski Avrupa ve Tang Çin'deki şehir inşaatçıları tarafından belirlenen örnekleri takip ederek simetri, düzen, okunabilirlik ve ihtişam için çabaladılar. Mimari ve görsel görkem, XIV. Louis'in estetik amaçlarına ve siyasi amaçlarına hizmet etti. Heybetli saraylar ve diğer kamu binaları, kesintisiz ve uzun manzaralar sunan uzun sokaklar, geniş meydanlar ve diğer açık alanlar, mutlak yöneticilerin gücüne ve ilk olarak 16. yüzyıl Roma'sında ortaya çıkan barok şehir planlamasının ilkelerine tanıklık etti. Louvre Sarayı'nın doğu tarafına yeni bir cephe eklendi, Champs Elysees düzenlendi, Champ-de-Mars kraliyet birlikleri için bir geçit alanı olarak kuruldu ve Invalides, terhis edilen askerler için bir hastane olarak inşa edildi. Çok sayıda zafer takları da inşa edildi. Bu arada, Paris'in hemen dışında, tüm sarayların en heybetlisi Versailles'da inşa edildi ve şehrin geri kalanı da yeniden tasarlandı.

Fransızlar ve yabancılar mimari gelişmelere hayran kaldılar. Altı ayını Paris'te okuyarak geçiren İngiliz mimar Christopher Wren, 1665'te bir mektupta şöyle yazdı:

Paris'in ve ülkenin dört bir yanındaki en saygın yerlerini araştırmakla meşguldüm; Louvre bir süre için benim günlük odağımdı, işlerde sürekli olarak en az bin elin çalıştırıldığı yerd; kimisi güçlü temeller atıyor, kimisi de büyük ve kullanışlı makinelerle katları, sütunları, avluları vb. engin taşlarla yükseltiyor; diğerleri oymacılık, mermer kakma, sıvama, boyama, yaldızlama vb. yapıyordu. Ki bunlar o zamanlardaki Avrupa'da en iyi mimarlık okulunu yapıyordu. (2)

Peki ya Wren'in kendi İngiliz başkenti? Başlangıçta 1514'te Henry VIII'in emriyle inşa edilen Hampton Court, Whitehall Sarayı gibi büyük bir yayılım geçirdi. Kensington Sarayı, 1690'larda kraliyet ikametgahı oldu. 1666'da Londra'nın batı kesiminin çoğunu yok eden büyük bir yangının ardından Christopher Wren, çok hayran olduğu Paris'e benzeyen bir düzen üretti. Özel mülk sahipleri, Wren'in önerisine direnerek planının çoğunu terk etmeye zorladı; yine de, tasarımlarına göre çok sayıda etkileyici inşaat gerçekleşti. Eskişinin yerine yeni bir St. Paul Katedrali

inşa edildi ve çevresine elli kadar bölge kilisesi inşa edildi. Daha sonra, Wren'in tasarımlarına göre, Paris'teki Invalides'e benzeyen bir Kraliyet Deniz Koleji, emekli denizcilere ev sahipliği yaptı.

A Tour Through the Whole Island of Great Britain (1727) başlıklı bir kitapta, Daniel Defoe, Londra hakkındaki sözlerinde, Wren ve Lister'in Paris hakkında daha önceki yorumlarında olduğu kadar coşkuluydu. Hayranlıkla "Her gün yeni meydanlarda ve yeni sokaklarda o kadar harika binalar yükseliyor ki, Trajan'ın zamanındaki eski Roma dışında dünyada hiçbir şey onunla eşit değil ve asla olmadı." diyerek atıfta bulundu. Defoe saraylara ve kiliselere biraz dikkat etti, ancak onu en çok etkileyen şey ekonomik yaşamla ilişkili yapıları:

Dünyadaki türünün en büyüğü ve en iyisi olan Royal Exchange'
... vatandaşların kamu işlerini yaptığı, güzelliği kendi kendine cevap veren ... Royal Exchange'in vatandaşlara muazzam miktarda paraya mal olduğu gözlemlenebilir ... yine de büyük iş meselesine o kadar uygundu ki, yıllarca kirası veya geliri, onu inşa etmek için yatırılan paranın faizini karşıladı. ... (3)

Defoe burada, ekonomik olarak gelişmiş bir ticaret ulusunun başkenti olan şehrin refahına görsel olarak tanıklık eden zengin ihtişamı olan bir binayı övdü.

Paris ve Londra sadece seçkinler için olmayan zengin kültürel aktiviteleri de besledi. Daha 16. ve 17. yüzyıllarda, Londralılar ve Parisliler sayısız sahnede sahnelenen zengin tiyatro yapımları dizisinden seçim yapabiliyorlardı. Londra'daki Globe Theatre'da William Shakespeare, Christopher Marlowe ve Ben Jonson tarafından yazılan oyunlar 1590'ların sonlarından itibaren sahnelendirildi. 1660'lı yıllardan itibaren Parisliler, Pierre Corneille ve Moliere'in oynadığı oyunlarla güçlü bir tiyatro sektörünün keyfini çıkardılar. Her iki şehirde de, İngiliz Protestanlarının Londra sahnesini kapattığı 1642-1660 yılları hariç, tiyatro kültürü kentsel yaşamı zenginleştirdi. 1670'lerden sonra halk konserleri ve atletik yarışmalar tiyatro sunumlarını destekledi.

18. yüzyılda, her iki şehir de, yazarların okuyucuları eğlendirmek ve onları insani ilerlemeyi teşvik ettiği düşünülen şekillerde aydınlatmak istediği kamusal alanların büyümesini yaşadı. Paris bu dönemde Avrupa'nın entelektüel başkenti oldu. Önde gelen düşünürler ve yazarlar onlarca üst sınıf kadının yönettiği zarif salonlarda toplandılar. Konuklar yiyecek ve içeceklerden, okumalardan ve neşeli sohbetlerden keyif aldılar. Önde gelen yazarlar, dergi ve gazeteleri bilgili konuşma ve tartışma için temel olarak sunan kahvehanelerde de bir araya geldi. Duydukları ve okudukları şeylerle uyarılan Fransız entelektüeller, Batı toplumunda muazzam

1 1565 yılında, Londra'da kentin ticari merkezi olması için kurulmuştur. (y.n.)

bir etki yaratan eleştirel fikirler yaydılar. Felsefelerin en ünlüsü, gençliğini Paris'te geçiren ve yıllar sonra sürgündeyken orada yaşlı bir adam olarak ölen, yorulmak bilmeyen Voltaire'di. Diğer filozoflar –Charles Louis de Montesquieu, Denis Diderot, Jean deAlembert ve Jean-Jacques Rousseau– Paris'te daha fazla zaman geçirdi. Bu adamlar hükümet, sosyal tabakalaşma ve dine ilişkin çok çeşitli yıkıcı görüşler hakkında tartıştılar.

Aydınlanma, filozof David Hume ve iktisatçı Adam Smith'e ev sahipliği yapan İngiltere'de, özellikle de Edinburgh'da kök saldı. Londra'da önde gelen entelektüeller, Parisli meslektaşları kadar öne çıkmadılar. Yine de kamusal alan canlıydı. Yazar Samuel Johnson'un arkadaşı James Boswell'e, "Efendim, neden hiç Londra'dan ayrılmak isteyen entelektüel bir adam bulamıyorsunuz. Hayır, efendim, bir adam Londra'dan bıktığında, hayattan bıkmıştır; çünkü Londra'da hayatın karşılayabileceği her şey var." (4) demiştir. Londra'nın kamusal alanı, Paris'inkinden daha yaygın bir kahvehane kültürü ve etkileyici sayıda yayından oluşuyordu. Yayıncılar 1712'de Londra merkezli bir düzine gazete çıkardı; Joseph Addison tarafından düzenlenen *The Spectator*, sayıları giderek artan dergilerden yalnızca biriydi; ve Londra'nın kitap yayıncılığındaki üstünlüğü tartışılmazdı. 1710 ila 1750 arasında, Londra'da yılda ortalama yayınlanan kitap sayısı 1.500'e yaklaştı (Edinburgh'ta yayınlanan kitapların neredeyse on katı) ve 1750'de Londra toplam İngilizce kitap üretiminin yüzde 80'ini oluşturunuyordu.

Zevklerine rağmen, Londra ve Paris mükemmel olmaktan uzaktı. Yazar Louis-Sebastien Mercier, Fransız başkentini "tüm insan türünün içine düştüğü bir düden" olarak tanımladı. (5) 1781 ve 1788 yılları arasında bir düzine ciltte çıkan *Tableau de Paris*'te, yoksulların durumu da dahil olmak üzere birçok sorunu fark etti:

Paris'te memnun olmak neredeyse imkansız, çünkü zenginlerin gösterişli zevkleri yoksullar için fazla görünür. ... Mutluluk açısından, zavallı Parisli bir köylüden daha kötü durumdadır; yeryüzündeki tüm insanlar arasında en kötüsü odur. ... Paris'te insan ya zevk girdabına kapılır ya da umutsuzluğun ıstırabına. (6)

Aynı zamanda yargıç olan İngiliz romancı Henry Fielding, Londra'nın alt sınıfına daha az sempati duyuyordu. Kişinin sosyal konumu ve onu iyileştirme olasılığı ile ilgili kafa karışıklığını yazdı:

Kendilerine ait olanın ötesinde bir dereceye kadar hırslı olan ve dürüst emeğin meyveleri ile etkiledikleri devleti destekleyemeyen, endüstrilerinin onlara hak ettiği ücretleri küçümseyen insanların tor-

tularına ulaşır ve kendilerini tembelliğe terk ederek, daha basit ve kötü ruhlu olanlar kendilerini açlığa ve dilencililiğe kaptırırken, daha yetenekli ve cesur olanlar hırsız, üçkağıtçı [dolandırıcı] ve soyguncu olur. (7)

Yoksulları, onlara sempati duymaktan çok, kendilerini içinde bulundukları düşük durum için suçlamaya meyilli olan Fielding, sosyal merdivenin en altındaki insanların iyi düzen için sürekli bir tehdit oluşturduğu bir dünya tasvir etti.

Şiddetli aşırı kalabalık ve yetersiz temiz su tedariki, kentsel ölüm oranlarına doğum oranlarından daha fazla katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, köylerden ve kırsal alanlardan gelen çok sayıda göçmen nedeniyle şehirler ve Avrupa'nın kentsel payı bir bütün olarak büyüdü. Nüfusu 20.000 veya daha fazla olan şehirlerin sayısı (Rusya'nın yanı sıra Avrupa'nın geri kalanını içeren bir bölgede) bu dönemde yüzde 100'ün üzerinde artarak yüzde 101'den yüzde 221'e yükseldi ve 100.000 veya daha fazla nüfuslu şehirlerin sayısı, yalnızca 4'ten 24'e yükseldi. Bu artışlar kısmen nüfus artışından kaynaklansa da, şehirler bulundukları ülkelerden çok daha hızlı büyüdü. 10.000 veya daha fazla nüfusa sahip yerleşim yerlerinden oluşan Avrupa nüfusunun oranı neredeyse iki katına çıkarak yüzde 6,1'den yüzde 10,6'ya yükseldi. Genel olarak, Avrupa şehirleri modern çağın başlarında büyüdü, ancak belirgin dalgalanmalar, özellikle 17. yüzyılda bazı şehirlerin boyutunda ciddi düşüşlere neden oldu.

Kentleşme, Avrupa'nın kuzey ve batı bölgelerinde, özellikle Akdeniz çevresinde, başka yerlere göre daha hızlı ilerledi. Kentsel nüfusun yüzdesi kuzeyde ve batıda iki katından fazla artarken, Akdeniz bölgesinde üçte birinden az arttı. Bu fark büyük ölçüde, özellikle Lizbon, Bordeaux, Hamburg, Antwerp, Amsterdam ve Bristol gibi liman şehirlerinden yararlanan transatlantik ticaret yollarının açılmasından kaynaklandı. Ancak Atlantik Okyanusu boyunca uzanan limanlardan iç bölgelere ve İngiltere'den Portekiz'e kadar uzanan ticari bir ağ da diğer şehirlere zenginlik ve büyüme getirdi.

Zaten erken modern dönemde, Avrupalılar deniz aşırı ülkelerde varlıklarını ve güçlerini büyük ölçüde genişlettiler. Dünya çapında kentsel büyümeye katkıda bulunan ekonomik bağlantıları teşvik eden çok sayıda sömürge şehri kurdular.

Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Doğu Asya'da şehirler, kısmen Avrupalılarla gelişen ticaretle bağlantılı olarak, ancak çoğunlukla yerli olarak büyümeye devam etti. Yaklaşık 1300'lerdeki Avrupa'nın veya ondan biraz daha yüksek bir kentleşme düzeyiyle (Avrupa'da 100.000'den fazla nüfusu olan beş şehir varken, Hindistan'da en az altı şehir vardı), Hindistan iki yüzyıl boyunca istikrarlı bir şekilde artan kent-

sel nüfusa sahipti. İki şehir son derece hızlı bir şekilde büyüdü: Güneyde bir Hint imparatorluğunun başkenti Vijayanagara'nın nüfusu 16. yüzyılın başlarında yarım milyona yükseldi ve o sırada dünyanın en büyük iki kentinden biriydi; 1506'da kuzey başkenti olarak kurulan ve Tac Mahal'in gelecekteki evi Agra'nın nüfusu 17. yüzyılın başlarında 600.000'in üzerine çıktı. Bu şehirlerin her ikisi de sonraki yıllarda keskin bir düşüş gösterdi. Dönemin sonunda, Vijayanagara'nın çoğu harabe halindeyken, Babür hükümdarlarının ayrıldığı Agra nüfusu önceki büyüklüğünün sadece onda birine düştü. Ancak onların yerine başka şehirler ortaya çıktı. 1700'e gelindiğinde Hindistan'da, çoğu sanayi ve ticaret merkezi olan, nüfusu 100.000 veya daha fazla olan yirmi kadar şehir olabilirdi.

18. yüzyıl İngiliz sanatçısı William Hogarth, *Gin Lane* adlı bir gravürde alt sınıf sarhoşluğuna ve sefahatine ilişkin çağdaş korkuları dile getirdi. Londra'daki diğer birçok yaşam gözlemcisi, genellikle "Metropolis" olarak adlandırılan yerde kabul edilemez olarak gördükleri davranışlar konusunda benzer şekilde eleştiriyorlardı. Görkemi, akıllarında kentsel sefalet ve suistimal ile dengelendi. Tate, İngiltere.

Çin’de de kentleşme 1500’e ulaşan yıllarda sabit bir hızla ilerlemişti ve şehirler muhtemelen oradaki nüfusun Avrupa’dakinden biraz daha fazlasını oluşturunuyordu. Bu zaman zarfında, Pekin (başkent) kesinlikle 600.000’den fazla nüfusa sahipti ve en az dört diğer şehir 300.000’den fazla nüfusa sahipti. 18. yüzyıl boyunca, kentsel nüfus nispeten yavaş büyüdü. Bununla birlikte, 1800 yılında, Pekin büyük olasılıkla dünyanın en büyük şehriydi, nüfusu muhtemelen Londra’nın yüzdesini birkaç yüz bin aştı. Dünyanın en büyük yirmi beş şehrinin listesine, en küçüğünün (Ningbo) 200.000 nüfusu olan altı Çin bölgesi katıldı.

İlk olarak 650 ila 700 arasında ortaya çıkan Japon şehirleri, 1500’de toplam Japon nüfusunun yalnızca yüzde 8 ila 10’unu oluşturunuyordu. Bununla birlikte, daha yarım binyıl önce, hiçbir Avrupa şehri henüz 100.000 nüfusu geçmemişken, Nara ve Miyako (daha sonra Kyoto olarak yeniden adlandırıldı) 200.000 sınırına yaklaşmış veya aşmıştı ve 1300’de Kamakura saflarına katılmıştı. 16. yüzyılın başlarında, çok sayıda ek şehir, 10.000 veya daha fazla nüfuslu nüfusa sahip olmakla övünüyordu. Erken modern dönemin geri kalanında, güçlü savaş ağalarının (daimyo olarak bilinir) kale kasabaları veya kale konutları inşa etmesiyle kentsel büyüme yoğunlaştı. Bunların 100’den fazlası, günümüz Japonya’sındaki şehirlerin yarısından çoğunun temellerini oluşturan tüccarlar, zanaatkarlar ve samuraylar (savaşçılar) içeren toplulukların çekirdeği haline geldi. 1700’e gelindiğinde, bir şehrin tanımı olarak 5.000 nüfus eşiği kullanıldığında, kentsel nüfusun oranı yüzde 11 ila 14, 1800’de ise yüzde 14 ila 15 idi. 18. yüzyılın başlarında, dünyanın en büyük on tanesinden ikisi burada bulunuyordu: Edo, daha sonra Tokyo olarak yeniden adlandırıldı ve Osaka. 1800’de, Pekin gibi Edo’nun bir milyon üzerinde bir nüfusa sahip olduğu ve hem Osaka hem de Kyoto’nun 400.000’e yakın nüfusa sahip olduğu zaman durum böyle kaldı.

Edo, 12. yüzyılda, daha sonra çeşitli kalelerin inşa edildiği ve büyük savaş ağası Tokugawa Ieyasu’nun 1590’da oraya taşınmasından ve uzun süren iç savaş döneminde saldırılardan korunmak için bir sığınak yapmasından sonra yükselişe geçti. 1603’te Japon imparatorunun askeri yardımcısı veya şogun olarak adlandırılan Ieyasu ve onun soyundan gelenler, Tokugawa dönemi olarak bilinen dönemi başlatarak Japonya’nın fiili hükümdarları oldular. Sonuç olarak, Kyoto 1868 yılına kadar ülkenin resmi başkenti olarak kalmasına rağmen, Edo Japonya’nın en büyük şehri ve aynı zamanda siyasi gücün ana merkezi oldu. Kyoto imparatorunun daha önce siyasi üstünlük pozisyonunu işgal etme iddiasını somutlaştırarak ve Avrupa’da barok şehir planlamasını hatırlatarak Edo, şimdi şogunların gücünü simgeliyordu.

Büyük ve görkemli olan Edo Kalesi, ülkenin yeni düzeninin hem yapısal hem de simgesel temel taşı olarak hizmet etti. Bunu inşa etmek için, on binlerce düzleştirilmiş tepedeki inşaat ekipleri, şehre kalenin duvarları olarak hizmet edecek devasa

granit kayalar getirdi ve bir koruyucu hendek sistemi oluşturmak için birkaç nehri yeniden yönlendirdi. Tüm kaleyi iç ve dış bölümlere ayıran, yüksekliği on beş fitten fazla olan iki duvar grubu, surların üzerinde yükselen gözetleme kuleleri ve kilometrelerce öteden görülebilen devasa bir iç kule ile kale, hem şehrin kendisine hem de şehrin etrafındaki bölgelere hakimdi.

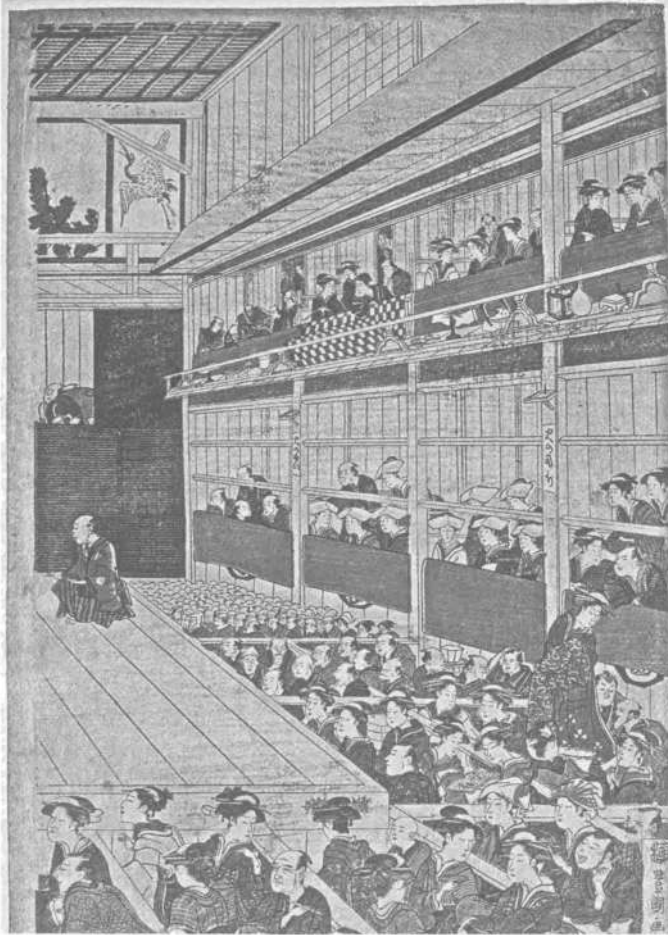
18. yüzyılın başlarında Japonya'yı ziyaret eden Alman gezgin Engelbert Kaempfer'in belirttiği gibi, "Birçok dekoratif çatısı ve süslemesi ile kule, kaleye uzaktan muhteşem bir görünüm kazandırıyor. Aynı şekilde, tüm binaların abartılı bir şekilde kaplandığı, üstleri ve sonunda dekoratif ejderha başlarıyla süslenmiş yelpaze şeklindeki, kavisli çatılar da öyle." Surların içinde, şogun ve geniş ailesi, ayrıca vasalları ve danışmanları için geniş bir alan vardı. Kaempfer'in yazdığı gibi, "Bu kalenin içinde konutların çoğu bölgesel lordlara aitti. Sokaklar boyunca düzenlenmişler ve dış avludan kapanan ağır kapılarla muhteşem bir şekilde inşa edilmişlerdir. İkincisi, iç kale surları hendeklere, köprülere ve birinciden daha üstün kapılara sahiptir. ... Bu ikinci kalede en kıdemli meclis üyeleri, şehir sulh hakimleri ve güzel saraylardaki en güçlü bölgesel lordlardan bazıları bulunur." Buna ek olarak, kalenin çevresi, sakinlerin ve ziyaretçilerin dekoratif köprülerden ve şogunların zevklerinin yanı sıra güç ve zenginliklerine tanıklık eden peyzajlı bahçelerden geçebilecekleri çekici alanlar içeriyordu. (8)

Şogunlar sayısız altyapı iyileştirmesi yaptı. Tokugawa döneminin başlarında Edo limanında ve birkaç kanalda rıhtımlar inşa ettiler. Edo'yu dış bölgelere bağlayan otoyollar da inşa edildi. Bu altyapı, şogunların savaşçıları tarafından kentsel mülklerin inşasını kolaylaştırdı ve şehir ile kırsal alanlar arasında gidip gelmelerini sağladı. Edo'nun büyümesinin en büyük itici gücü, şogunların daimyoların sadakatini sağlamak için onları iki yılda bir büyük ev personeli çalıştırdıkları Edo'da yaşamaya zorladıkları "alternatif katılım" sistemiydi. Otuz milden daha uzaktaki su kaynaklarına ulaşmak için mühendisler nehirleri yönlendirdi ve ayrıca bir kanal ve yeraltı boruları sistemi inşa etti. Mutlak idare, 1657'de şehrin çoğunu harap eden feci bir yangının ardından Edo'yu fiziksel olarak iyileştirmek için daha fazla çaba sarf etti. Tüccarları ve zanaatkarları kalabalık merkez bölgelerden Edo'nun eteklerine taşımak, şehrin güvenliğini sağlamak amaçlı kapsamlı programın sadece bir yönüdür.

Edo, Japonya'nın askeri seçkinlerinin karargâhı ve aynı zamanda kültür ve eğlence üretimi ve eğlencesi için bir idari merkez işlevi gördü. Samuraylar, kendileri için kurulan pistlerde ata binerek ve tahta kılıçlar ve körelmiş oklar kullandıkları sahte savaşlarda savaşıp savaşıp sınıfının geleneklerini canlı tutmaya çalıştı. Şehrin dışındaki avlanma yerlerinde kuş yakaladılar, geyik ve yaban domuzu vurdular. Ancak, etkili yöneticiler olmak için samuraylar, Konfüçyüsçü metinleri de ince-

lediler (Konfüçyüs Üniversitesi Edo'da 1630'da kuruldu), şiir yazdılar, manzara resimleri yaptılar ve sürekli tiyatroya gittiler.

Tüccarlar ve zanaatkarlar da çeşitli kültürel uğraşlara katıldılar. Yayınevleri, halkın yaşamını ve isteklerini yansıtmak amacıyla sayısız Haiku şiiri koleksiyonu üretti. Düzinelerce Kabuki tiyatrosu, Osaka yakınlarında yaşayan 17. yüzyıl romancısı Ihara Saikaku'nun yazdıkları gibi halkın damak zevklerine hitap etti. Bir tüccarın oğlu, Tokugawa döneminde yaygın olarak tüketilen kentsel yaşam hikâyeleri ile ilgili onlarca yazı yazdı.

17. yüzyıldan başlayarak, Japon sanatçılar kentsel yaşamın yönlerini tasvir ettikleri çok sayıda graviür üretti. Edebi ve tiyatro kültürünün yanı sıra sanatsal kültür de gelişti. Geniş katılımlı Kabuki oyunları, şarkı söylemeyi, dans etmeyi ve mimiye muhteşem sahne ve kostümle birleştiren popüler bir drama biçimiydi. © RMN-Grand Palais / Sanat Kaynağı, NY, ART466809.

Buna ek olarak, tahta oymabaskı üreticileri, sanatçı Hiroshige'nin "One hundred Famous Views of Edo" çalışmasında, 19. yüzyılın ortalarında zirvesine ulaşacak bir gelenek kurarak, görsel sanat eserlerinde sıradan insanların yaşadığı sosyal çevreyi tanıttılar.

Çoğunluğu adalardan veya deniz kıyılarından oluşan Güneydoğu Asya’da, yüzyıllardır güçlü bir liman kentleri ağı vardı. Bölgesel ticareti ve ayrıca Doğu Asya ve Güney Asya, Güneybatı Asya ve Afrika’nın Doğu Kıyısı ile ticareti teşvik etti. Bu kozmopolit kent merkezlerinden en önemlisi, Malaya ve Sumatra arasındaki Malacca Boğazı’nın batı tarafında oldukça stratejik bir konumda bulunan Malacca idi. Bölgedeki şehirler büyük değildi. Malacca’nın yaklaşık 20.000 vatandaşı vardı, ancak zaman zaman on binlerce tüccar da ikamet ediyordu. Güneydoğu Asya’daki diğer liman şehirleri gibi, yerel rejimin yanı sıra camileri ve tapınakları, malların tartıldığı bir gümrük binası olan ve bir pazar yerinin içinde bulunduğu bir kaleye sahip bir şehir devletiydi. Güneydoğu Asya’nın liman şehirlerindeki ticaret, onlarca farklı dili konuşanları bir araya getirdi ve Müslüman göçü, Budistlerin ve Hindu-ların önemli varlığına dini çeşitlilik katarak bu şehirleri dünyanın en kozmopolit yerleri arasına soktu.

15. yüzyılın sonlarından başlayarak Portekiz; Güneydoğu Asya, Afrika ve Hindistan kıyılarını keşfetmeye öncülük etmişti. 1510’da Portekizli denizciler Malacca’yı ele geçirdi. Portekizliler, 1505’te fethettikleri Mozambik’te bir liman şehri kurdular ve 1510’da Hindistan’ın batı kıyısında Goa’nın kontrolünü ele geçirdiler. Bu tür limanlar, Doğu Yarımküre’deki üç kıtayı da birbirine bağlayan gelişmekte olan bir ticari sistemde düğüm noktaları haline geldi. Portekizlileri İspanyollar (1567’de Filipinler’de Manila’yı kuran), Hollandalılar (Hollanda Doğu Hint Adaları Şirketi’nin temsilcileri olarak şimdi Endonezya olarak bilinen bölgeye gelişi, 1619’da Batavia’nın, şimdiki Jakarta’nın kurulmasıyla sonuçlandı), Fransızlar ve İngilizler izledi. Güney Asya’da, Fransız Doğu Hindistan Şirketi’nin temsilcileri 1654’te Pondicherry’nin kontrolünü ele geçirdi ve İngiliz meslektaşları 1661’de Bombay’da aynı şeyi yaptı.

Batı Yarımküre’nin orta ve güney kesimlerinde, büyük alanlar İspanya ve Portekiz’in doğrudan kontrolü altına girdikçe ve daha küçük alanlar Fransız, İngiliz ve Hollanda kontrolü altına girdikçe Avrupa’nın varlığı daha da belirgin hale geldi. İspanyollar tarafından Tenochtitlán harabeleri üzerine inşa edilen Mexico City, İber Yarımadası’ndaki limanlardan “yeni dünya” için gemiye binen adamlar tarafından bölgenin fethinin ardından yaklaşık 1520’den sonra inşa edilen Latin Amerika’daki pek çok şehirden biriydi. İspanyol Güney Amerika’da 1535’te Lima, Portekiz kontrolündeki Brezilya’da ise 1565’te Rio de Janeiro kuruldu. Başta ticaret merkezi değil de askeri ve idari merkezler olan bu şehirler, genellikle Avrupa’da barok şehir plancıları tarafından geliştirilen kentsel yerleşim planlarını hatırlatan dikdörtgen desenlere göre düzenlenmiştir. Latin Amerika’daki sömürge şehirler ve Avrupa başkentleri, soydan gelen yöneticilerin güçlerinin simgesi haline geldi. Bununla birlikte, Latin Amerika giderek artan bir şekilde maden kasabaları ve li-

manları da içeriyordu. Latin Amerika'da bir bütün olarak, 20.000 veya daha fazla nüfusa sahip şehirlerin sayısı 1600'de on iki, 1700'de yirmi bir ve 1800'de kırk bire yükseldi ve bu da onu dünyanın en yavaş şehirleşmiş bölgelerinden biri haline getirdi.

İspanyollar da Kuzey Amerika'da şehirler kurdular (1565'te St. Augustine ve 1608'de Santa Fe), ancak rekabet halindeki Fransızlar ve Britanyalılar, onların egemenliklerini genişletme yeteneklerini sınırladı. Fransızlar, Quebec (1608), Montreal (1642) ve New Orleans (1718) şehirlerini kurarken, kentsel gelişim Kanada ve Florida arasındaki Atlantik kıyısı bölgelerinde özellikle dikkat çekiciydi. İngiltere ve İskoçya'dan gelen göçmenler ve onların torunları, Portsmouth'dan Savannah'ya uzanan bir dizi liman kasabası kurdular ve buraları geliştirdiler. 1653'te Hollandalılar tarafından bir şehir olarak kurulan New Amsterdam, 1664'te İngilizler tarafından devralındı ve 1665'te New York olarak yeniden birleştirildi. Bu yerlerdeki yaşam, su kenarlarında dönüyordu. Rıhtımlar ve ambarlar, denizcileri ve liman işçilerini ucuz meyhanelere ve hali vakti yerinde tüccarları kahvehanelere çekti. Tüccarlar önemli evler inşa etti. Kuzey Amerika'da şehirler ve kasabalar sayısal açıdan önemli değildi. 1775'te Britanya Amerikası nüfusunun yüzde 5'inden daha azını oluşturuyorlardı. Ancak kentsel sektör, önceki bir buçuk yüzyılda büyük ölçüde büyümüştü ve bu noktada, nüfusu 3.000 veya daha fazla olan yirmi ya da daha fazla yer vardı. Kaldı ki bu yerlerin en büyüğü ticaret merkezi, entelektüel yaşam, siyasi iktidar ve siyasi hareketler işlevi gördü.

Britanya Kuzey Amerikası'nın en önde gelen şehri Philadelphia idi. İngiliz hükümeti tarafından Pennsylvania olarak bilinecek bir koloninin sahibi olarak hizmet etmek üzere yetkilendirilmiş bir Quaker olan William Penn'in yönetiminde kuruldu. Penn, atadığı memurlara, şehri düzen ve şehrin sakinlerinin refahını sağlayacak dikkatli bir plana göre düzenlemeleri için talimat verdi.

1681'de şöyle yazdı: "Büyük bir kasabayı yerleştirmek için nehirlerin ve dere-lerin sesi duyulsun. Tercihinizi, ulaşımın en kolay olduğu, yüksek, kuru ve sağlıklı olduğu yerlerden yaptığınızdan emin olun. Her ev arsasının ortasına kurulsun ki, her iki yanında bahçeler, meyve bahçeleri veya tarlalar olsun, hiç yanmayan ve her zaman sağlıklı olan yeşil bir kır kasabası olsun." (9) Sokaklar ızgara deseninde oluşturulacaktı. Böyle bir tasarımın olası tekdüzeliği, beş büyük kare ile kesilecekti. Keyif alanları ve aynı zamanda sivil yaşam alanları olarak hizmet ettiler, böylece bir kentsel topluluğun oluşumuna katkıda bulundular. İki büyük ana cadde, Market Caddesi ve Broad Caddesi, doğudan batıya ve kuzeyden güneye uzanıyordu. Kavşaklarında, Delaware Nehri boyunca uzanan rıhtımlarıyla hızla hareketli bir liman kenti haline gelen ticaretin önemini yansıtan bir pazar vardı.

Erken modern dönemde, İspanyol ve Portekizli istilacılar ve onların torunları Latin Amerika'da çok sayıda şehir kurdular. Arjantin'deki Buenos Aires'ten şu anda Teksas'taki El Paso'ya uzanan kentsel ağ, Niko Lipsanen haritasına göre Meksika ve Orta Amerika'da özellikle yoğundu.

1730'da sömürge hiyerarşisinde ikinci sırayı alan, Boston 13,000 nüfuslu iken, kendisi 11,500 nüfuslu olan Philadelphia; sonraki yarım yüzyılda Boston'u aşarak 1775'te 40,000 nüfusa ulaştı. (Boston'ın 1775'teki nüfusu 16.000 idi. İkinci sıradaki New York'un 25.000 nüfusu vardı.) Gerçekten de, Philadelphia o zamanlar sadece Londra tarafından geride bırakılan, dünyanın en büyük ikinci İngilizce konuşulan şehriydi.

Philadelphia ekonomik, demografik, ruhsal ve entelektüel olarak gelişti. William Penn, Avrupa'da dini zulüm mağdurları için bir sığınak temin etmeye çalıştı.

Bir İngiliz din adamına göre, 1759'da Philadelphia'da on farklı Hristiyan mezhebine ait ibadethaneler vardı. Dini özgürlük ve çeşitliliğe, hem bilgiye saygı hem de sağlam tartışma ile damgasını vuran laik bir sivil toplumun gelişimi eşlik etti. 1743'te Benjamin Franklin tarafından kurulan Amerikan Felsefe Derneği üyeleri arasında birçok seçkin bilim insanı vardı. Bilgi ve fikirler daha geniş bir kitleye çeşitli şekillerde dağıtılmıştı. Pek çok kitap Avrupa'dan ithal edildi, ancak 18. yüzyılın ortalarında, kitaplar yerel olarak kırktan fazla matbaacı tarafından da üretildi (bunlardan biri, 1748'de emekli olana kadar her yerde bulunan Franklin'di). Kısmen ödünç veren kütüphanelerin yükselişi sayesinde kitaplar daha yaygın bir şekilde erişilebilir hale geldi. Ayrıca 1776 yılında şehre yedi gazete hizmet vermiştir. Entelektüel yaşam, 1750'de yaklaşık elli tane olan kulüplerin bolluğuyla da canlandı. Bu tür kulüplerde erkekler şarkı söyledi, hobiler peşinde koştu ve kamu meselelerini tartıştı. Bu tür düşünce ve fikir alışverişleri, benzer şekilde şehrin yarım düzine gönüllü itfaiyeci derneği tarafından desteklendi. Meyhaneler, hanlar ve kahvehaneler de farklı bakış açılarına sahip erkekleri bir araya getirdi. Tüm bu yollarla, şehirde ortaya çıkan bir kamusal alan, Avrupa'da Aydınlanma'nın bir parçası olarak öne sürülen eleştirel fikirlere artan bir aşinalığa katkıda bulundu.

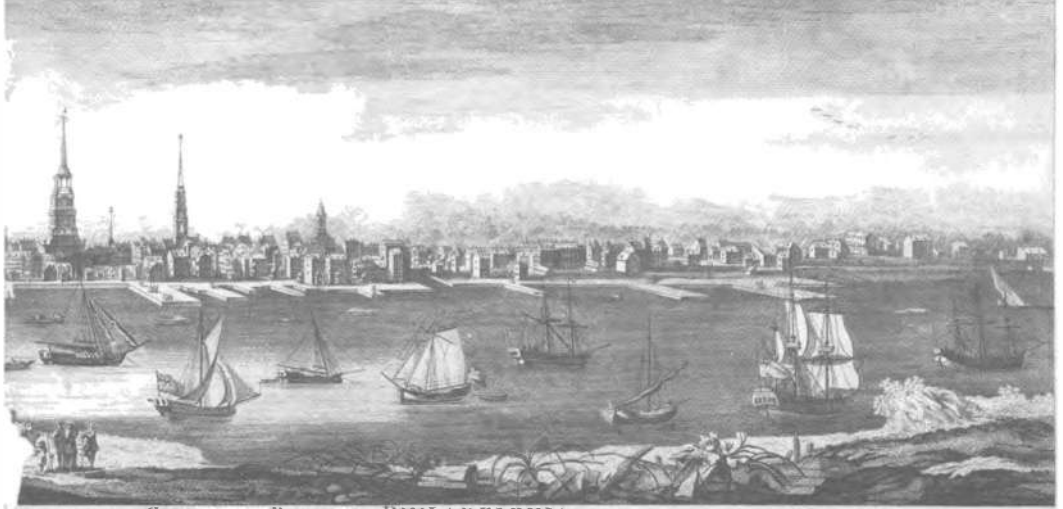
Amerikan Devrimi ve anayasal hükümet, Avrupa'da siyasi değişim yaratmaya çalışan, Fransız Devrimi'ne ve diğer kentsel protesto örneklerine zemin hazırlamaya yardımcı olan erkeklerden büyük bir hayranlık uyandırdı. Alt sınıfların üyeleri tarafından 1789'dan önce 18. yüzyılda birkaç kez yaygın ayaklanmaların meydana geldiği Paris'te, alt tabakaların hoşnutsuzluğu, XVI. Louis tarafından cisimleştirilen Fransız monarşisinin hem mutlakiyetçiliğine hem de verimsizliğine karşı orta ve üst sınıf protestolarıyla kaynaştı. 13 Temmuz 1789'da temsili bir organı dağıtmakla tehdit ettiğinde, sıradan Parisliler kraliyet gücünün önemli bir sembolü olan Bastille olarak bilinen eski hapishaneye saldırdı. Daha sonra altı asker, hapishane amirini ve belediye başkanını öldürdüler. O yılın ilerleyen zamanlarında Parisliler, hem kraliyet ailesini hem de Ulusal Meclis'i Versay'dan devrimciler tarafından daha yakından izlenebilecekleri ve kontrol edilebilecekleri Fransız başkentine geri döndürmeye zorladılar.

Delaware Nehri üzerindeki 1778 gravürüyle tasvir edilen hareketli limanı ile Philadelphia, o zamanlar Kuzey Amerika'nın en büyük şehriydi. 40.000 nüfusluydu, Amerikan Devrimi sırasında İngiliz yönetiminden kurtulmak ve daha sonra eski sömürgeleri ABD olarak birleştirmek için önemli bir çaba merkeziydi. Kongre Kütüphanesi, LC-USZC4-12538.

Sonraki birkaç yıl boyunca, Ulusal Meclis üyeleri monarşik gücü büyük ölçüde azaltan bir anayasa hazırlamayı başarmış olsalar da, Paris'te tekrarlanan popüler şiddet patlamaları Devrimi gittikçe daha radikal bir yöne itti. 4 Ağustos 1792'de Tuileries Sarayı'na yapılan baskın, kralın 600'den fazla korumasının ölümüyle sonuçlandı; monarşinin kaldırılmasına ve bir cumhuriyetin kurulmasına yol açtı. Parisliler daha sonra hem kralın hem de kraliçenin idamına ve devrimci radikalizme karşı olduğundan şüphelenilen herkese yönelik bir "terör saltanatı"na tanık oldular. Esnaf Jacques-Louis Ménétra'nın dediği gibi, "Bu süre zarfında, Fransa'da sadece herkes büyük yoksulluk içinde değildi, aynı zamanda her türden dehşet içinde cinayetlerin [ortasında] yaşadığı Paris'te terör vardı. Her şey büyük düzensizlikteydi. Fransızlar kan soludular. ... O günlerde dehşete ve rezil devrimci komutanın tüm saldırılarına tanık oldum." (10)

Bu arada Londra'da Anayasal Bilgi Toplumu ve Londra Muhabirleri Derneği gibi örgütler demokratik sözcüğünü yaydılar. Bu ve diğer gruplara mensup erkekler, Thomas Paine'in hem teşvik ettiği Amerikan Devrimi'ni hem de gözlemlediği Fransız Devrimi'ni kutlayan *Rights of Human*'da (1791) yer alan fikirlerin yayılmasına yardımcı oldular. Böylece Paris ve Londra'daki olaylar Atlantik'te ger-

VIEW OF THE CITY AND PORT OF PHILADELPHIA.

Philadelphialılar, Amerikan bağımsızlığına giden yolu açmaya ve daha sonra Amerikan yönetimini şekillendirmeye başka şekillerde de yardımcı oldular. Yüzyılın ortalarındaki sömürge şehirleri arasında Philadelphia hiçbir şekilde en radikal olanı değildi. Bu ayrım Boston'a aitti. Ancak Philadelphia yine de devrimci hareketin büyük bir kentsel kuluçka makinesi olarak göze çarpıyordu. 1770'lerin başında, zanaatkarları giderek artan bir şekilde siyasi eşitlik konusunda ısrar ediyorlardı ve mesajları, diğerlerinin yanı sıra, 1774'te İngiltere'den Philadelphia'ya taşınan demokrasi şampiyonu Thomas Paine tarafından güçlendirildi. Aynı yıl, ilk Kıta Kongresi orada toplandı. 1775'in başlarında Boston dışında çatışmalar patlak verdikten sonra, 1776'da Bağımsızlık Bildirgesi'ni üreten ikinci bir kongre toplandı. 1777 ve 1788 yılları arasında (kısa bir İngiliz işgali dönemi hariç) ülkenin başkenti olarak hizmet veren Philadelphia, 1787'de Amerikan Anayasasını oluşturan kongreye ev sahipliği yaptı ve 1790'dan 1800'e kadar ABD başkenti olarak hizmet etti.

çekleşen olaylardan güç kazanırken, aynı zamanda hem 19. yüzyılda hem de 20. yüzyılın başlarında kendini göstermeye devam edecek bir kentsel devrimci protesto geleneği oluşturulmasına yardımcı oldu.

BÖLÜM 5

Sanayileşme Çağında Kentsel Büyüme ve Sonuçları, 1800-1914

1 840'ların başında, Robert Vaughan adında bir İngiliz din adamı, “Çağımız kesinlikle büyük şehirlerin çağıdır. Babil ve Teb, Kartaca ve Roma büyük şehirlerdi, ancak dünya hiçbir zaman şimdiki kadar şehirlerle kaplı olmamıştı ve toplum genel olarak şehirlere özgü ruhla hiç bu kadar mayalanmamıştı.” demiştir. Benzer bir şekilde, 1890'ların sonlarına doğru yazan Amerikalı istatistikçi Adna Weber, “bu yüzyılın en dikkat çekici toplumsal olgusunun” “şehirlerdeki nüfusun yoğunlaşması” olduğunu ileri sürdü. “Modern uygarlığın tüm kurumları”nın “kırsal izolasyonu ... ortadan kaldırmak” ve “kentsel büyümeyi teşvik etmek” için birlikte çalıştığını ekledi. Bu adamların her ikisi de demografik değişikliklerin çok sayıda sosyal soruna yol açtığını kabul etse de, her biri şehri ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemeyi hem yansıtan hem de katkıda bulunan bir güç olarak kutladı. (1)

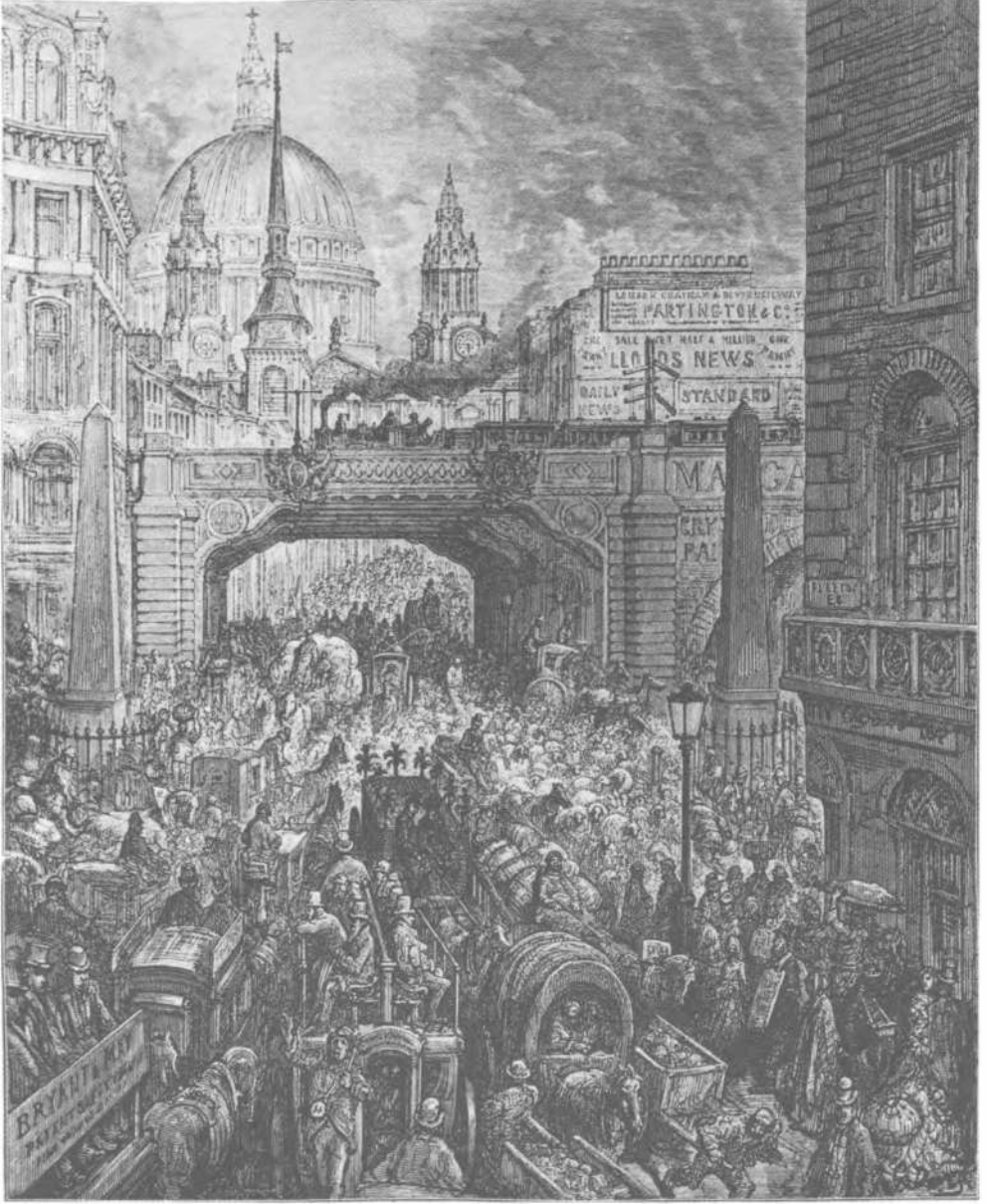
Özellikle Batı ve Orta Avrupa’da, Amerika Birleşik Devletleri’nde ve Japonya’da 19. yüzyıl, kentsel nüfusun büyüklüğünde ve bulundukları ülkelerin toplam nüfuslarındaki paylarında patlayıcı bir büyümeye tanık oldu. Manchester, Philadelphia ve Osaka gibi şehirlerde kentleşme sanayi devrimiyle yakından bağlantılıydı, ancak özellikle idari merkezileşme ve yeni ulus-devletlerin kurulması gibi ek gelişmeleri de yansıtıyordu. Böyle muhteşem bir yükselişte, Berlin 1800 ile 1910 arasında on iki kat arttı.

Büyük ölçüde küçük kasabalardan ve kırsal alanlardan gelen göçmen akınına bağlı olan kentsel büyüme, muazzam bir artışa neden oldu. Sakinleri genellikle temiz içme suyundan yoksun olan küçük binalardaki aşırı kalabalık, yüksek düzeyde hastalık ve ölüm oranlarıyla sonuçlanan korkunç halk sağlığı sorunlarına neden oldu. Ayaklanmalar ve devrimlerle birlikte, dinsel riayetin azalan seviyeleri ve

kentli kitlelerin sapkın davranış olarak algılanan çeşitli biçimleri, şehirlerin fiziksel olduğu kadar ahlaki açıdan da sağlıklı yerler olarak yaygın şekilde görülmesine katkıda bulundu. Bununla birlikte, yüzyıl geçtikçe şehirler, reformcuların kentsel eksiklikleri gidermek amacıyla programlar başlattıkları platformlar olarak hizmet ettiler. Başka bir deyişle, şehirler, kentsel yaşamı daha sağlıklı, daha mutlu ve daha verimli hale getirmek için artan sayıda erkek ve kadının iyi niyet ve uzmanlık istediği sosyal ve idari laboratuvarlar haline geldi. İnsanlar, popüler kültürün tedarikçileri tarafından gerçekleştirilen çabalarının ve girişimlerinin bir sonucu olarak, daha önce hiç olmadığı kadar şehir hayatından zevk aldılar.

Kentleşme sürecinin genel boyutları şaşırtıcıydı. Erken modern dönemin çoğunda şehirlerde yaşayan nüfusun payının oldukça sabit kaldığı Avrupa’da, 1800 ila 1910 arasında belirgin bir değişiklik oldu. Bu dönemin başlangıcında, Rus İmparatorluğu’nun batısındaki sakinlerin yalnızca yüzde 14,5’i, nüfusu 5.000 veya daha fazla olan yerleşim yerlerinde yaşıyordu; dönemin sonunda, üç katına çıkarak yüzde 43,8’e yükseldi. 1850-1910 yılları arasında Kuzey Amerika’da bu tür yerleşimler nüfus payını yüzde 3,4’ten yüzde 40,9’a çıkardı. En çok dikkat çeken şey, küçük şehirlerin yükselişi değil, daha ziyade Almanların *die Gro stadt* (büyük şehir) olarak adlandırdığı şeyin yükselişiydi. 100.000 veya daha fazla nüfusla nüfus eşiğine ulaşmak, bir şehri demografik haritaya ulaşmış bir yer olarak işaretledi. İngiltere öncülük etti. Hem Londra’nın devam eden büyümesinin hem de Manchester, Birmingham ve Glasgow gibi yerlerin daha da hızlı yükselişinin bir sonucu olarak, yüzyılın ortalarında “büyük kasabalar” dedikleri yerlerde Fransız, Alman veya Amerikalıdan çok daha fazla İngiliz yaşadı. Ancak yüzyılın ikinci yarısında kentleşme başka yerlerde hız kazandı ve 1910’a gelindiğinde hem Almanya hem de Birleşik Devletler, sırasıyla kırk sekiz ve elli büyük şehir sayısı Britanya’yı geride bıraktı. (Ertesi yıl, Britanya’nın otuz dokuz şehri vardı.) Daha yüksek düzeyde, milyon sınırını geçen şehirler vardı. 1800 yılında tüm dünyada böyle sadece iki şehir vardı: Londra ve Pekin. 1900’e gelindiğinde, aralarında yükselen Japonya devletinin başkenti Tokyo’nun Batı dünyasının dışındaki en büyük şehir olarak Pekin’i yerinden ettiği on altı şehir vardı.

Neolitik Devrimin ilk şehirlerin kurulmasını mümkün kılması gibi, yeni malzeme üretim tekniklerini içeren başka bir devrim de 19. ve 20. yüzyılın başlarında kentsel yükselişi tetikledi. Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de tekstil üretimi alanında başladı. 19. yüzyılın başlarında, Manchester “dünyanın pamuk başkenti” oldu. Fabrikalardaki yüksek üretim seviyeleri sadece yeni güç kaynakları (başlangıçta kömür yakan buhar motorları) ve yeni makineler (elektirikli dokuma tezgâhları gibi) ile değil, aynı zamanda çalıştıkları yerin yakınında yaşayan çok sayıda çalışana bağlı olan iş bölümü tarafından da kolaylaştırıldı. Mekanize taşımacılığın yaygınlaşması, her şeyden önce, buharlı gemiler ve buharla

Gustav Dore'nin Londra'daki St. Paul Katedrali'nin dibinde bir caddede duran insanları ve araçları tasvir etmesi kentsel yoğunluğu ve canlılığı gösteriyor. 1870'lerin başında Londra'yı ziyaret eden bir Fransız illüstratör olan Dore, İngiliz başkentinde hem yüksek hem de düşük yaşamın düzinelerce tasvirini üretti. Gustav Dore ve Blanchard Jerrold, Londra: A Pilgrimage (Londra: Grant, 1872). Snark / Sanat Kaynağı, NY, ART175756.

çalışan demiryolu trenleri, hem endüstriyel hem de kentsel gelişmeyi büyük ölçüde teşvik etti. Üreticilerin uzak pazarlara (Liverpool, Hamburg ve New York gibi liman şehirlerinin ve sanayi merkezlerinin büyümesini teşvik eden) ihracat için mal üretmelerini sağladı ve aynı zamanda kırsaldan kente göçü teşvik etti.

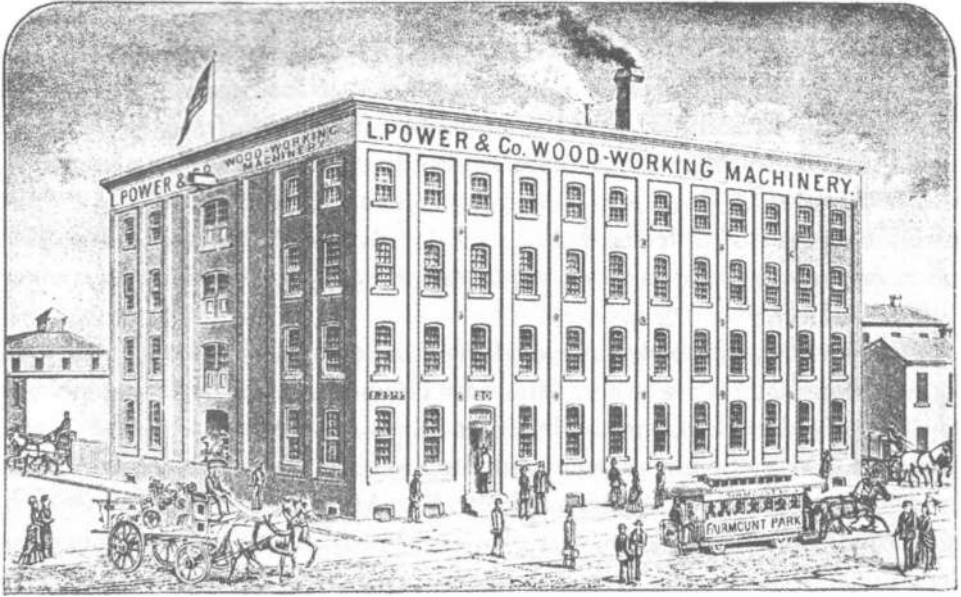
Kentsel büyüme İngiltere'deki, Avrupa kıtasındaki ve diğer bölgelerdeki fabrikaların yaygınlaşmasıyla eş zamanlı ilerledi. Batı Almanya'daki Ruhr Vadisi, ağır sanayi ile uğraşan, demir ve çelik üreten firmaların çalışanları tarafından giderek daha fazla iskân edinildi. Bu tür işçiler, Duisburg ve Essen gibi şehirlerin nüfusuna çarpıcı bir şekilde eklendi. Aynı zamanda bir demir-çelik kasabası olan Pittsburgh gibi şehirlerin hızlı büyümesine ek olarak, Chicago astronomik bir şekilde büyüdü. Diğer endüstriyel faaliyetler arasında, Şikagolular domuzların mekanize olarak kesilmesi ve domuz temelli gıda maddelerinin üretimi ile uğraşıyorlardı.

Bu arada, Japonya'da 1868'de başlayan sözde Meiji Restorasyonu'ndan sonra, reformcular toplumlarını Batı'nın tecavüzüne karşı savunmanın bir yolu olarak modernleştirmeye çalışıyorlardı. Onların çabaları, hem demiryolu inşaatının (1887'de Tokyo, Osaka ile bağlantılıydı) hem de fabrika bazlı üretimin artmasına neden oldu. 1912'de Osaka'da 200.000'den fazla işçi istihdam eden 6.145 fabrika vardı. 1913 tarihli bir otel rehber kitabına göre, bu işçiler "pamuk, yün yağları, gemiler, kibritler, makineler, sabun, tütün, ilaçlar, fırçalar, vagonlar, şemsiyeler, tuvalet malzemeleri, boya, mobilya, kâğıt, mumlar, konserve ürünler, lake, halılar, çantalar, kasalar, fiçılar, fanlar, çiçekler, müzik ve spor malzemeleri, buz, saatler ve daha birçok şey" ürettiler. (2)

Kentleşme ve Sanayi Devrimi arasında sıklıkla ve doğru bir şekilde yapılan bağlantılara rağmen, kentlerin yükselişi de (modern Avrupa'daki gibi) devletle yakından ilişkiliydi ve ulusal düzeydeki diğer gelişmeleri de etkiledi.

19. yüzyılda Avrupalılar birkaç yeni ulus devletin kurulmasına tanık oldu. İtalya ve Almanya uluslararası arenada yeni gelenler olarak öne çıktı. Ancak Yunanistan, Romanya, Belçika ve Sırbistan'ın yeni bağımsız bölgeleri ve Habsburg İmparatorluğu içindeki yarı egemen Macaristan, belirli şehirlerin ulusal başkent olmaları nedeniyle büyük önem kazanan yerlerdi. Roma, Berlin (1850 ve 1910 arasında neredeyse beş kat büyüdü), Atina, Bükreş, Brüksel, Belgrad ve Budapeşte, kısmen ülkelerinin yeni yaşamı ve ulusal yönetiminin odak noktası olarak yeni statüleri nedeniyle genişledi.

İç Savaş'ta Kuzey'in Güney'e karşı kazandığı zaferin bir sonucu olarak ulusal hükümetin büyük ölçüde güç kazandığı Amerika Birleşik Devletleri'nde, Washington, D.C.'nin nüfusu 1870 ve 1910 yılları arasında üçe katlanırken, Tokyo'daki benzer büyüme kısmen o yıllarda Japonya'da meydana gelen ulusal merkezileşmeyi etkiledi. 19. yüzyıldan önce egemen devletlerin başkentleri olan diğer şehirler de

19. yüzyılın sonlarında Philadelphia'nın birçok sanayi bölgelerinden yer alan L. Power Company'ye ait bir fabrika, üretim sürecinde kullanılan takım tezgâhları üretti. Atlı araçlar hâlâ yaygın olarak kullanılıyordu, ancak giderek artan bir şekilde elektrikle çalışan ulaşım araçlarına izin veriyorlardı. Philip Scranton ve Walter Licht, *Work Sights: Industrial Philadelphia, 1890–1950*, (Philadelphia: Temple University Press, 1986), 51.

ulusal düzeyde daha fazla işlev yerine getirildikçe demografik olarak yararlandı. Ulus-devletlerin vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamada oynadıkları rollerin genişlemesi, çoğu ülkelerinin siyasi ve idari merkezlerinde ikamet eden bürokrat ve diğer devlet çalışanlarının sayısındaki artışa bağlıydı.

Kentsel büyüme, büyük ölçüde kırsaldan kente göçe bağlıydı. Kentsel doğum oranları genellikle kırsal doğum oranlarından çok daha düşüktü ve kentsel doğum oranları genellikle kentsel ölüm oranlarından da daha düşüktü; bu nedenle, şehirlerin (özellikle büyük olanlar), bırakın artırmayı, sayılarını korumak için bile kırsaldan göç alması gerekiyordu. Genellikle evlenmemiş genç erkekler ve kadınlar kırsal kesimden kentsel alanlara akın etti. Çok çeşitli fırsatlar bulmayı umuyorlardı. Nispeten yüksek ücretlerin bir sonucu olarak hem kişisel özgürlük hem de ekonomik ilerleme için artan olanaklar, kendilerine sunulan seçeneklerden giderek daha fazla memnun olmayan insanları (aileleri birçok nesiller boyunca kırsalda veya küçük kasabalarda yaşamış olsa da) karşı konulmaz bir şekilde çağırırdı. Göçmenler sanayide, kamu sektöründe veya diğer şehir sakinlerine hizmet sağlayıcı olarak iş aradılar.

On binlerce İrlandalı Liverpool ve Londra'ya taşınırken, birçok Polonyalı Batı Alman Ruhr bölgesindeki şehirlere benzer yolculuklar yaptı. Bu ve diğer göçlerin bir sonucu olarak, 1850 civarında, tüm Avrupa şehirlerinde yaşayanların yaklaşık yarısı yaşadıkları yerlerin dışında doğmuştu. Amerika Birleşik Devletleri'nde şehirlere göç, hem kırsal kesimden göçün hem de Atlantik üzerinden göçün bir sonucu olarak büyük ölçekte gerçekleşti. Sonuç olarak, daha 1890'da, New York, Buffalo, Detroit, Milwaukee, Cleveland ve diğer birçok büyük şehirde yaşayanların dörtte üçü ya yurtdışında doğmuş ya da yurtdışında doğmuş bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti.

Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında, kentsel nüfusun hızlı büyümesi, yerel yetkililerin ve diğer liderlerin uzun süre üstesinden gelemeyecekleri, bazıları fiziksel veya fizyolojik, diğerleri ahlaki veya politik olan büyük sorunlara neden oldu. Giderek daha fazla şehir sakininin yüzyılın sonlarında geçekundu olarak bilinen yerlerde yaşadığı yoğun bir aşırı kalabalığa yol açtı. Karl Marx'ın entelektüel ve siyasi ortağı olarak büyük bir üne kavuşacak olan genç Friedrich Engels, (babasının tekstil işinde çalıştığı) Manchester'da birçok işçinin yaşadığı zavallı koşulları şöyle anlatıyordu:

Bu bölgelere yaptığım ziyaretleri Manchester ve çevresindeki bölgelerdeki 350.000 işçinin neredeyse tamamının kalitesiz, rutubetli, kirli kulübelerde yaşadığını belirterek sokakların genel olarak utanç verici bir pislik ve bakımsızlık durumunda olduğunu ve konutların yerleşiminin, inşaatçının havalandırmanın eksik olmasıyla kâr etme açgözlülüğünü yansıttığını özetleyebilirim. Tek kelimeyle, Manchester işçilerinin konutları kirli, sefil ve tamamen konfordan yoksundur. Bu tür evlerde ancak insanlık dışı, kalitesiz ve sağlıksız yaratıklar kendilerini evlerinde hissederek. (3)

Burada ve kitabının başka bir yerinde, sosyal gözlemci olarak bir *burjuva*, onun ve Marx'ın endüstriyel ve ticari kapitalizme yönelik suçlamalarının temelini önemli bir parçası olarak hizmet edecekti.

Manchester'ın yanı sıra diğer şehirlerde de aynı derecede içler acısı koşullar göze çarpıyordu. 1861'de Glasgow'da, nüfusun iki yarısı bir ya da iki odalı dairelerde yaşıyordu. Bu birimler genellikle kiracıların yanı sıra ev sahiplerini ve ailelerini de barındırıyordu ve bunun sonucunda yarım düzine veya daha fazla insan küçük bir alanda beraber yaşıyordu. Yüzyılın sonlarında, Doğu Londra özellikle çok sayıda yoksul insanın bir araya toplanmış olması, kaderlerinin Charles Booth'un muazzam ve klasik *Life and Labor of the People of London* (17 cilt, 1889-1903) kitabında ayrıntılı bir şekilde tanımlanması ve analiz edilmesi nedeniyle kötü bir üne kavuştu. 1911'de Budapeşte'de, işçi sınıfının bulunduğu bir alanda inşa edilen

binalar “hapishanedeki hücreler” olarak tanımlandı. Bir binada, doksan yedi kişi iki tuvaleti paylaştı. Oradaki daireler tipik olarak bir oda ve penceresiz bir mutfaktan oluşuyordu. Aşırı kalabalık, standart altı konutlar da Amerikan şehirlerinde yaygın olarak görülüyordu. New York’a odaklanan Jacob Riis gibi muhabirler ve Theodore Dreiser gibi romancılar, istatistikçiler ve diğer sosyal bilimciler sorunu acımasızca belgelediler.

Kötü inşa edilmiş ve aşırı kalabalık konutlar, temiz olmayan su, kömürün yanması sonucu kirli hava, sokak ile birlikte aşırı gürültü, halk sağlığı alanında korkunç sorunlara yol açmıştır. Yüksek hastalık ve ölüm oranları, bu tür koşulların sonucu olarak amansız bir şekilde geldi. Tıp adamları ve diğer reformcular, özellikle İngiliz Edwin Chadwick, çağdaşlarının dikkatini şehirlerinin sağlıksızlığına çekmek için çok fazla enerji harcadılar. 1848’de Fransa’da, oradaki halk sağlığı reformcuları tarafından onyıllarca süren soruşturma ve suçlamaların ardından, Victor Considerant adında bir sosyalist şunları yazdı:

Paris’e bakın: Tüm bu pencereler, kapılar ve açıklıklar nefes alması gereken ağızlardır ve hepsinin üstünde, rüzgar esmediğinde, bu büyük lavabonun tüm iğrenç soluklarından oluşan kurşuni, ağır, grimavimsi bir atmosfer görebilirsiniz. Bu atmosfer, büyük başkentin tacıdır; Paris’in soluduğu atmosfer budur; altında Paris boğuluyor. ... Paris, yoksulluğun, vebanın ve hastalıklı emeğin birlikte çalıştığı, havanın ve güneş ışığının zar zor girdiği büyük bir çürüme fabrikasıdır. Paris, bitkilerin solup yok olduğu ve yıl içinde yedi çocuktan dördünün öldüğü bir pislik çukurudur. (4)

Paris ve diğer birçok şehirde, en büyük katil 1830’lar ve 1860’lar arasında birçok şehri kasıp kavuran koleraydı.

Yüzyılın ortası ve sonu arasında kayda değer ilerlemelere ve kentsel ölüm oranlarının ölçülebilir şekilde azalmasına rağmen, kentsel nüfusun fiziksel durumuyla ilgili derin endişeler devam etti. 1890’da J. P. Williams-Freeman adında bir İngiliz doktor, yapmaya gücü yeten herkesin bunu yapması gerektiğini ileri sürerek birçok kişinin endişelerini dile getirdi “Londra’ya bizim Hindistan’a veya Boğazlar Yerleşimlerine baktığımız gibi, zengin ama sağlıksız, gerekli özen ve önlemlerle varlıklı kişilerin yaşamlarının çalışma döneminde adil sağlık ve rahatlık içinde kalabilecekleri bir yer olarak bakılmalı ... ancak çocukların hem sağlıkları hem de yaşamları için büyük risk altında yetiştirilebileceği bir yer.” Londra’da, “kuşaktan kuşağa kalıcı olarak yerleşmeye yönelik tüm girişimler, yalnızca hem fiziksel hem de ahlaki açıdan hızlı bir düşüşle ve ırkın erken tükenmesiyle sonuçlanmıştır.” (5) Paris’teki birçok ebeveyn aynı fikirdeydi. 1886 yılında, Fransa’da bir-beş yaş arası çocuklar

arasında ölüm görülme sıklığı binde 30,3 idi, ancak Paris'te bu oran 58,2 idi. Aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde kırsal kesimde yaşayan beş yaşından küçük çocukların ölüm oranı binde 37,12, büyük şehirlerde yaşayan çocuklar için ise 78,0 (New York'ta 89,25) idi.

Williams-Freeman'ın önerdiği gibi fizyolojik sorunlarla ilgili endişeler ahlaki kaygılarla yakından bağlantılıydı. Kent yaşamını eleştiren çok sayıdaki kişi, kötü sağlığın davranışsal sonuçları ve erken ölüm olasılığı olarak gördüklerinden yakındı. Şehirlilerin, zaten yaşlılığa kadar yaşayamayacakları inancıyla şimdiki zamanda yasadışı zevkler aradıkları düşünülüyordu. Ayrıca, sosyal bağların genel olarak azalmasının ve etik ve dürüst davranma pahasına zevk aramaya yönelik sayısız cazibenin bir sonucu olarak acı çektikleri iddia edildi. Din adamları özellikle kentsel ahlaksızlığı tanımlamaya ve hadım etmeye niyetliydi. Amerikalı Rahip Amory D. Mayo'nun 1859'da dediği gibi:

Şehrin tüm tehlikeleri şu şekilde özetlenebilir: Burada, doğanın kut-sanmış etkilerinden çekilip insanlıkla yüz yüze gelen insan, kendi doğasını kaybederek yeni ve yapay bir yaratık, sosyal makinede bir kader gibi işleyen ve onu bir ruh olarak gerçek kültüründen aldatan insan dışı bir dişli, haline gelir. En doğal olmayan modalar ve alışkanlıklar, aklın en garip tuhaflıkları, toplumsal ahlaktaki en çılgın ve en tehlikeli teoriler ve en korkunç ve tedavi edilemez barbarlık, şehir yaşamının meşru [yani kaçınılmaz] büyümesidir [yani, aşırı büyümesidir]. (6)

Din adamlarının ve diğerlerinin şehrin büyümesinin etkisi hakkında endişelenmek için iyi bir nedenleri vardı. Endişelerinin altında yatan başlıca faktörlerden biri, Avrupa'nın kentleşmesiyle birlikte gerçekleşen dini ibadette genel bir düşüştü. Bu düşüş kentsel alanlarda kırsal bölgelere göre çok daha belirgindi. Din adamlarının görüşüne göre, yarı boş kiliselerin her yerde bulunmasını "ahlaki bozulmanın" önemli bir nedeni olarak nitelendirmek oldukça doğaldı. Din adamlarının dindarlığın azalması hakkındaki inançlarını paylaşmamakla birlikte, sosyal bilimciler endişelerinin çoğunu onayladılar. Amerikalı istatistikçi Adna Weber, evlilik dışı doğan çocukların yüzdelerinin şehirlerde kırsal taraftan çok daha yüksek olması sonucu cinsel ilişkilere işaret etti. Ayrıca nispeten yüksek boşanma oranlarına da dikkat çekti. 19. yüzyılın sonlarında, boşanma oranları şehirlerde kırsal alanlardan üç veya dört kat daha yüksekti. Buna ek olarak, 1894'te İngiltere'deki şehirlerin, 100.000 kişi başına düşen suçlarla ölçüldüğünde, kırsal alanlara göre iki kat daha fazla suçtan mustarip olduğunu gösterdi. Bu tür istatistikleri yıkmak, mülkiyete karşı işlenen suçların (çalınacak daha fazla mal olduğu şehirlerde) başka yerlerden

daha yüksek olmasına rağmen, şiddet suçlarının daha az sıklıkta olduğu görülebilir. Yine de, algılar ve korkular kendi başlarına bir güç oluşturdular ve kentsel krizin çözülmesi gerektiği inancını doğurdular.

Orta ve üst sınıf temsilcileri, bireylerin suistimalleri ve ayaklanmalar, grevler, gösteriler ve devrimler konusunda endişeliydiler. Tüm bunlar, kentsel ortamlarda başka yerlere göre çok daha fazla görülme olasılığı olarak görüldü. Temelde şehir yanlısı ılımlılar bile kentsel koşulların halk ayaklanmasını teşvik ettiğini kabul etmek zorunda kaldılar. Bu bağlamda, Fransız sosyal bilimci Émile Levasseur 1891 yılında şöyle yazdı:

Büyük yığılmalarda, tutkular daha fazla mayalanır. İşçi sınıfı kitleleri ayağa kalkar ve tribünlerin belagatını ve hırsını cezbeden yanıcı malzeme sağlar. Siyasi koşullar daha az istikrarlı hale gelir. Kırsal kesimde devrimci sıkıntılar olsa da, şehirlerde daha çok vardı. ... Bugün, bu tür fırtınalar hemen hemen her zaman başkentlerde patlak veriyor. Fransa ... 1789'dan beri, hükümetleri kuran ve bozan Paris'in insafına kalmıştır. (7)

Levasseur muhtemelen yalnızca 1789'da başlayan büyük Fransız Devrimi'ni değil, aynı zamanda 1830'da Paris ve Brüksel'de; 1848'de Berlin, Viyana, Budapeşte, Milano ve ayrıca Paris'te ve 1871'de Paris Komünü döneminde yine Paris'te patlak veren müteakip devrimleri de aklında tutuyordu. 1905'te Rusya'nın St. Petersburg şehrinde meydana gelen bir devrimi tahmin edemezdi fakat buna da şaşırmazdı.

Kentsel alanlarda siyasi hoşnutsuzluk adına başka kanıtlar da vardı. Rusya'nın batısındaki ülkelerde, organize sosyalizm güçleri büyük şehirlerde diğer şehirlerden çok daha fazla destek gördü. Örneğin, 1898'de Almanya'da Reichstag için yapılan seçimlerde Sosyal Demokratlar *Großstädte*'de bulunan koltukların yüzde 60'ını kazanırken, ülkenin geri kalanında sadece yüzde 5 oy aldılar. Bu arada, 1886'da Amerika Birleşik Devletleri'nde, anarşistler, Chicago'nun Haymarket Meydanı'nda 1.500'den fazla işçiyi sekiz saatlik bir iş gününden yana örgütlediler. Polisin kalabalığı dağıtma girişimi bir bombanın patlaması ve yedisi polis olmak üzere on bir kişinin ölümüyle sonuçlandı.

Kentsel çevrelerde algılanan eksiklikler, kentsel iyileştirme arayışında yurttaşlık enerjilerini harekete geçirmeye çalışan kadın ve erkeklerin çok çeşitli iyileştirme çabalarına yol açtı. Bu faaliyetin çoğu gönüllüydü ve üyeleri, organize hayırseverlik yoluyla kentsel sorunlara iyi niyet getirmeye çalışan özel derneklerin canlılığını yansıtıyordu. Robert Vaughan, 1840'larda İngiltere'de bu tür çabalar hakkında coşkuyla şunları yazmıştı:

Büyük şehirlerin ahlaksızlığın en kötü biçimlerinden bazılarında barınak ve olgunluk kazandırdığı düşünülürse, unutulmamalıdır ki, toplum, neredeyse tamamen, bu tür şehirlere, ahlaksızlığın bu kadar büyük ölçüde küçümsendiği o yüksek ahlaki duygu tonu ve sosyal tarihimizde çok belirgin bir yer tutan saflık, insanlık ve genel gelişme davasındaki erdemlilerin gönüllü kombinasyonları için borçludur.

“Genel ahlak davasında ve gerekli olanın yardımıyla kendiliğinden ortaya çıkan çabaların ... neredeyse yalnızca vatandaşlar arasında bulunduğunu” iddia etti. Biri “büyük şehirlerdeki toplum durumunun yarattığı kötülükleri, aynı zamanda sadece toplumun bu koşulunun var olmaya yetkin olduğu iyiliği bir görüşe yerleştirmek” zorundaydı. (8)

Vaughan’ın aklındaki türden, birçoğu güçlü dini duygularla motive olan gönüllü dernek üyeleri, yoksullara çeşitli şekillerde yardım etmeye çalıştı. Örneğin, para toplayarak ve yetim çocuklara ve hasta yetişkinlere bakım sağlayarak maddi yardımda bulunmak için çalıştılar. Hayırseverliği daha verimli ve etkili kılmak için çok sayıda şemsiye kuruluş ortaya çıktı. Londra’da ortaya çıkan ve diğer İngiliz ve ABD şehirlerindeki şubeleri besleyen Charity Organization Society, Fransa’daki Central Office of Philanthropic Works ve German Association for Poor Relief and Charity’nin tümü, yüzyıl boyunca ortaya çıktı. Hayırseverler, diğer hastalıkların yanı sıra alt sınıf alkol tüketimiyle mücadele etmeyi umarak, onları ahlaki olarak yükseltmek için eğitim çabalarıyla yoksulların davranışlarını iyileştirmeye çalıştılar. Yetişkinler için özel olarak desteklenen eğitim, özellikle yerleşim evleri kuran kadın ve erkekler tarafından teşvik edildi. Londra’daki Toynbee Hall (1884 yılında başladı) öncülük etti. 1889’da Jane Addams’ın önderliğinde Hull-House Chicago’da kök saldı. Burada ve başka yerlerde kadınlar, hayırsever faaliyetler yoluyla kentsel sorunların hafifletilmesine yardımcı olmada önemli bir rol oynadılar.

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında sürekli artan hırslarla, kentsel reformcular, ulusal veya daha büyük ölçüde belediye yönetimlerinin otoritesi altında faaliyet gösteren kamu kurumlarında ilerlemeyi sağlamlaştırmak için çalıştılar. Onlar, gönüllü çabaların hem kapsamı genişletecek hem de öngörülebilirlik ve kalıcılığı artıracak olan hükümet müdahaleleri ile desteklenmesi gerektiğini savundular. 1829’da Londra’da olduğu gibi profesyonel polis kuvvetlerinin kurulması, reformcuların kentsel gelişim stratejilerinin bir parçasıydı. 20 yıl sonra, 1820’lerden beri sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi için bastırılan halk sağlığı reformcuları, 1848’de Parlamento’dan bir Halk Sağlığı Yasası’nın geçirilmesi sonucunda İngiltere’de büyük bir zafer kazandılar. Yerel yönetimlere birçok yeni sorumluluk alma hakkı verdi. Mevzuata göre, yerel kurullara sağlık görevlileri atama, so-

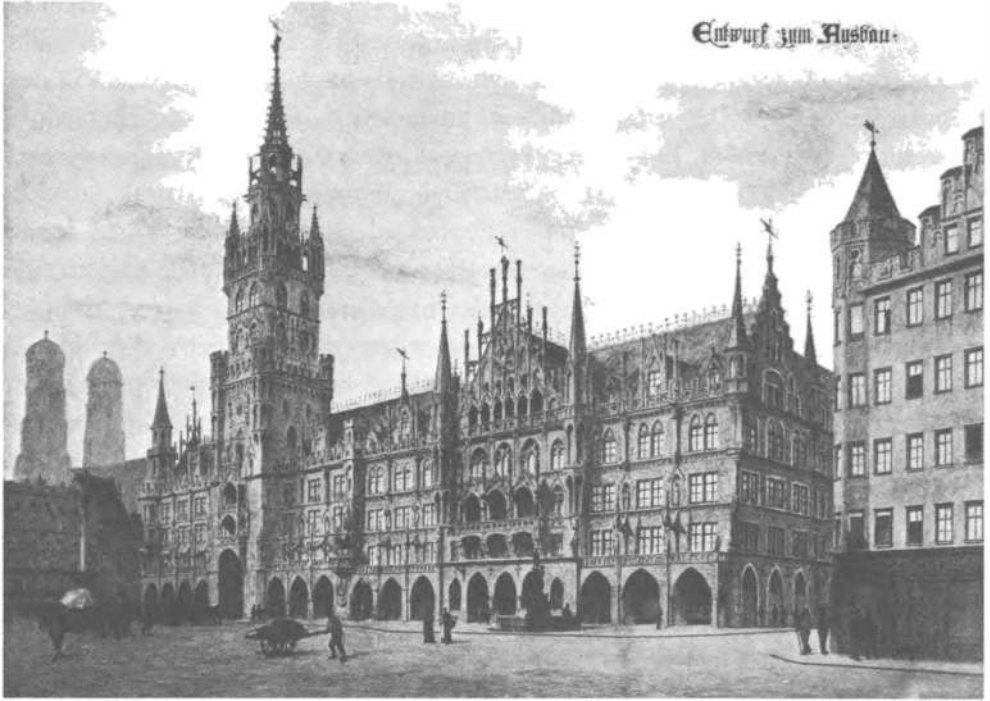
kakları döşeme ve temizleme, kanalizasyon ve temiz su sağlama ve bu tür adımların atılması için yapılan masrafları ödemek için borç para alma yetkisi verildi.

Baron Haussmann'ın yönetimindeki 20 yıl boyunca Paris'te kentsel gelişim için daha kapsamlı bir program yürürlüğe girdi. Louis Napoleon Bonaparte (yakında amcası gibi bir Fransız imparatoru olacak) tarafından Fransız başkentine baş yönetici olarak atanan Haussmann, diktatör patronu tarafından verilen yetkileri şehrin düzeni ve altyapısında köklü değişiklikler yapmak için kullandı. Haussmann, düz ve geniş sokaklar inşa etme ihtiyacına büyük önem verdi. Böyle bir düzen, trafiğin dolaşımını artıracak ve isyancıların dar, dolambaçlı sokaklarda barikatlar kurmasını önleyecekti (bu, başlangıçta yetkililerin Haziran 1848'de düzeni sağlama çabalarını engellemiştir). Sokaklarda ve bulvarlarda (bunlardan birine uygun bir şekilde onun adı verilmiştir) hareketin demiryolu rayları tarafından engellenmemesi için, ana tren istasyonlarını şehir merkezinin dışına yerleştirdi. Haussmann, Paris sakinlerinin çoğunun göremediği bir özelliği tanıtmayla hatırlanır: 1870'te, 1851'deki uzunluğunun 4 katına ulaşan, 348 mil bir kanalizasyon sistemi. Bu kanalizasyonlar insan dışkısını taşımadı. Bunun hâlâ lağım çukurlarından elle çıkarılması gerekiyordu. Ancak bu kanalizasyonlar, yağmur suyunun drenajını sağlayarak, sokakların daha iyi temizlenmesine yol açtı ve diğer başarılarının yanı sıra, kentsel yenilik ve ilerlemenin merkezi olarak onun ve kentinin imajını büyük ölçüde parlattı.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, şehir yönetimlerinin sorumluluklarındaki dramatik değişiklikler, daha önce meydana gelen değişiklikleri gölgede bıraktı. Şehrin sahip olduğu su işleri, şehrin sahip olduğu veya en azından şehir tarafından düzenlenen gaz işleri ve elektrik işleri ile desteklendi. Bu işler kamu hizmeti olarak yürütüldü, ancak kamu kasasından yapılan ödemelerle sübvans edilmedi. Devlet tarafından işletilen mezbahalar ve pazar yerlerinden elde edilen kârlarla birlikte operasyonlarından elde edilen kârlar, kâr getirmeyen ancak gerekli olduğu düşünülen diğer kentsel programların finanse edilmesine yardımcı olmayı amaçlıyordu. Toplu taşıma (ilk olarak 1880'lerden itibaren elektrikle çalışan sokak demiryolları şeklinde ve daha sonra yükseltilmiş demiryolları ve metrolar şeklinde) belediye alanlarına ve ayrıca daha geniş metropol alanlara yayıldı ve onları birbirine bağlamaya büyük ölçüde yardımcı oldu. Şehir hükümetleri ayrıca hastaneler, sağlık klinikleri, okullar, yetimhaneler ve işgücü değişimleri inşa ederek insan sermayelerini geliştirmek için çalıştılar ve sosyal hizmetleri büyük ölçüde genişlettiler. Bazı durumlarda, kamu konutları da inşa ettiler.

Avrupa'da, İngiltere ve Almanya belediye ilerleme merkezleri olarak öne çıktı. Birmingham'da, Joseph Chamberlain'in güçlü liderliği altında, 1870'lerde gecekondu temizleme, gelişmiş kanalizasyon ve atık bertarafı ve kamu binalarının inşasına yönelik geniş kapsamlı bir program yürürlüğe girdi. Birmingham hem ulusal

hem de uluslararası alanda büyük ilgi toplamış olsa da 1890'larda "model belediye" olarak tanımlanan Glasgow'a giderek daha üstün bir konum verdi. Bununla birlikte, genel olarak, belediye gelişim merkezleri olarak en etkileyici üne sahip olanlar, Berlin, Münih, Frankfurt am Main ve Ruhr Vadisi'ndeki sanayi şehirleri gibi Alman şehirleriydi. Belediye bütçeleri 1870 ila 1913 arasında on bir kat büyüyerek yerel yetkililerin çok şey başarmasını sağladı. 1903'te şehir işleri konusunda uzman bir Alman şöyle demiştir: "Yurt dışında öğrendik ama yabancı ülkeler artık bizim öğretmenlerimiz değil. Almanya'da ve başka yerlerde hastane inşaatında, metro ve kanalizasyon inşaatında, park inşaatında ve benzerlerinde elde edilenler karşılaştırılırsa, pek çok başka alanda olduğu gibi bunda da zirveye çıktığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. (9)

Bavyera'nın başkenti Münih'teki Yeni Belediye Binası, 1867-1908 yılları arasında Neo-Gotik bir tarzda inşa edildi. Tarz, şehirlerin büyük bir bağımsızlık ve güç elde ettiği Orta Çağ'a geri döndü. Robert Wuttke, ed., Die deutschen Städte: Geschildert nach den Ergebnissen der ersten deutschen Städte-Ausstellung zu Dresden 1903 (Leipzig: Brandstetter, 1904), II, 28.

Boston Quincy'de Tom L. Johnson ve Cleveland'da Newton D. Baker ve diğer birçok kişi, yönettikleri yerlerde daha iyiye yönelik büyük değişiklikler yapılmasına yardımcı oldular.

Amerikalı sosyolog Charles Zueblin, meseleyi özetlerken, özellikle 1900'den

beri telaffuz edilen bir “belediye ilerlemesi” kaydına olumlu bir şekilde işaret etti. 19. yüzyılda olanlar iyiydi ama o zamandan beri olanlar daha da etkileyiciydi. Zueblin şöyle yazdı:

Daha bu yüzyıl, Amerikan şehirlerinde ilk belediyeleştirilmiş sokak demiryollarına ve telefona; ulusal bir sokak döşemesi ve temizliği salgınına; elektrikli aydınlatma hizmetinin dört katına çıkarılmasına ve sokak aydınlatmasının ulusal olarak tahsis edilmesine; her türlü kire karşı başarılı bir mücadeleye ... ve banyolar, çamaşırhaneler, ... okul hemşireleri ve açık hava okulları gibi sağlık için yapıcı hükümlerin yayılmasına; yangın önleme; kültürü yücelten polisin ve kadın polisin ortaya çıkışına; bazı belediye mahkemelerinin suçun önlenmesi ve suçluların iyileştirilmesi için kurumlara dönüştürülmesine; her çocuğa anaokulundan okuldaki, üniversitedeki veya dükkandaki mesleki eğitiminde eksiksiz bir eğitim vermek için okul müfredatının detaylandırılmasına; belediye referans kütüphanelerine; büyük şehirlerin çoğunda park sistemlerinin tamamlanmasına, parkı ve oyun alanı olmayan en küçük şehrin pek medeni olmadığı ilkesinin kabul edilmesine; ... toplumsal merkeze; demokratik sanat müzesine; belediye tiyatrolarına; ... tüm 19. yüzyılın [en] kapsadığından daha büyük bir ilerlemeye tanık olmuştur. (10)

Zueblin’in görüşüne göre, Amerika’daki şehirler ve başka yerlerdeki şehirler, kentsel problemlerle başa çıkmak için çok sayıda çabayı teşvik etme biçimleri nedeniyle büyük ölçüde tanınmayı hak ettiler. 20. yüzyılın başlarında, gerçekten de toplumsal ilerlemenin merkezleriydiler.

Avrupa ve Amerika şehirlerinde iş başında olan aynı güçlerin çoğu, Japonya’nın sanayi merkezi olan Osaka’da da 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında iş başındaydı. Kentli işçiler arasında yaygın yoksulluk, Japonların hem ekonomik hem de sosyal olarak modernleşmeye çalıştığı için Batı örneklerinin etkisi altında ortaya çıkan geniş bir hareket yelpazesine yol açtı. Ulusal rejim tarafından yerel özyönetim yetkilerinin verildiği 1897’de kurulan bir belediye şirketi, yoksullara destek, parasını ödeyemeyen Osakalıları tıbbi tedavi ve yetimlerin eğitimi gibi hayırsever projeleri teşvik etti. 1915’te şehirde 1.585 tane sağlık derneği vardı. Belediye yönetimi altında çalışan bu grupların gönüllü üyeleri bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmeye çalıştılar.

Güçlü belediye başkanları tarafından yönetilen Osaka şehir yönetimi, sosyal olarak aktif gönüllülüğü teşvik etmenin ötesinde, kendi projelerini de üstlendi. Bunlar arasında 1898 ve 1902 yılları arasında limanın kapsamlı tadilatları, 1907

ve 1911 yılları arasında su ve kanalizasyon sistemlerinin inşası, modern bir elektrikli tramvay ve raylı sistem için sorumluluk alınması, şehir planlamasının başlatılması, belediyenin eğitim alanındaki rolünün genişletilmesi ve sağlık hizmetlerine yatırım yapmak yer aldı. Sonuç olarak, belediye çalışanlarının sayısı 1900 ile 1920 arasında on iki kat arttı; yerel makamlar tarafından harcanan para miktarı da 1889'da 197.043 yenden 1908'de 9.152.798'e ve 1918'de 20.084.725 yene yükseldi. Ne gönüllü ne de hükümet müdahalesi, toplumsal koşullarla ilgili halkın hoşnutsuzluğunu yatıştıramadı ve 1918'e geniş çaplı isyanlar damgasını vurdu. Ancak Osaka, laissez faire ilkesinin motive ettiği politikalarından uzaklaşıyordu ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Belediye Başkanı Seki Hajime'nin önderliğinde şehir, sosyal hizmetler sağlama yönünde artan adımlar attı; bunların arasında istihdam bürolarının, hamamların, kreşlerin, hastanelerin ve lojmanların kurulması vardı.

FINE VIEW OF ESTUARY OF THE RIVER ARHAWA, OSAKA.
 淀川の河口を望む大阪の風景 (大 阪)

1900 yıllarında kapsamlı bir şekilde yenilenen Osaka'nın limanı, hem küçük tekneleri hem de daha büyük buharlı gemileri barındırarak Osaka'yı ticaret ağlarındaki diğer şehirlere bağladı. Japonya 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında modernleşirken, Osaka, endüstriyel üretimin ve ticari değişimin önemli bir merkezi olarak işlev gördü. Blair Ruble'nin izniyle.

Şehirler aynı zamanda kültürel faaliyet merkezleri idi. Amerika Birleşik Devletleri'nde kamu görevlisi ve ilerici reformcu Frederic C. Howe şunları yazdı:

Şehir, endüstri ve ticari fırsatlarla birlikte dünyaya kültür, aydınlanma ve eğitim vermiştir. Bu konuda son yıllarda ilerleme muazzam olmuştur... Bugün, nüfusun giderek artan bir nüfus yoğunluğu için, fırsatlar birbirini kovalıyor. Sadece eğitim cömertçe tüm ihtiyaçlara adapte edilmiyor, ayrıca gece okulları, sanat sergileri, popüler dersler ve konserler, üniversite yerleşim alanları, parklar, oyun alanları, ucuz bir basın, işçi örgütleri, kilise, tüm bunlar hızı daha önce hiç hayal edilmemiş bir aydınlanma getiriyor. (11)

Howe, hiç şüphesiz, sanat müzeleri, tiyatrolar ve opera evleri gibi hem şehir zarafetini barındıran hem de mimari açıdan somutlaşan ikonik kültür mekânları için devlet desteğinin öneminin farkındaydı. Tarihsel tarzlarda (neo-klasik, neo-Gotik ve neo-barok) inşa edilen belediye binaları kültürel açıdan etkileyici binalar olarak da öne çıkıyordu. Ancak Howe ve diğer şehir şampiyonlarının en çok hayranlık duyduğu şey, popüler kültür alanında gerçekleşiyordu.

Bu kültür, kamu otoriteleri ve hayırsever gruplar tarafından çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir. Devlet okulları çocuklara temel eğitim vermiştir. Genellikle özel kuruluşlar tarafından işletilen akşam okulları, yetişkinlerin yeni beceriler edinmelerine ve ayrıca şimdye kadar üst ve orta sınıf üyeleriyle sınırlı olan bilgileri edinmelerine yardımcı oldu. Kentsel hükümetler de liderlerin ve diğer reformcuların sağlıklı eğlence olarak gördükleri şeyi desteklemeye çalıştılar. Halka açık parkların inşası, yetkililer arasında, sıradan şehir sakinlerinin pazar günleri aileleriyle barış içinde bir araya gelebilecekleri yeşil alanların sadece fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel ve ahlaki sağlığı da geliştireceği inancından kaynaklandı. Avrupa'nın en büyük parklarından biri, 1842'de Doğu Londra'da kurulan Victoria Park'tı. Daha sonraki yıllarda, diğer birçok şehir de bunu takip etti. Örneğin, 1856'da New York City, peyzaj mimarları Frederick L. Olmsted ve Calvert Vaux'un tasarımlarına göre yirmi yıl sonra tamamlanan Central Park için arazi satın aldı.

Kamu yetkilileri veya hükümet desteği ile üstlenilen girişimlerden oldukça farklı olarak, çoğu eğlence kültürü piyasa güçleri tarafından şekillendirildi. Burada tüketici kültürü ön planda oldu. Şehir sakinlerinin sadece küçük bir azınlığı operaya gidebilse de; pek çok kişi yapabilecekleri tek şey, satın almak istedikleri şeylere bakmak olsa bile Paris'teki Bon Marche, Londra'daki Selfridge's ve New York'taki Macy's gibi büyük mağazaları ziyaret edebilirdi. Mağazalar, alışverişin büyük kısmını yapan kadınların kamusal alana girişini kolaylaştırdı. Barlar, restoranlar, müzik salonları, kabareler (Berlin'deki Motley Tiyatrosu ve Paris'teki Chat Noir gibi) de popüler kültürün hayati merkezleri olarak hizmet ettiler. Müşteriler, arkadaşlarıyla birlikte eğlenirken yiyecek, içecek, müzik ve dramatik eğlence tüketiyorlardı. Profesyonel ve amatör spor etkinlikleri de şehirlilerin eğlence yaşamla-

rını zenginleştirdi. Bu imkanlar ve kamu görevlilerinin sunduğu hizmetler, orada yaşayan kadın ve erkeklerin gözünde şehirlerin artan çekiciliğine katkıda bulunmuştur. Göçmenler öncelikle iş bulma şanslarından etkilenmiş olabilirler, ancak yeni ikamet ettikleri yerle hem ekonomik hem de duygusal olarak bağlantılıydılar ve duygusal bağları popüler kültürü tüketme ve deneyimleme şanslarıyla kesinlikle güçlendi.

BÖLÜM 6

Sömürge Şehirleri 1800-1914

1 908’de İngiliz emperyalizminin adı bilinmeyen bir destekçisi şöyle yazmıştı: “Birleşik Krallık’ın sömürgeci etkisi dünya çapında olduğu gibi, onun faydalı sonuçlarının İngiliz Malaya’sında olduğundan daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkıp çıkmadığı şüphelidir. Boğazlar Yerleşimleri, İngiliz yönetimi altındaki bir asırdan fazla olağanüstü refah geçmişine bakabilir ve gelecek beklentisi, geçmişin kayıtları kadar parlaktır.” Özellikle şehirlere atıfta bulunan yazar, şöyle devam etti: “Pinang ve Singapur, Altın Yarımada’nın kapılarını açan anahtarlar oldular, böylece zengin ticaret gemilerindeki zenginliği dünyanın dört bir yanına dağıldı. Kentsel ve ekonomik gelişme tüm bölgenin yararına olduğundan, “girişim ve ilerleme ruhunun” Malaya’da da bu şehirlerin ötesine yayıldığını ekledi. (1) Bu tür görüşlere büyük ölçüde karşı çıkıldı. 19. yüzyılın önde gelen Hintli düşünürlerinden Swami Vivekananda, Avrupalıları “yeni elde edilen gücün baş döndürücü şarabıyla sarhoş olmakla, iyi ile kötü arasında hiçbir fark görmeyen vahşi hayvanlar gibi korkunç olmakla ... diğer insanların topraklarını kanca veya dolandırıcılıkla ele geçirmekle” suçladı. (2)

Bu yazarların emperyalizme karşı aşırı aykırı görüşlerine dair birilerinin düşünceleri ne olursa olsun, yüzyılın üçüncü çeyreğinden önceki süre boyunca, İngiltere ve aynı zamanda Avrupa’nın tamamının “sömürgeci etkisi”nin büyük olduğuna hiç şüphe yoktur. 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve yarım yüzyıl sonra doruğa çıkan bir sömürgecilik döneminin ardından, Avrupalılar mevcudiyetlerini ana vatanları dışındaki bölgelere hızla yaydılar. Bu süreçte kentlerin kontrolü ve kentsel büyümenin desteklenmesi onlar için çok önemliydi.

1770’lerin ortaları ile 1820’lerin başları arasında, Batı Yarımküre’deki çoğu bölgenin Avrupa’daki devletlere göre siyasi statüsünde büyük bir değişiklik meydana geldi. 1776’da Büyük Britanya’ya karşı patlak veren Amerikan Devrimi,

1803'te Louisiana Bölgesi'nin Fransa'dan satın alınması ve aynı zamanlarda Latin Amerika'da Simón Bolívar ("The Liberator" olarak bilinir), Jose de San Martin ve diğerlerinin önderliğinde ortaya çıkan bir dizi ulusal bağımsızlık hareketinin derin bölgesel sonuçları oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey sınırı ile Arjantin'in güney ucu arasındaki Avrupa egemenliğinin sona ermesiyle sonuçlandı. Boston, New York, Philadelphia, Savannah, New Orleans, Mexico City, Lima, Rio de Janeiro, Buenos Aires ve Santiago gibi Amerika şehirleri, Avrupa yönetiminin gölgesinden çıktı.

Bununla birlikte; diğer alanlarda, kentin Avrupa egemenliği sistemleşmiş ve aynı zamanda genişlemiştir. Quebec, Montreal, Toronto ve Ottawa, Kanada'nın Britanya İmparatorluğu'nda kendi kendini yöneten bir bölge haline geldiği 1867'ye kadar yarı sömürge şehirler olarak kaldılar. Dış güç, İspanya'nın Havana'yı (Küba'da) ve İngiltere'nin Kingston'u (Jamaika'da) ve diğer adalardaki birçok küçük kasabayı talep ettiği Karayipler'de daha belirgindi. Ayrıca Güney Amerika'da İngilizler, İspanya ve Portekiz'in ayrılmasından sonra ticaret yoluyla gayri resmi bir imparatorluk kurdular.

Avrupa'nın bu gücü Güney Asya, Doğu Asya, Güneydoğu Asya ve Afrika'da büyük ölçüde büyüdü. Britanya, Hindistan'ın çoğu üzerinde istikrarlı bir şekilde daha fazla hakimiyet kazandı ve İngiliz birliklerinin 1857'de geniş bir isyanı bastırmasından sonra Doğu Hindistan Şirketi'nden yetki devralmasıyla zirveye yükseldi. Kısmen bu devralmayı haklı çıkarmak için, bir İngiliz askeri *Bombay Telegraph*'a, kadınların ve çocukların korunması gerektiğini söyleyen "boş laflar"ı kınadı. Onlar "insan değil, iblislerdi ya da en iyi ihtimalle sadece köpeklerin ölümünü hak eden vahşi hayvanlardı." (3) Aynı zamanda, Büyük Britanya'dan giderek daha fazla göçmen Avustralya ve Yeni Zelanda'yı dolduruyordu. Fransa, 1830'larda Cezayir'e taşındı ve daha sonra Çinhindi üzerinde kontrolü ele geçirdi. 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın ilk on yılında sekiz Avrupalı güç neredeyse Afrika'nın tamamını aralarında paylaştı. Avrupa imparatorlukları, denizaşırı milyonlarca kilometrekarelik araziye ve bu arazilerin on milyonlarca yerli nüfusunu kapsıyordu. 1886'da Tokutomi Soho adlı bir Japon gazeteci, "dayanılmaz bir durum" olarak nitelendirdiği şeyi özetledi: "Günümüz dünyası, medeni insanların vahşi halkları zalimce yok ettiği bir dünyadır. ... Avrupa ülkeleri şiddetin zirvesinde yer almakta ve kendilerini güç doktrinine dayandırmaktadır. Hindistan, ne yazık ki, yok edildi. Bir sonraki Burma olacak. Kalan ülkeler sadece sözde bağımsız olacaklardır. İran'ın durumu ne? Çin'in? Kore'nin?" (4)

Emperyalizm ve kentleşme arasındaki ilişki çok yönlü ve karmaşıktı. 1898-1905 yılları arasında Hindistan'da İngiliz genel valisi olan Lord Curzon gibi imparatorluk bürokrasi üyeleri ve tüccarlar kentlerde yaşamayı tercih ediyordu.

Hükümetle ilgili olmayan veya ticari olmayan yerleşimciler olarak denizaşırı göç eden Avrupalıların şehirlerde yaşama olasılıkları daha düşüktü, ancak birçoğu şehir merkezleri haline gelenlere yöneldi. Bazı sömürge şehirleri büyük ölçüde büyüdü, ancak çoğu neredeyse Avrupa veya Amerikan şehirleri kadar büyük değildi ve nispeten yavaş büyüdü. Her halükârda, sömürge şehirleri, Avrupa egemenliğinin yansıtılması, kurulması ve sürdürülmesi için kilit yerler olarak işlev gördü. Bu yerleşimlerin çoğu da limanlardı. Sanayileşmekte olan Batı ekonomileri ile karayolları ve demiryolları ile giderek daha fazla bağlantılı oldukları iç bölgelerin ekonomileri arasında aracı olarak hayati roller oynadılar. Örneğin ham pamuk, Hindistan'daki liman şehirlerinden Hint Okyanusu'nu, Süveyş Kanalı'nı ve Akdeniz'i geçerek Marsilya, Liverpool ve Hamburg gibi Avrupa limanlarına ulaştı. Oradan Lille, Manchester, Barmen ve diğer sanayi kentlerindeki ve çevresindeki fabrikalara nakledildi ve bunların büyümesi büyük ölçüde uluslararası pazarlanabilir malların mübadelesine bağlıydı. Bu tür hammaddeler bitmiş mallara dönüştürüldü ve daha sonra ilk etapta malzemelerin ihraç edildiği şehirlere geri gönderildi. Batı egemenliği sadece ekonomik değil, aynı zamanda idari ve askeriydi ve denizaşırı şehirlerin kontrolü, imparatorluk gücünün korunmasının temel bir aracı olarak hizmet etti. Bu şehirlerde, üst düzey memurların ve tüccarların ofisleri vardı. Orduların da şehirlerde karargâhları vardı. Birlikte çalışan bu güçler, Avrupa şehirlerinin, denizaşırı şehirlerin ve onların iç bölgelerinin giderek daha yakından bağlantılı olduğu çok sayıda yoğun ağ ile sonuçlandı.

İngiltere, batıda Yeni Zelanda'dan Kanada'ya uzanan dünyanın en büyük imparatorluğuna sahip olduğundan, imparatorluğu en fazla sayıda sömürge şehirini oluşturunuyordu. Hong Kong, Singapur, Sidney, Melbourne ve Rangoon özellikle hızlı bir büyüme yaşadı. Yüzyıl başladığında, en büyüğü Rangoon'un sadece 30.000 nüfusu vardı, ancak 1900'de en küçükleri olan Hong Kong ve Singapur'un 200.000'e yakın nüfusu vardı ve hem Sidney hem de Melbourne'un yarım milyona yakın nüfusu vardı. Güney Asya'daki liman kentleri de hızla genişledi. Doğularındaki sömürge şehirlerinden daha yüksek nüfus düzeylerinden başlayarak, sonraki yıllarda liderliklerini genişlettiler. 1900'de nüfusu bir milyonu aşan Kalküta ve 780.000 nüfuslu Bombay başı çekiyordu, ancak yarım milyonluk bir nüfusa sahip Madras da anılmayı hak ediyordu. Güney Afrika'da, 17. yüzyılda bölgeye yerleşen Hollandalıların torunlarıyla (Boers olarak bilinen) güç için rekabet etmek zorunda olmalarına rağmen, İngilizler hem liman kenti Cape Town hem de 1880'lerde altının keşfinden sonra olağanüstü bir şekilde büyüyen Johannesburg iç şehri üzerinde hakimiyet kurdular. Kuzeyde, 19. yüzyılda oldukça küçük kalmasına rağmen, Lagos, sömürge Nijerya'da hayati bir liman işlevi gördü ve 20. yüzyılın sonlarında dünyanın mega kentlerinden biri haline gelmesine yol açan bir dayanak oluşturdu.

Daha kuzeyde, İngiltere 1880'lerden başlayarak Mısır'ın kontrolünü ele geçirdiğinde Kahire bir sömürge şehri haline geldi.

Fransız İmparatorluğu ayrıca Asya ve Afrika'daki sömürge şehirlerini de içeriyordu. 1830'lardan itibaren, çok sayıda Fransız vatandaşı Cezayir'e göç etti ve nüfusunu neredeyse ikiye katladı. Daha sonra, Akdeniz kıyıları boyunca, Fransa Rabat ve Tunus'u ele geçirdi. Yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren, Hanoi ve Saygon, Çinhindi'de Fransız yönetiminin kilit noktası oldular. Yüzyıl boyunca bu şehirlerdeki nüfus artışı mütevazı kalsa da, emperyal gücün yansıtılması ve uygulanması için önemli üsler olarak hizmet ettiler.

Denizaşırı toprakları ele geçirme yarışına katılan diğer Avrupalı katılımcılar da sömürge kentlerine sahipti. Daha sonra Jakarta olarak yeniden adlandırılan Batavia, genişleyen Hollanda Doğu Hint Adaları'nda (şimdi Endonezya) Hollanda yönetiminin merkezi olarak hizmet etti. İspanya, yüzyılın büyük bir bölümünde Filipinler'deki Manila'nın kontrolünü elinde tuttu, ancak bu bölge (Karayipler'deki Havana ile birlikte) 1898'de Amerika Birleşik Devletleri'ne kaptırıldı. Hong Kong yakınlarındaki Çin sahilinde, Portekiz, uluslararası ticaret ağında önemli bir düğüm noktası olarak hizmet veren bir başka liman olan Makao'da gücü elinde tutuyordu. Avrupalılar ayrıca Belçika Kongo'daki Leopoldville (şimdi Kinshasa) gibi Afrika'da daha az sömürge kasabaları kurdular.

Çin kıyıları boyunca, Avrupa ve Amerika'nın gücü, en azından yarı-sömürge olacak kadar genişti. Avrupalıların ve Amerikalıların Çin pazarlarına girebilmek için zorladıkları bir dizi adil olmayan anlaşma, Çin limanlarını Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne bağladı. Bu "anlaşma limanları"nın düzinelercesinde yabancılar, kendilerini Çin yasalarından muaf tutarak ve yerleşik Çinlileri şehir yönetimine katılmaktan dışlayarak, bölge dışı yerleşim bölgeleri oluşturdular. Bu duruma yine İngilizler öncülük etti. 19. yüzyılın ortalarında Opium Wars (Afyon Savaşları) olarak bilinen savaşların ilkinin kazandıktan sonra, gelişmemiş Hong Kong adası üzerinde tam kontrol kazandılar ve birkaç Çin şehrinde varlıklarını kurdular. Fransızlar ve Amerikalılar onlara Şanghay'da, Almanlar da kuzeydeki Tianjin'de katıldı. Almanya Jiaozhou'ya 1898'de girdi.

Sömürge şehirleri özellikleri açısından büyük farklılıklar gösterirler. Elbette yerli kentleşme, emperyalist yayılma döneminden çok önce gerçekleşti. 19. yüzyılda Britanya'nın gelişinin arifesinde, Batı Afrika'daki İbadan şehrinin 200.000'den fazla nüfusu vardı. Kuzey Afrika'da Tunus ve Kahire ve Asya'da Madras ve Hanoi, Avrupalıların gelişinden çok öncelere dayanan yüzyıllarca süren gelişmeyle övündüler. Diğer şehirler sömürgecilik ve emperyalizmle birlikte ortaya çıkmıştır. Quebec ve Cape Town, 1800'den çok önce Avrupalılar tarafından kurulmuştu ve Singapore, Melbourne, Adelaide ve Johannesburg, 19. yüzyılda neredeyse hiç kentsel

öncül olmayan bölgelerde filizlendi. Afrika'daki küçük sömürge şehirlerinin çoğu (örneğin, Nairobi ve Elizabeth Town) yeni kurulan şehirlerdi.

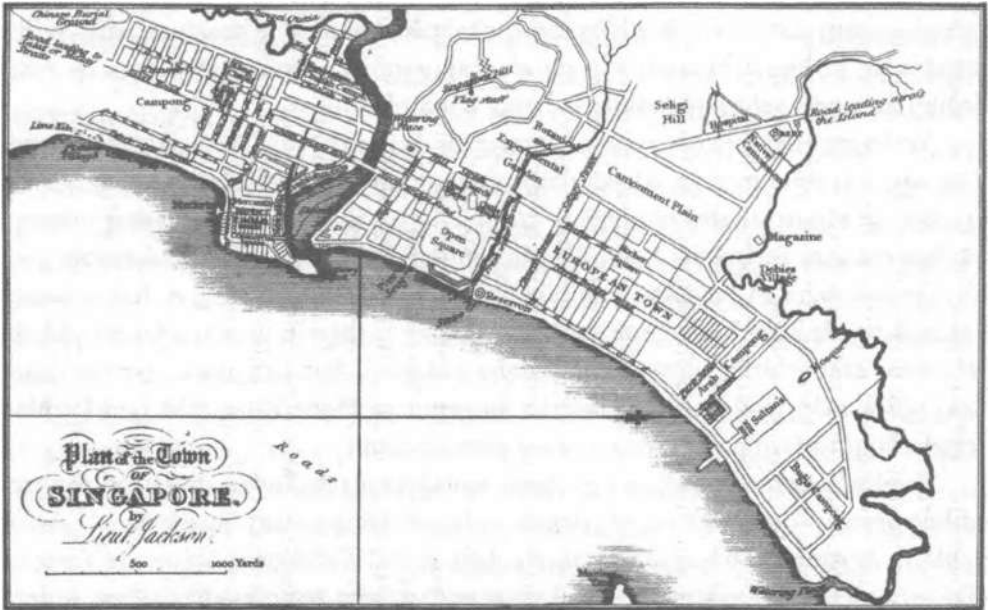
Batılılar geldiğinde şehirlerin zaten var olduğu bölgelerde, yeni gelenler eski Delhi'de olduğu gibi yerel geleneklere, dar, dolambaçlı sokaklara ve yüksek yerleşim yoğunluklarına uyum sağlamak zorunda kaldılar. Buna karşılık, planlamacılar, mevcut yerleşimleri hesaba katmak zorunda kalmadan yeni şehirlere iyi düzen vizyonlarını empoze edebilirlerdi. Sonuç olarak, daha önemli şehirlerdeki planlama süreci, dik açılarla kesişen geniş caddelere ve standart büyüklükte arazilere yol açtı. Böylece antik çağlardan başlayarak başka yerlerdeki şehir planlamacıları tarafından uzun süredir tercih edilen satranç tahtası desenlerine benziyorlardı. Ayrıca meydanlar ve kamu binaları için de alan ayrılabilirdi. Bu tür planlama evrensel değildi ama yeni şehirlerde eskilerine göre daha olasıydı.

Yerleşimci kolonilerde yaşayanların çoğu Avrupalı (veya Avrupalıların torunları) idi, Asyalıların veya Afrikalıların çoğunlukta olduğu şehirlerden farklıydı. Quebec ve Montreal gibi bazılarının tarihi 17. yüzyıla kadar uzanmasına rağmen, Melbourne gibi yerleşimci kolonilerinin bulunduğu şehirlerin çoğu, nispeten yeni idi. Cezayir daha da büyüktü ama büyük Fransız göçünden sonra, nüfusun sadece yaklaşık yüzde 20'si Müslüman'dı. Avrupalıların varlığının nispeten küçük olduğu şehirlerin eski şehirler olma olasılığı daha yüksekti. Buna rağmen, Avrupa dışındaki bölgelerden yoğun göç nedeniyle, Singapur ve Hong Kong gibi yeni kurulan şehirlerin nüfuslarında Batılıların sayısı oldukça azdı.

Yerel yönetimlerin yabancı güçlerin temsilcileri tarafından dışarıdan kontrol edilme derecesi de büyük ölçüde değişiyordu. En büyük fark, büyük ölçüde Avrupalıların Avrupalı olmayanlara oranıyla denk geldi. Wellington, Sidney ve Toronto gibi yerlerdeki şehir sakinleri, yüzyılın sonundan daha geç olmamak üzere, bulundukları daha geniş bölgelerin nüfusu gibi, büyük ölçüde kendi kendilerini yönetiyorlardı, orada İngiliz yetkililerin uyguladığı yetkiler nispeten mütevazıydı. Dahası, belediye kurumları yerel sakinleri geniş ölçüde temsil ediyordu.

Yerleşimci kolonilerde yer almayan sömürge kentlerinde güç ilişkileri oldukça farklıydı. Çoğunlukla beyaz olmayan sakinler, kesinlikle demokratik olmayan bir yönetime tabiydi. Avrupa'daki siyasi kurumlar gitgide daha eşitlikçi hale gelirken, sömürgelerin çoğunda hükümetin ayırt edici özelliği eşitsizlikti. İrsal üstünlüklerine ikna olan Avrupalılar, sayıları beyaz hükümdarlarıninkinden çok daha fazla olan yerli halkların yaşamlarını etkileyen karar alma süreçlerinin sorumluluğunu üstlendiler. Bu şehirleri yöneten adamlar yerel seçim bölgelerine değil, batı başkentlerinde yetkililere rapor veren adamlara rapor verirdi. İdari yetkilerini, diğer yolların yanı sıra, üyeleri genellikle çalıştıkları alanların dışındaki bölgelerden gelen polis kuvvetlerinin konuşlandırılması yoluyla kullandılar. Örneğin 1900 civarında,

300 Sih Singapur'da polis olarak çalıştı ve daha birçoğu Malay Yarımadası'ndaki diğer kasabalarda çalıştı. Bu adamlar yerel halkın üyelerini korkutmak için yerli polislerden daha istekliydiler. Polislerden günlük olarak düzeni sağlamaları ve aynı zamanda sömürgeci askerlerle birlikte isyan ve sivil çekişmelerle mücadele etmeleri istendi. Bir dizi ayaklanma ve grevden sonra Bombay'ın atlı ve silahlı polis gücünün büyüklüğünü üç katına çıkaran Bombay yetkilileri, polislere çok çeşitli kamusal faaliyetleri, Hindular ve Müslümanlar arasında şiddetli çatışmalara yol açan geçit törenleri de dahil, yasaklama yetkisi verdi.

Singapur, 1819 yılında İngiliz Doğu Hindistan şirketinin İngiliz çalışanı Sir Stamford Raffles tarafından kuruldu. Malaya Yarımadası'nın güney ucunda yer alan şehir, Güneydoğu Asya'da büyüyen İngiliz varlığını sağlamlaştırdı. Tarihleri Avrupa'daki devralmalardan çok önceye dayanan şehirlerin aksine, Singapur doğrusal tasarımlara göre düzenlenmiştir. Singapur Şehir Planı, Teğmen Philip Jackson. Singapur Tarih Galerisi, Singapur Ulusal Müzesi.

İmparatorluk yöneticileri, büyük ölçüde halk tarafından seçilmiş yasa koyuculara veya diğer yerlilere bakılmaksızın her türlü şekilde hareket etme yetkisine sahipti. Kuşkusuz, yabancı güçler giderek daha fazla sorumluluk üstlenen belediye meclislerinin sayısını artırdılar. Ancak bu konseylerin üyeleri sıklıkla atandıkları ve mülk sahipliğiyle bağlantılı olan oy hakkına ilişkin sınırlamalar olduğu için, bu tür organların bileşimi oldukça temsili değildi. Saygon, 1877'den itibaren bir belediye meclisine sahipti, ancak on dört üyesinden sadece ikisi Vietnamlıydı. 1880'de Rangoon'da Avrupalılar, nüfusun yalnızca yüzde 3'ünü oluşturmalarına rağmen,

Birmanya'nın yüzde 46'sını oluşturmalarına rağmen, Avrupalılar belediye meclisinde Birmanya kadar sandalyeye sahipti. 19. yüzyılın sonlarında Hindistan'da, yalnızca Kalküta'da (Hindistan'ın başkenti) geniş bir oy hakkına göre seçilen bir şehir konseyi vardı.

Sömürge şehirlerinin sakinleri ve ziyaretçileri, birçok durumda, Avrupa ve Amerika'daki şehirler hakkındaki söylemlerin çoğuna damgasını vuran aynı hayranlık ve onay duygusunu dile getirdiler, bu yerlerin iyilik için güçler içerdiğine dair bir inanç yaydılar. Örneğin, *Australian Home Guardian* muhabiri Melbourne'un kurulmasından 20 yıldan kısa bir süre sonra 1856'da şunları yazdı:

Yirmi yıl önce Victoria Metropolis'in [Melbourne'un bulunduğu bir koloni] yeri bir ormandı, on yıl önce dağınık bir köyle kaplıydı, bugün büyük ve önemli bir şehir görünümüne büründü ve gelecekteki saygınlığının ve görkeminin sınırlarını kim belirleyecek? Peygamber gözü, vatandaşlarının zenginliğine layık yapılarla çevrili ve mimari iddialarda, sakinlerinin ticari işlemlerinin büyüklüğüne karşılık gelen geniş ve ferah caddelerini görür. (5)

"Muhteşem Melbourne" olarak bilinen şey, güzellik ve zenginliğin el ele gittiği Britanya İmparatorluğu'nun uzak bir köşesinde kentsel dinamizme tanıklık etti.

Yüzyılın sonlarında, Bombay valisi Lord Harris, bundan büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etti:

800.000 kişilik büyük bir şehir, güzel bir denizin kıyısında uzanıyor ... limanına demirlemiş yüzlerce ticaret ve kıyı teknesiyle, onu delip geçen iki yoğun demiryolu hattıyla, geniş caddeleri ve büyük binaları ile, hem Avrupalı hem de yerli en aktif ve akıllı ticaret topluluğuyla, zevk ve eğlence arayanlarla dolu çimleri ve dünyanın en şık giyimli hanımlarının kattığı parlaklığıyla. ... Mümkünse hayal edin. (6)

Bombay (şimdi Mumbai), ticaretin Avrupalılara ve Hintlilere aynı şekilde fayda sağladığı ve zenginliğin yalnızca mimari ihtişamı değil, aynı zamanda eğlence ve yüksek modayı da beslediği, yoğun nüfuslu bir yer olarak göze çarpıyordu.

Benzer bir şekilde, Rajendralala Mitra adlı Hintli bir entelektüel, Bombay'ın "canlılığı, yaşamı, enerjisi ve girişimi üzerinde etkili bir şekilde gelişti. Bakın, ister gündüz ister gece olsun, her yerde yaşayan, yaşamaya çalışan ve dünyevi kariyerlerinden en iyi şekilde yararlanan insanları bulacak." Geleneksel dini avucunun içine alarak ekledi, "Orada, yoksunluğun ve ıstırapın en derin uçurumuna kafasından atlayan bir Buda yok. ... Hiçbiri, dünyayı sefaletin meskeni yapan kötümserlikle

dolu değildir. Herkes zamanın değerini bilmek için bir ileri bir geri koşuşturuyor ve herkes kapasitesini ve fırsatlarını en iyi şekilde değerlendirmeye çalışıyor.” (7)

Diğer yazarlar daha az iyimserdi. Özellikle, Avrupa sağlık işleri ile ilgili daha önceki endişeleri yineleyen Avrupalılar ve Hintliler, düşük halk sağlığı seviyelerinden derinden rahatsız oldular. Normal zamanlarda yeterince kötüydü (bir bütün olarak 19. yüzyılın sonlarında Kalküta’daki Kızılderililer için ölüm oranı, orada yaşayan İngilizlerin iki katından fazlaydı), salgınlar sırasında ani bir düşüş yaşandı. 1896 ile 1914 yılları arasında yaklaşık 184.000 kişinin hayatını kaybettiği hiyarcıklı veba salgınının başlamasından bir yıl sonra, 1897’de Bombay’da George Waters adlı bir İngiliz cerrah, şehrin yaşadığı hastalık ve ölümden yakındı. “Bombay’da savaşmaya çağrıldığımız hastalık,” dedi, “birinci büyüklükte bir bela ve veba adını fazlasıyla hak ediyor. Bombay’a zaten hesaplanamaz zarar verdi, çünkü bu hastalığın bu limanın büyük ve ilerici ticaretine yaptığı darbe, korkarım, ortadan kaybolduktan çok sonra hissedilecek. (8) İngiliz hekim William Simpson 1908’de Bombay’daki ve diğer birçok sömürge şehrindeki sağlıksız koşulları açıklamaya çalıştı. *The Maintenance of Health in the Tropics* başlıklı bir kitapta yazan Dar Simpson şöyle demiştir, “dar sokaklar, dolambaçlı patikalar, evlerin kalabalığı, havanın serbest dolaşımıyla etkin bir şekilde temizlenemeyen veya arındırılmayan sağlıksız bir labirent oluşturur. Bu kötülük, eski şehirlerde ve sıklıkla, en büyük yıkım ve yeniden yapılanma önlemleri olmadan telafisi mümkün olmayan bir ölçüde yapıldı.” (9)

Batılılar, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde sıtma gibi bilinmeyen hastalıkların kurbanı oldular. Sömürge yetkilileri, başta Batılıların sağlık ve refahını korumak ve aynı zamanda yerliler arasındaki hastalıklarla mücadele etmek için çeşitli şekillerde başa çıkmaya çalıştı. Sömürge yetkilileri bir ölçüde kendi şehirlerini daha hijyenik hale getirmek amacıyla çeşitli projeler üstlendi. Kısa vadede, Bombay’daki veba salgınıyla başa çıkmak için yetkililer hasta insanların yaşadığı evlerin iyice dezenfekte edilmesi emrini verdi. Sızdıran su borularının rutubete yol açtığı yerlerde sular kesildi. Batılılar, kendilerine yabancı olan bambu ve diğer yapı malzemelerinin hastalık barındırdığına inandıklarından, yetkililer bu tür yapıları yıktı.

Uzun vadede halk sağlığını iyileştirmenin tek yolu gecekondu mahallelerinin temizlenmesi, kanalizasyonun iyileştirilmesi ve temiz içme suyu sağlanmasını gerektiriyordu. 1898’de Bombay City Improvement Trust’ın kurulması, 1911’de Kalküta’da benzer bir vakfın kurulması gibi kentsel çevrede pek çok gelişmeye yol açtı. Ancak bu tür değişikliklerin uygulanmasının önünde çok sayıda engel vardı ve genel olarak sorunlar aşılamadı. Veba ile mücadele için alınan önlemler gibi, halk sağlığı alanındaki diğer pek çok girişim de yerli halk tarafından son derece müda-

haleci ve yersiz olarak kabul edildi ve bazen şiddetli direnişe neden oldular. Buna ek olarak, Avrupalı yöneticiler ve yerel vergi mükellefleri, uygun temizliğin gerektirdiği parayı harcamaktan çekindiler. 1912'den sonra inşa edilen Yeni Delhi'de hükümet, kamu binaları ve devlet çalışanlarının evleri için bol su ve kanalizasyon sağladı. Bununla birlikte, şehrin sakinlerinin çoğunun yaşadığı eski, duvarlarla çevrili Delhi'de benzer önlemler almayı ihmal etti. Hong Kong'da yaşayanlar her gün Londralıların onda biri kadar su alıyordu.

Yükseltilmiş halk sağlığı kampanyasının bir parçası, şehirleri ırka göre ayırmayı içeriyordu; bu, bazen “ikili” şehirler yaratma çabası olarak tanımlandı ve Batılılar, yerlilerin dışlandığı bölgelerde yaşıyordu. Beyaz olmayan insanları ileri bir temizlik düzeyine yükseltmek için gösterilen en iyi çabalara rağmen, tartışma böyle devam etti, onlar eski alışkanlıkları ve belki de gerekli olanı yapamayacak doğuştan bir yetersizlik yüzünden geri tutuldular. Dr. Simpson şöyle yazdı: “İrkların çeşitlilik gösterdiği ve alışkanlıklarının ve geleneklerinin birbirinden farklı olduğu yerlerde [şehir planlamasından çok şehir sağlığı için] daha fazlası gereklidir. “Bu farklı ırkların sırasıyla sorumlu oldukları hastalıklar, konutları birbirine yakın olduğunda Avrupalılara kolaylıkla geçebilir.” Bu nedenle “şehir planlamasının Avrupalılar, Asyalılar ve Afrikalılar için iyi tanımlanmış ve ayrı mahallelerde ya da semtlerde olması ... ve Avrupalıların konutları ile Asyalıların ve Afrikalıların konutları arasında en az 300 yard genişliğinde tarafsız bölge olması kesinlikle esastır.” (10)

Kendini Afrika'da İngiliz emperyalizminin ilerletilmesine adanmış, emektar bir sömürge yöneticisi olan Frederick Lugard, ayrımcılığı daha da güçlü bir şekilde ortaya koydu:

İlk amaç ... Avrupalıları, sıtma veya sarıhumma mikropları ile enfekte olmuş sivrisineklerin saldırılarına maruz kalmamaları için, Yerlileri ve özellikle kanlarında sıklıkla bu mikropları içeren Yerli Çocukları avlayarak ayırmaktır. Bu, Yerli mahallelerde, özellikle Kuzey Eyaletlerinde kurak mevsimde çok yaygın olan çalı yangınlarına karşı bir koruma olarak da değerlidir. Son olarak, davul çalma ve Yerliler için çok değerli olan diğer gürültüler nedeniyle dinlenmesi bozulan Avrupalıların hissettiği rahatsızlığı ortadan kaldırır. (11)

Britanya İmparatorluğu'nun kurulmasına yardım eden kadın ve erkeklerin güvenliğini sağlamak isteyen Lugard, onlar ve üzerlerinde sömürge kontrolü dayatmaya çalıştıkları insanlar arasında geniş kapsamlı bir ayrılığın sürdürülmesi gerektiğinde ısrar etti.

Batılı ve yerli nüfusları ayırmak, tüm şehirler için gelişmiş sağlık hizmetleri sağlamaktan daha kolay değildi. Hem yerel halk tarafından sağlanan ev hizmetlerine bağımlılık hem de karşılayabilecekleri en iyi alanlara yerleşmek isteyen yerel

seçkinlerin itirazları, çoğu şehirde ırk ayrımını belirtmeye yönelik çizgileri bulanıklaştırdı. Yine de ikili şehirler yaratmak için yapılan sayısız girişim önemli bir başarı ile karşılandı. Singapur'daki planlamacılar şehri Avrupalılar, Malaylar ve Çinliler için ayrı alanlara böldüler. Medreseler, erken bir tarihten itibaren, “beyaz kasaba” ve “siyah kasaba” olarak ikiye ayrılmıştır. Çok sonraları, Afrika'daki şehirleri özellikle Cape Town ve Güney Afrika'daki Johannesburg'da ırk ayrımcılığını ön plana çıkararak bölmek için çaba sarf edildi. Afrika'nın başka yerlerindeki beyazlar da şiddetle ırksal ayrılıkları takip etti bunlar; Port Elizabeth, Freetown, Nairobi ve Dakar şehirleri idi. Bu arada, sadece Hindistan'da değil, hükümet Batılıların yüksek irtifalarda yaz aylarında tropikal sıcağın kaçmaları için “tepe istasyonları” inşa etti. Simla, uzun yıllar İngiliz hükümetinin yazlık karargâhı olarak görev yaptı. Güneydoğu Asya'da Vietnam'daki Dalat gibi birçok tepe yerleşimi vardı. Amerikalılar Filipinler'de bir tepe istasyonu inşa ettiler: Baguio, 1905'te seçkin mimar Daniel H. Burnham tarafından tasarlandı.

Kamu binalarının tasarımı ve inşası Batı yönetimini güçlendirdi. Önce kaleler, kışlalar, polis karakolları, adliyeler, hapishaneler, kiliseler ve belediye binaları yükseldi, ardından akıl hastaneleri, hastaneler ve ticaret odaları geldi. Düzenin sürdürülmesi ile ilgili binalardan sonra kültürel amaçlara hizmet eden binalar geldi: okullar, üniversiteler, müzeler, sanat galerileri ve araştırma enstitüleri. Bu yapıların birçoğunun işlevsel ve aynı zamanda psikolojik etkileri olması amaçlanmıştır. Büyük ölçüde neo-tarihsel Avrupa stillerini (örneğin, neo-klasik, neo-Gotik, neo-Rönesans) somutlaştıran bu tarzlar, yumuşak gücün yaygın olarak görülebilen bir biçimini oluşturmuştur. Mimari projelerine çok fazla zaman, enerji ve para yatıran Avrupalılar ve Amerikalılar, yerli şehir sakinlerine sürekli olarak ikincil statülerini hatırlatmaya ve sonsuza kadar orada kalmayı planladıklarını açıkça belirtmeye çalıştılar.

Fransızlar Çinhindi'nde kamu yapıları inşa etmek için agresif ve etkileyici bir program yürüttüler. “Asimilasyonist” bakış açısı doğrultusunda, hangi yerlilerin Fransız kültürünü paylaşması gerektiğine göre, mimarilerini büyük şehirlere götürdüler. Bunu yaparken, hem Saygon (1887 ve 1902 yılları arasında Çinhindi başkenti) hem de Hanoi (1902'de başkent olan) bölgede derin kökleri olan mimari gelenekleri aşmışlardı. Saygon'un çekirdeğinde Fransızlar, Paris'tekinden modellenmiş zengin bir barok tarzı belediye binasının yanı sıra neo-Romanesk katedral, Fransa'dan ithal edilen malzemeler ve zarif bir opera binası inşa ettiler. Fransız tarzı kafeler de Saygon'un bulvarlarını kapladı. Hanoi'de, çeşitli tarzlarda çok sayıda hükümet binasına ve büyük bir neo-Gotik katedrale ek olarak, Paris'teki Garnier Operası ve Fransız tarzı mağazalardan modellenmiş bir opera binası inşa ettiler. Sokaklara ve meydanlara özellikle Çinhindi'nin keşifçileri olan “kahramanlar”ın

adını verdiler. 1914 yılında kabul edilen Fas'ta Kazablanka'nın gelişimi için bir ana plan daha sonraki yıllarda da bu şehirde geniş bir binaya yol açtı. Bu arada, Fransızlar mimari olarak Kuzey Afrika'daki birçok şehirde izlerini salmışlardır.

Britanyalılar Hindistan'daki büyük şehirler üzerinde benzer bir etkiye sahipti, ancak biraz farklı bir vurgu ile. Kendilerini yerli geleneklere saygılı bir modernleştirici olarak sunmak için, Avrupa geleneklerini yerel geleneklerle harmanlamaya çalıştılar. Buna göre, İngilizler gelmeden çok önce kullanılmakta olan Babür ve diğer mimari tarzlardan ağırlıklı olarak yararlanan "Hint-Saraczen" üslup olarak bilinen birçok yapı inşa ettiler. Bombay'da, üniversitenin baş binası ve devasa Victoria Tren İstasyonu bu stilin örnekleri olarak öne çıktı. Yeni Delhi (yakın geçmişte asırlardır var olan Eski Delhi yanında Hint başkenti olarak kurulan) için görkemli planlama Herbert Baker ve Edward Lutyens yönetiminde 1911 yılında başladı.

Dünyanın diğer birçok yerindeki Avrupalılar gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'da baskın bir varlık kuran Fransızlar, Avrupa kültürünün çeşitli yönlerini ihraç etmeye çalıştılar. Üstün bir uygarlık olduğuna inandıklarını yaymayı umarak, şehirlerde tarihi Avrupa üslubunda birçok bina inşa ettiler. Hanoi'deki Fransız katedrali, Avrupa'nın her yerinde bulunan neo-Gotik tarzda inşa edilmiştir. Chelsea Hicks'in izniyle / Wikimedia Commons / CC-BY-SA-3.0.

Tamamlanması yirmi yıl süren planları, geometrik tasarımlara göre düzenlenmiş geniş sokakları olan altıgen biçimli bir şehirdi. Paris'teki Champs-Élysées'in neredeyse iki katı genişliğindeki merkezi cadde Kingsway, İngiliz valisi için inşa edilmiş devasa bir saraya çıkıyordu ve yakınlarda birçok başka hükümet binası yükseliyordu. Sonunda, bir parlamento binası valinin sarayının bir sokak yanının aşağısına inşa edildi ama bu orijinal bir tasarım değildi. Demokratik bir buluşma

yerinin olmayışı ve Hint mimari geleneklerine (valinin sarayı esas olarak neoklasik tarzdaydı) oldukça az taviz verilmesi, Yeni Delhi'nin inşasının İngiliz gücünü hem sembolize etmeyi hem de desteklemeyi amaçladığını gösteriyor.

Aynı zamanda Londra İl Meclisinin de başkanı olan planlama komitesinin bir üyesi, konutların yerleştirilmesi çağrısında bulundu. İngiliz Ebenezer Howard'ın ufuk açıcı *Garden Cities of Tomorrow*'da (1902) ifade ettiği fikirlere atıfta bulunarak şunları yazdı: "Umarım yeni Delhi'de Bay Howard'ın öne sürdüğü fikirlerin nasıl olduğunu gösterebileceğiz ... zamanımızda yaratılan bu ilk başkente yardımcı olmak için bu fikirler uygulanabilir. Gerçek şu ki, 'bahçe' kelimesinin doğru bir şekilde uygulanmadığı bu günlerde hiçbir yeni şehir veya kasabaya izin verilmemelidir. Eski tıkanıklık, umarım sonsuza dek lanetlenmiştir." (12) Gerçek bahçe şehirleri asla gerçekleşmedi. Ancak Yeni Delhi'nin eteklerindeki yerleşim bölgelerinde, İngiliz aileler cömert arazi parselleri üzerine inşa edilmiş bungalovlarda rahat bir şekilde yaşayabildiler.

Uzun zaman önce kurulmuş şehirlerde sefil konutlarda yaşayan çoğu Kızılderili veya diğer sömürge şehirlerinin çoğu sakini için böyle bir konut mevcut değildi. Delhi'de ve sömürge bölgelerinin başka yerlerinde, yerel halkın üyeleri için hem eski hem de yeni konaklama yerleri istenilen çok şeyi bıraktı. Kırsal kesimden göç eden işçiler için barınma genellikle son derece kalitesizdi Örneğin; 1920'lerde Bombay'daki beden işçileri için tipik konutlar, genellikle evcil hayvanlarla paylaşılan palmiye yapraklarından ve düzleştirilmiş gazyağı kutularından yapılmış kaba barınaklar şeklini aldı. Daha kalıcı konutlar, göçmen işçilerin paketlendiği ve aile yaşamının sürdürülmesinin zor olduğu askeri kışlalara veya sardalye kutularına benziyordu. Birçok sömürge şehirleri büyük cinsiyet dengesizlikleri tarafından büyük sorunlar yaşadı. 1871'de Singapur'da erkeklerin kadınlara oranı 3'e 1 idi. Kalküta'da 1911'de bu oran hâlâ 2,4'e 1 idi. Sömürge şehri gerçekten bir erkeğin dünyasıydı.

Emperyalizm, kuvvetlerinin genel merkezinin bulunduğu şehirler üzerinde de belirgin bir etkiye sahipti. Londra, Paris, Berlin, Brüksel, Lahey, Lizbon, Madrid ve (1911'den sonra) Roma gibi imparatorluk şehirleri, imparatorluk fetihleri sonucunda yaygın olan güç ve gurur duygusunu kamu binalarına yansıttı. Neoklasik tarzda tasarlanan ve geniş, düz caddeler boyunca yer alan bu yapılar, günümüz imparatorlukları ile Roma İmparatorluğu arasında benzerlikler ortaya koymak için tasarlanmıştır. Britanya İmparatorluğu'nun kurulmasına yardım eden sözde büyük adamların başarılarını kutlayan kamu anıtları özellikle Londra'da bol miktardaydı. Trafalgar Meydanı'nda, Napolyon Savaşları'nın kahramanı Lord Nelson'ın heykeli, ayaklarında İngiliz aslanları olan Roma tarzı bir sütunun üzerine monte

edildi ve 1857’de Hintli isyancıları yenen Sir Henry Havelock’un heykeli yakınlarına yerleştirildi.

Kolonilerden gelen göçmenler çeşitli amaçlarla Avrupa’ya geldiler. Mohandas Gandhi gibi bazıları ileri eğitim ararken, diğerleri iş aradı. Doğu Londra’daki rıhtımların çevresindeki bölgede, Çin, Hindistan ve Afrika’dan gelen çok sayıda adam rıhtım işçileri olarak çalıştı. Ayrıca, Hamburg’u dünyanın dört bir yanındaki bölgelere bağlayan uluslararası nakliye bağlarının bir sonucu olarak, Hamburg’da yabancı doğumlu büyük bir nüfus vardı. Buna ek olarak, şehirlerde yaşayan kadın ve erkekler, aralarında Hindistan’dan gelen körilerin de bulunduğu çok çeşitli yeni yiyecekleri takdir etmeyi öğrendikleri mutfak etkileri de vardı.

*İngiliz Hindistan’daki yerli şehir sakinlerinin yaşadığı diğer bölgeler gibi, Bombay da son derece yüksek yoğunluk, sağlık hizmetleri eksikliği ve yüksek düzeyde hastalık ve ölüm oranıyla dikkat çekiyordu. Avrupalılar (ölümcül hastalıklara yakalanacaklarından korktukları için) kendileri ve yönettikleri yerliler arasında katı mesken ayrılıklarını sürdürmeye çalıştılar. A. R. Burnett-Hurst, *Labour and Housing in Bombay* (Londra: P.S. King, 1925), 30.*

Sömürge kentleri sadece emperyal egemenlik sistemlerinde kilit taşı olarak değil, aynı zamanda emperyalizmin devrilmesini işaret eden hareketler için de üreme zemini olarak hizmet vermiştir. Avrupa’da olduğu gibi, sömürge kentinin bir özelliği de giderek daha güçlü bir sivil toplumdur. Sömürgeci efendileri tarafından işletilen okullarda eğitim gören yerliler kamusal alana girdiler. Giderek kendilerini daha fazla Batılının keyif aldığı öz yönetim fırsatlarını hak eden potansiyel vatandaşlar olarak görüyorlardı. Örneğin Bombay’ın 1857’de bir üniversitesi ve 1900’de bir düzine başka yükseköğrenim kurumu ve 451 ortaokulu (İngilizcenin eğitim dili olduğu) vardı. 1890’lara gelindiğinde, çoktan elli bir tane Hint gazetesi vardı. Bu durumda, ticari ve profesyonel seçkinlerin yerli üyeleri, çok çeşitli dernekler oluşturdular.

Bu tür dernekler, profesyonel, hayırsever, reformist ya da doğaları gereği eğlence amaçlı olsunlar, Bombay’da ve başka yerlerde, sömürge öncesi toplumları ve aynı zamanda yabancı yönetimin meşruiyetini tanımlayan birçok sözleşme ve geleneklerin sorgulanmasına yardımcı oldu. Sömürge kentlerinin yanı sıra Avrupa ve ABD’deki şehirler, halkın katılımının artmasına işaret eden siyasi hareketleri teşvik etti. Sömürge kentleri söz konusu olduğunda, ulusal bağımsızlık lehine hareketler de gerektirmiştir. Doğal olarak, milliyetçi Hint Ulusal Kongresi’nin ilk toplantıları Hindistan’ın üç büyük şehrinde gerçekleşti: Bombay (1885), Kalküta (1886) ve Madras (1887). Sömürge kentlerinde, II. Dünya Savaşı’nı izleyen onyıllar içinde büyük çapta meyve veren bağımsız hareketler için temeller kuruldu.

BÖLÜM 7

Yıkılış ve Yeniden İnşa, 1914-1960

Trenler acemi askerlerle doluydu, pankartlar uçuşuyordu, müzik çalıyordu ve Viyana'da tüm şehri bir kargaşanın içinde buldum. Savaş haberlerinde ilk şok ... aniden coşkuya dönüşmüştü. Sokaklarda geçit törenleri vardı, bayraklar, kurdeleler ve müzik her yerde şiddetli ve gürültülü bir şekilde ortaya çıktı, genç acemi askerler muzaffer bir şekilde yürüyordu ve yüzleri neşeyle parlıyordu. John Does ve Richard Does, genellikle fark edilmeyen ve ünsüz kişilerdi. ... İki milyonluk bir şehirde, yaklaşık elli milyonluk bir ülkede, o saatte dünya tarihine katıldıklarını hissettiler, asla tekrarlanamayacak bir anda her biri sonsuz küçük benliğini parlayan kütleye dökmek için çağrıldı. (1)

Avusturya'nın önde gelen edebi şahsiyetlerinden Stefan Zweig, otobiyografisinde I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin heyecanını anımsattı. Bu genç adamlar, şehirlerdeki yaşamın gelişmesine yardımcı olduğu vatanseverlik dalgalarına kapıldılar. Çoğu orta sınıfın üyeleri olan şehirliler, gelmekte olan tüm travmatik olaylardan habersiz askere gitmek için acele eden gençleri alkışlamak için sokaklara döküldüler.

20. yüzyılın ilk yarısında, dünya çapında, şehirlerde yaşayan erkekler, kadınlar ve çocuklar bir dizi derin karmaşıklar yaşayacaklardı. Sanayileşme, kentsel büyüme, siyasi devrimler ve denizasıırı imparatorluklarda Avrupa ve ABD kontrolünün kurulması geniş kapsamlı etkilere sahipti. Ancak gelecek olan olaylar çok daha şiddetli olacaktır. Her iki dünya savaşı da askeri personelin ve kentsel alanlardaki çok sayıda sivilin sağlığını ve refahını olumsuz yönde etkilemiştir. Şehirler küçük kasabalara ve daha az nüfuslu kırsal bölgelere göre çok daha savunmasızdı ve risk altındaydı. Savaş zamanındaki zorluklar devrim hareketlerine de yol açtı. Hem

fiziksel zararlar hem de devrimler kentsel yenilenmenin iddialı programlarının ortaya çıkmasına yol açtı.

Kentsel yoğunluk ve kamusal alanların kullanılabilirliği, I. Dünya Savaşı'nda çatışmanın başlangıcında ve sonrasında ülkelerini desteklemek amacıyla insanları seferber etmeyi nispeten kolaylaştırdı. Özellikle başkentlerde hükümetler ve özel yurttaş grupları sivil morali korumaya çalıştı. Londra, Paris ve Berlin'de, siviller ve görünüşte onları savunmak için savaşan erkekler arasındaki bağları sıkılaştırmak amacıyla, cephelerin (bunlardan biri Almanya'nın örnek model siperiydi) çeşitli özelliklerini büyük sergiler tasvir etti.

Sonu gelmeyen çatışmalar devam ederken, askerler ve siviller arasında moral-ler giderek daha da sorunlu hale geldi. Savaş neredeyse tamamen kentsel olmayan bölgelerde gerçekleştirilse de savaş zamanı kadınlara, çocuklara ve evde kalan er-keklere önemli zorluklar getirdi. Bu sıkıntılar, kentsel alanlarda yaşayan siviller arasında en büyük sorun oldu. Savaşın başlangıcında Belçika'ya yaptıkları yürüyüş sırasında Almanlar, başta Louvain olmak üzere birçok kasabaya ciddi hasar verdi ve burada üniversitenin muhteşem eski kütüphanesini ve daha da büyük ölçüde Ypres'i ateşe verdiler. Sırbistan'ın başkenti Belgrad, Avusturya-Macaristan güçle-rinin başarılı bir saldırısı sırasında ve sonrasında ağır hasar gördü. Sonuç olarak, şehir nüfusunun büyüklüğü en az yüzde 90 oranında küçüldü, yaklaşık nüfusu 80.000'den 8.000'e düştü; kültürel ve sosyal kurumların yanı sıra siyasi kurumla-rın işlevi de kesildi.

Büyük şehirler hava saldırılarına maruz kaldı. Alman hafif uçakları savaş baş-ladıktan birkaç hafta sonra ilk kez Paris'i vurdu. Daha sonra, zeplinler, Gotha bombardıman uçakları ve uzun mesafe topçuları da savaşa katıldı. Savaş sona er-diğinde, bombardıman uçakları ve topçular yaklaşık 500 ölüme ve 1000'den fazla ek zayıyata neden olmuştu. En kötü gün 29 Mart 1918'di. Paris Belediye Binası'nın yanındaki bir kilisenin üzerine tek bir mermi düştü, 88 kişi öldü ve 68 kişi yaralan-dı. Londralılar da saldırıya uğradı. 1917 baharında şehirlerine düzenlenen bombalı saldırıda 162 ölü ve 432 yaralı vardı. Çatışma sırasında, İngiliz başkentinin en az 1.000 sakini ana cephede hayatını kaybetti. İngiliz pilotlar da Alman şehirlerine saldırarak İngiliz şehirlerine bırakılanların iki katı kadar patlayıcı tonaj düşürdüler. Louvain ve Belgrad'a verilen zarar ve II. Dünya Savaşı sırasında daha sonra meydana gelen saldırıların yol açtığı zarara karşı ölçülen I. Dünya Savaşı sırasında Parislilere, Londralılara ve Berlinlilere uygulanan şiddet oldukça küçüktü. Yine de

son derece önemliydi ve şehirlileri, silahlı çatışmaların sivilleri ve askerleri de etkileyeceği yeni bir total savaş çağına geldiğini kabul etmeye zorladı.

Bombardıman ve bombalama, yalnızca birkaç şehri büyük ölçekte ve yalnızca ara sıra doğrudan etkilerken, “topyekün” savaşın yürütülmesi hem askerler hem de siviller tarafından giderek daha fazla fedakarlık yapılmasını gerektirdiğinden, kentsel nüfusun büyük kesimleri günlük olarak devam eden yoksunluklar yaşadı. Örneğin, gıda sıkıntısı kentsel alanlarda bölgeseldi ve en belirgin olarak Avrupa’nın önde gelen savaşçıların başkentlerinde meydana geldi. Bu tür kıtlık sorununun en şiddetlisi Berlin ve Viyana’daydı. 1916-1917 kışında, Almanya başkentinde, İngiliz gemileri tarafından yurtdışından yapılan sevkiyatların yasaklanması, daha önce Rusya’dan ithal edilen tahılın bulunamaması ve silahlı kuvvetlerde hizmet etmek üzere tarım işçilerinin askere alınması, zirveye ulaşan akut zorluklara katkıda bulundu. Bu dönemde, birçok Berlinlinin fiyatlarının fırlamış olduğu şalgam, domuz eti ve patates haricinde yiyecekleri hiçbir şey yoktu. Bununla birlikte, yetersiz beslenme giderek yaygınlaştı ve tüberküloz gibi ölümlü hastalıkların ve artan moral-sizlik, hoşnutsuzluk ve genel sosyal anlaşmazlık oranlarında keskin artışlara yol açtı. Benzer koşullar Viyana’da da ortaya çıktı. Berlin’de olduğu gibi, zenginlerin iyi yemeye devam ettiğinin farkına varılması orta ve alt sınıflardaki kızgınlığı daha da artırdı. 1918’de bir polis raporu uyardı: “ Halkın öfkesi öncelikle ... ‘zenginlere’ yöneliktir. Nüfus, mevcut [gıda] kaynaklarının sözde adaletsiz dağılımına karşı derin bir kızgınlık besliyor.” (2)

Devlet ve yerel yetkililer, hoşnutsuz bir halkı yatıştırmaya ve sosyal düzeni sürdürmeye çalışarak, kentsel toplum alanına hükümet müdahalesinin belirgin bir şekilde genişlemesini gerektiren politikalar izlediler. Bunlar, 19. yüzyılın ikinci dönemlerinde ilk kez fark edilen çabaların yoğunlaşmasını oluşturmuştur. Özellikle belediye düzeyinde, hükümet liderleri laissez-faire ilkesine güvenmekten ziyade uzaklaşmaya devam etti. Hayırsever kuruluşların da yardımıyla, kamu görevlileri ihtiyacı olan ailelere gıda, yakıt, tıbbi bakım ve sosyal hizmetler sağlayarak sosyal refahı teşvik etmek üzere tasarlanmış yeni uygulamalar ve kurumlar kurdular. Bu yardımın büyük kısmı, kocaları üniformalı olan kadınların başkanlığındaki evlere yönelikti. Kira kontrolü ve karne önlemleri de çoğaldı. Tüm bu toplumsal eylem biçimleri ve diğer uygulamalar, ulusal dayanışmayı sürdürme arzusundan doğdu.

Bu tür çabalar sadece sınırlı bir ölçüde başarılı oldu. Şehirler giderek artan bir şekilde savaşa ve genel olarak sosyal ve politik statükoya sesli meydan okumalar için sahne görevi gördü. Savaş karşıtı gösteriler ve grevler giderek yaygınlaştı ve bu eylemlerin bazıları siyasi, sosyal ve ekonomik gücün yeniden dağıtılmasına işaret etti. Kentli çevreler ilk başta savaş yanlısı vatanseverliği beslemiş ve bir süre bunu yapmaya devam etmiş olsa da, askerlerin yanı sıra şehir sakinlerinin de katlanmak

zorunda kaldıkları şey, ulusal birliğin korunmasına karşı giderek daha fazla militanlaştı. 1789 ve 1848’de başlayan kentsel devrim dönemlerinde olduğu gibi, I. Dünya Savaşı sırasında yeni bir devrimci eylem turu başladı.

“Çiftçiler görevinizi yapıyor. Şehirler açlıktan ölüyor.” I. Dünya Savaşı sırasında Almanya’da üretilen bir afişin başlığını oluşturan bu sözler, Orta Avrupa kentlerinde yaşayanların İngilizlerin Alman limanlarını abluka altına almalarının yol açtığı zorluklara işaret ediyor. Kongre Kütüphanesi, LC-USZC4-12068.

Devrim, ilk olarak, savaş alanlarındaki yenilgiler ve şehirlerde özellikle külfetli ve görünür hale gelen iç sıkıntılar sonrasında, emperyal rejime yönelik halk desteğinin çökmesinin bir sonucu olarak Rusya’da meydana geldi. Mart 1917’de Petrog-

rad'daki Rus kadınları (batının uzun süreli etkilerini yaşamış bir şehir olan Merly St. Petersburg için) Berlin'dekilere benzer yiyecek kıtlığını protesto ettiler. Tekstil ve mühimmat işçileri greve gitti. Bu protestolar, daha önce çarlık rejimine verilen halk desteğini sarsmak için genel savaş yorgunluğuyla birleşti. Polis ve askerlerin göstericileri ve grevcileri zorla baskı altına alma konusundaki isteksizlikleri Çar II. Nicholas'ın tahtan çekilmesine ve üyeleri çoğunlukla üst sınıf liberallerden oluşan bir geçici hükümetin kurulmasına yol açtı. Eskiden tanınmayan Bolşevikler bu adamlara karşı çıktılar. Bolşevik lider Vladimir Lenin, İsviçre'de birkaç yıl sürgün edilmesinin ardından, Petrograd'daki işçi ve asker konseyleri (yani Sovyetler) üyeleri arasında Bolşeviklere destek vermek amacıyla ilkbaharda Rusya'nın başkentine geri dönmüştü. Kasım ayında Bolşevikler, üyeleri Lenin'in Rusya'yı savaştan çıkarma ve Rus kitlelerine hem ekmek hem de toprak verme vaatlerine karşı son derece savunmasız olan geçici hükümeti zorla yerinden etti.

Radikal Amerikalı gazeteci John Reed, *Ten Days That Shook the World*'de, Bolşeviklerin Petrograd'da iktidarı ele geçirmesinden iki gün sonra çıkan çatışmalarda Moskova'da ölen 500 adamın Kremlin duvarı yakınındaki toplu bir cenaze törenini anlattı:

Tüm sokaklardan Kızıl Meydan'a kadar hepsi de yoksul ve emekçi bakışlarıyla binlerce insan akın etti. Bir askeri bando ortaya çıktı, "Internationale"'yi çaldı ve şarkı aniden denizdeki rüzgâr dalgaları gibi yavaş ve ciddi bir şekilde yakalandı ve yayıldı. ... Yoğun rüzgâr pankartları kaldırarak meydanı temizledi. Şimdi şehrin uzak mahallelerinden farklı fabrikaların işçileri ölümleri ile birlikte geliyorlardı. ... Cenaze alayı, tüm gün boyunca ... dünya işçilerinin ve onların soyundan gelenlerin sonsuza dek gözlerinin önünde, elli bin kişilik bir arka planda, umut ve kardeşlik sözleri ve muazzam kehanetler taşıyan kızıl bayraklardan oluşan bir nehirden geçti. (3)

Moskova'da şehir, proleter devrimcilerin, yeni bir rejim kurma mücadelesinde hayatlarını vermiş olan işçilere saygılarını sundukları bir sahne işlevi gördü.

Rusya'nın batısındaki birkaç şehirde, her biri son savaşta Rusya gibi yenilen ülkelerde, devrimci eylemciler Bolşevikleri taklit etmeye çalıştılar. Alman imparatorunun tahttan çekilmesi ve Alman yenilgisi 1918 sonbaharında netleşmeye başladıktan sonra, Almanya Komünist Partisi üyeleri Ocak 1919'da ülkenin başkentinde bir darbe girişiminde bulundular. Birkaç ay sonra, Bavyera'nın başkenti Münih'te Sovyet esintili komünistler de iktidarı ele geçirmek için benzer bir girişimde bulundular. Bu arada, Mart 1919'da komünist Bela Kun, Sovyet tarzı bir "proletarya diktatörlüğü" kurmak amacıyla Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de

iktidarı ele geçirdi. Tüm bu çabalar devrimci güçlere boyun eğmiş olsa da askeri yenilginin etkisiyle şehirlerde devrimci radikalizm potansiyeline işaret ettiler.

Bolşevik liderler, rejimlerinin ayakta kalmasının Rusya dışındaki devrimci dostlarının başarılarına bağlı olduğuna inanmış olsalar da, 1920'lerin başlarında karşı-devrimcilere karşı kendi ülkelerinde bir iç savaş kazandıktan sonra, Sovyetler Birliği adını verdikleri şey üzerinde kontrolü ele geçirmeyi başardılar. Sonuç olarak, hem devrim öncesi toplumun geri kalan unsurlarına karşı saldırılarını hem de yeni bir yapı inşa etme çabalarını yoğunlaştırmayı başardılar. Hızlı kentleşmenin desteklenmesi, hızlı sanayileşme ve kolektif tarıma doğru hareketle el ele gitti. Çelik üretimi için önemli bir merkez olarak gelişen Magnitogorsk gibi yüzlerce yeni şehir Urallar ve Sibirya'da filizlendi. 1918'de yeni başkent olan Moskova, büyük ölçüde endüstriyel genişlemenin bir sonucu olarak, o yıl 1,7 milyon nüfustan 1940'ta 4,5 milyona ulaştı.

Moskova'nın büyümesine kentsel peyzajı yeniden yapmak için cesur planlar eşlik etti. Kasım 1935'te Moskova Planlama Departmanı'nın başındaki Lev M. Perchik, eski Moskova'yı korumak isteyenlerle alay etti:

Bu tür gerici görüş ve tutumları tamamen söndürdük. Artık kimse bu şekilde konuşmaz, çünkü milyonlarca kişi Moskova'nın emekleme dönemindeki taş kundak giysileri içinde bir gün daha yaşayamayacağını deneyimlerinden biliyor. Hâlâ bazen cerrahi yöntemlerin aşırı ciddiyetinden şikâyet eden çekingen sesler duyuyoruz. Bu tür iddialar sadece bizi eğlendirir. Hiç kimse kurtarılması gereken tek bir yıkılmış bina tespit etmedi; yıkılması gereken birçok binayı bulmak kolaydır. Cerrah neşteri olmadan Moskova gibi bir şehri inşa edemeyiz. (4)

Devrimci bir rejim, başkentinin devrimci dönüşümünü yürürlüğe koymak için gerekliydi. Eski yapıların yıkılması, yeniden kentsel yapılanma için zemin hazırlayacak ve bu tür bir yeniden yapılanma gerçekleşecekti.

Bu tür arzuların çoğu ölü mektuplar olarak kalsa da Moskova'nın altyapısını iyileştirme çabalarının önemli bir örneği, kentin yeraltı demiryolu olan Moskova metrosunun inşasında görülebilir. Metronun uzunluğu 11.6 kilometre olan ilk bölümü 1935 yılında açılmış ve 1938'de hat uzunluğu 26 kilometreye yükselmiştir. Mermer (kısmen mezarlıklardan sıyrılmış) ve bronzun yoğun kullanımıyla dikkat çeken ve heykeller, vitraylar, mozaikler ve kristal avizelerle zengin bir şekilde dekore edilmiş olan metro istasyonlarının yanı sıra metro vagonlarının kendileri, biniciler üzerinde güçlü bir etki yarattı, kentsel ilerleme için bir güç olarak komünist rejimin imajını parlatmak için yardımcı oldular.

ВСЯ МОСКВА СТРОИТ

"Tüm Moskova [Moskova] metrosunu inşa ediyor." 1930'ların ortalarından başlayarak metronun inşası Sovyetler Birliği'nde gururla daha modern bir topluma doğru büyük bir adım olarak kutlandı. İnşaat işçileri tarafından yapılan katkılar ve sıradan Moskovalılar tarafından sağlanan faydalar özellikle dikkat çekti. HIP/Sanat Kaynağı, NY, AR931838.

Moskova metrosunun inşasının başladığı yıllarda, Nazi Almanyası'nın oluşturduğu saldırganlık tehdidi birçok gözlemcinin savaşın bir kez daha patlak ve receği sonucuna varmasına yol açtı ve İspanya İç Savaşı sırasında (1936-1939) İspanya'da olduğu gibi şehirler üzerindeki etkisinin oldukça yıkıcı olacağını düşündüler. 1938'de İngiliz yazar Cicely Hamilton, Londra'yı özellikle savunmasız bir durumda buldu, "savaşçı olmayanların terörize edilmesi ve paniğe kapılması", İngiltere'nin askeri düşmanlıklara girme olasılığı olan diğer herhangi bir ülkenin başkentinden daha fazlaydı. 1939 yılında benzer bir şekilde, tıp doktoru Sydney Vere Pearson "yoğun nüfuslu alanların dezavantajları ... savaş zamanlarında veya savaş söylentilerinde, düşüncelerin hava saldırılarına çevrilmesi ve gıda taşımacılığının zorlukları" hakkında yazdı. Londra "dünyanın en zayıf yeri idi ... İngiltere'nin ve Britanya İmparatorluğu'nun aşil topuğuydu." (5) Onlar Londra'ya

odaklanırken Hamilton ve Vere Pearson daha genel bir olguya işaret ediyorlardı: Sanayi, siyaset ve kültür merkezleri olarak büyük şehirler askeri planlamacılar için giderek daha çekici hedefler haline geldi.

II. Dünya Savaşı sırasında Hamilton, Vere Pearson ve diğer pek çok kişi tarafından dile getirilen korkular fazlasıyla gerçekleşti. Düşmanlıkların kent halkı üzerindeki etkisi 1914 ve 1918 yılları arasında olduğundan çok daha doğrudan ve çok daha yıkıcıydı. Bu silahlı çatışma sayısız binayı ve diğer kentsel altyapıları tahrip etti ve milyonlarca şehirliyi öldürdü, bunların sadece bir kısmı üniformalı idi. Savaş, şehirliyer üzerinde önceki ya da sonraki tüm savaşlardan daha yıkıcı bir etki yarattı.

Savaşın başlarında, Alman Luftwaffe (hava kuvvetleri) Blitzkrieg’de (yıldırım savaşı) liderliği ele geçirdi ve düşman kentsel alanlarını hızla ve kapsamlı bir şekilde tahrip etti. Varşova büyük ölçüde 1939 yazın sonlarında ve sonbaharın başında sadece birkaç hafta içinde Alman bombardıman uçakları tarafından yok edildi. Naziler 1940 baharında dikkatlerini batıya kaydırırken, Hollanda’nın liman kenti Rotterdam da benzer saldırılara maruz kaldı. Fransa’nın hızlı teslim olması ve Almanların 1944’te Fransız başkentini boşaltma kararı sonucunda Paris bu tür saldırılardan kurtuldu. Buna karşılık, Londra, Coventry, Manchester ve Liverpool, Alman bombalarının alıcı ucundaydılar ve daha sonra 1940 yazından 1944’e kadar sürekli roketler atıldılar. Orada “Blitz” olarak bilinen şey İngiliz kasabalarının büyük bir bölümünü yerle bir etti ve binlerce insanı öldürdü.

Hava bombardımanı fiziksel, fizyolojik ve psikolojik zararlar verdi. Londra’lılar “sakin olmaya ve devam etmeye” kararlı olsalar da soğukkanlılık göstermek çoğu zaman oldukça zordu ve metropol sakinlerinin çoğu tekrarlanan umutsuzluktan mustarıptı. 17 Eylül 1941’de bir kadın, bir gece meydana gelen bir hava saldırısında kendi evinde hasar olmamasına rağmen şöyle bağırdı: “Buna dayanamıyorum, dayanamıyorum eğer bu gece sirenler tekrar çalarsa, öleceğim.” Başka bir Londralı şöyle dedi, “Bu benim sinirlerim, hepsi çok kullanılmış, başlangıçta sahip olduğum güçten geriye hiçbir şey kalmadı.” Bir inşaat işçisi karısının durumunu şöyle anlattı: “Et ve kandan daha kötü oluyor, bu gece göz ardı edilemez. Karım, onu bu durumdan kurtardım ama deli bir kadın gibi olmaya başladı.” (6)

Leningrad sakinleri tarafından daha büyük zorluklar yaşandı. Eylül 1941’in başı ile 1944 Ocak ayının sonları arasında 872 gün süren bir kuşatma yaşadılar, Almanlar kendilerini savunmada bulduklarında sonunda şehrin sakinlerini yok etme çabalarını durdurdular. Bu dönemde acı ve sefalet, sürekli bombardımandan ve yiyecek ile ev ısıtma yakıtının kıtlığından kaynaklandı. Gıda kıtlığı, I. Dünya Savaşı’nda insanların katlandığı şeyin çok üzerinde bir şey idi. Bir Rus kadın, Ocak 1942 ile Nisan 1943 arasında tuttuğu bir günlüğe şunları yazdı: “İnsanlar endişeli

ve her zaman onların [hükümet yetkilileri] bize on beş veya yirmi gram ringa balık verip vermeyeceklerinden şüpheliler. Ne biri ne de diğeri midemizi rahatlatmayacak. Ablukanın bizi mahkûm edeceği kısımlar, bir ‘ek gıda’ olarak emen bir bebeğe alışılmış olarak verilenden daha azdır.” Karların üzerinde oturan ve bir konser salonunun girişinin yakınındaki bir elektrik direğine yaslanmış ölü bir adamın cesedini “paçavralara sarılı ... bağırsakları yırtılmış bir iskelet” olarak tanımladı.” (7) Kuşatma sırasında, belki de bir milyon ya da daha fazla Leningraderslı Almanlar tarafından dayatılan abluka sonucu hayatını kaybetti.

İngiliz bombardıman uçakları 25 Ağustos 1940’ta Alman şehirlerine saldırılar düzenledi ve ABD 1941’in sonlarında savaşa girdikten sonra bu tür hava saldırılarının hızı belirgin şekilde arttı. Ruth Andreas-Friedrich adında Berlin’de yaşayan bir gazeteci 1944’te düşman bombalarının etkisi altında bir gece kaydetti:

Bir devrilme ve çarpma, sarsılma, patlama, titreme var. Bize, sanki zemin havada bir bahçeyle sınırlı gibi geldi. Bir darbe var. Bir tane daha. Ve bir tane daha. Keşke dünyada sürünebilseydik. Acı duman gözlerimizi yakıyor. Komşularımız vuruldu mu? Hiçbir fikrimiz yok. Bildiğimiz tek şey fakir, çıplak ve çaresizce yardıma muhtaç olduğumuz. [Son olarak] Her şey açık! Bir sonraki evin durduğu yer şimdi bir harabe yığını haline geldi. Bir kadın çığlık atarak geçiyor. O bir at örtüsü ile sarılı; korku yüzünü bozuyordu. Yavaş yavaş sokak canlanıyor; daha fazla insan, duman, harabeler, korkunç yıkım görünür hale gelmişti. Bloğumuza 48 bombanın isabet ettiğini söylüyorlar. Ölüler henüz sayılamaz; enkaz altındalar, ezilmişler, yok olmuşlar, yardım menziline ötesindeler. (8)

Andreas-Friedrich, (diğer ülkelere saldırdıktan sonra) düşman bombardıman uçakları tarafından hava saldırılarına maruz kalan bir ülkede şehirli olmanın nasıl bir şey olduğunu grafiksel bir şekilde anlattı.

Başta Hamburg, Köln ve Dresden olmak üzere Almanya’daki birçok şehir de ağır darbe aldı. Savaştan önce 777.000 olan Köln’ün nüfusu, hem kentteki can kayıpları hem de şehirden kaçışlar nedeniyle Mart 1945’te 40.000’e kadar geriledi. O yılın yazında ve sonbaharında kıtasal bir yolculuğa çıkan İngiliz yazar Stephen Spender, Köln’ü şöyle tanımladı:

Buradan geçerken ilk izlenimim tek bir ev bile kalmamasıydı. Orada çok sayıda duvar vardı ama bu duvarların önünde ince bir maske vardı ve içi boştu. Ayakta kalan duvarlardan başka bir şey olmayan bütün sokaklar, sokakların dümdüz edilmesinden daha kötüdür. Onlar daha sinsi ve baskıcıdır... Pencereleri oyuk ve kararmış,

kömürleşmiş bir cesedin açık ağzı gibi görünen evlerin sokaklarından geçilir; bu pencerelerin arkasında zemin, mobilya, paçavra parçaları, kitaplardan başka hiçbir şey yok, hepsi binanın dibine atılmış ve orada sıırsıklam bir kütle oluşturmuş.

Spender, şehrin sokaklarında gördüğü insanlar hakkında yazarken, yakın geçmişteki kentsel geçmişle kentsel bugünün ardındaki keskin karşıtlığa dikkat çekti:

Bunlar, birkaç yıl önce kendi şehirlerinde alışveriş yapan, sinemaya, operaya gitmek ya da taksileri durdurmak için bekleyen kalabalıklar. Büyük bir alışveriş merkezi, dönümlerce cam levha, restoranlar, birçok banka ve şirketin genel müdürlüklerini içeren devasa bir iş caddesi, mükemmel bir opera, tiyatrolar, sinemalar ve geceleri sokaklardaki ışıklar ile bu çürümüş ceset şehri Rheinland'ın merkeziken ... bunlar bir zamanlar büyük bir şehrin sıradan sakinleri olan aynı insanlardı. (9)

Bununla birlikte, kentsel refah ve zarafet, eskiden gelişen bir şehrin yoğun bombardımanının bir sonucu olarak yaygın bir ıssızlığa yol açmıştı ve bunların çoğu şimdi harabeye dönmüştü.

Savaş, Avrupa'da savaşın patlak vermesinden iki yıl önce Japonya'nın şiddetli bir yayılmacılık rotası izlediği Doğu Asya'daki şehirlere de korkunç bir zarar verdi. 1937'de Japon kuvvetleri Çin'i işgal etti ve hem Çin askerlerine hem de sivillere korkunç zararlar verdi. Bunların en önemli tahribatları Çin'in başkenti Nanjing'de gerçekleşti. Yakalanan askerleri ve on binlerce sivil öldürdüler, öldürülmeden önce kadınlara tecavüz ettiler. O sırada Nanjing'de yaşayan Amerikalı misyoner George Fitch, 4 Aralık'ta durumu şöyle anlattı:

On gün boyunca tam bir anarşi hüküm sürdü; dünya cehenneme döndü ... en yoksullar bile ellerinden son malları alınırken beklemek zorunda kalıyordu ... Yüzlerce masum sivil ve sizinle birlikte sığınak arayan binlerce silahsız asker, kurşuna dizilmek veya süngü talimi için gözünüzün önünden alınırken, onları öldüren silahların seslerini dinlemeniz gerekiyor; bin kadın önünde diz çökerek isterik bir şekilde ağlıyor, onları avlayan canavarlardan kurtarman için sana yalvarıyor - ve sonra da aşık olmaya geldiğin şehri seyredivorsun ... kasıtlı ve sistematik ateşle yanan bu şehir daha önce hiç öngörmediğim bir cehennemdir. (10)

Bu tür şiddet ve düzensizlik, şimdiye kadar başka herhangi bir şehirde meydana gelen bu türden her şeyi çok aştı ve sonraki yıllarda siviller arasında savaş sırasın-

da daha da kötü yaşam kayıplarına zemin hazırlamaya yardımcı oldu. Avrupa’da olduğu gibi, askerlerin ve havacıların şiddetli saldırısını, genellikle cezalandırıldıkları eylemleri gerçekleştirmede doğrudan bir rolü olmayan sivillere yönelik şiddetli intikam izledi. Tokyo bir dizi hava saldırısı geçirdi ve bunların en büyüğü 9 Mart 1945’te gerçekleşti. O gün, 325 Amerikan ağır bombardıman uçağı, yerleşim bölgelerinde geniş çaplı yangınlara neden olmak amacıyla Japon başkentine yaklaşık yarım milyon ton patlayıcı bıraktı. Sonuç olarak, yüz bin kişi öldü ve 9 Mart tüm savaşın en ölümcül günlerinden biri oldu. 6 Ağustos’ta, üç bombardıman uçağı Hiroşima şehri üzerinde uçtu ve 13.000 ton TNT gücüyle patlayan bir atom bombası attı. Üç gün sonra, Nagasaki üzerinde ikinci bir atom bombası patlattılar.

Kırk yıldan fazla bir süre sonra, Hiroşima’ya yapılan saldırıdan sağ kurtulan Yamaoka Michiko, bombanın en büyük etkisinin olduğu bölgeden yarım mil uzakta gördüklerini hatırlattı:

Orada hiç kimse insana benzemiyordu. ... Herkes sersemlemişti. İnsanlar konuşma yeteneğini kaybetmişti. İnsanlar “Canım yanıyor!” diye bağırmadı. İnsanlar “Çok sıcak!” demedi. Sadece alevler içinde kaldılar. Kıyafetlerim yandı, cildim de. Saçımı örmüştüm ama aslan yelesi gibiydi. İnsanlar vardı, zar zor nefes alıyorlardı, bağırsaklarını tekrar sokmaya çalışıyorlardı. Bacakları burkulmuş insanlar. Başsızlar. Ya da yüzleri yanmış ve bedenleri şişmiş. Gördüğüm sahne yaşanan bir cehennemdi. (11)

1945’in sonunda, iki şehirde ölenlerin sayısı yaklaşık 200.000’di (radyasyon hastalığı sonucu uzun süre sonra meydana gelen ek ölümler de dahildir). Ayrıca, sayısız bina yok edilmişti.

Savaşa katılan büyük şehirlerin hepsi eşit olarak acı çekmedi ve bazıları kazandı. Berlinliler, Parislilerden daha fazla yıkım yaşayan Londralılardan daha fazla yıkım yaşadılar. Öte yandan, bazı yönlerden, New York ve Detroit fayda gördü. New York 1940 ve 1950 yılları arasında 7,46 milyon nüfustan 7,81 milyona büyüdü. Diğer Amerikan şehirleri gibi, New York da Büyük Buhran’dan kısmen imalat sektöründeki büyük bir büyümeyle çıktı, çünkü yüz binlerce erkek ve kadın savaşla ilgili endüstrilerde iş buldu. Brooklyn Navy Yard, 75.000’den fazla çalışanıyla dünyanın en işlek gemi inşa tesisi oldu ve tüm Japonya’da üretilenden daha fazla savaş gemisi inşa etti. 1942 yılında 1,2 milyondan fazla palto için sözleşme alan kentin hazır giyim endüstrisi, çok sayıda askeri üniforma da üretmeye devam etti. 1940’ta 1,62 milyon nüfustan 1950’de 1,85 milyona çıktığı Detroit’ta de sanayi üretimi arttı (yüzdeler açısından, New York’unünin yaklaşık üç katı bir büyüme oranı).

İyi gelişmiş otomobil endüstrisi, onu tankların ve diğer askeri araçların üretiminin doğal merkezi haline getirdi.

Savaşın yıkımın gerçekleştiği kentsel alanlardaki sonuçları, iktidardaki erkek-
lere açık yükümlülükler getirdi. Yiyecek, su, yakıt ve tıbbi bakım sağlanmasına
yönelik acil ihtiyaçlar ele alındıktan uzun bir süre sonra, zar zor yaşanabilir kalan
yerleri yeniden inşa etmek için hâlâ yollar tasarlanmalıydı. Kamu yetkilileri savaş
sırasında bu tür stratejiler geliştirmeye çoktan başlamışlardı; onlar olmadan, şehir-
liler kaçmış oldukları kırsal alanlardan geri dönememişti. Genel yönlendirme ve
devletin yardımıyla kentsel yeniden yapılanma ve hasar onarma çabaları önemli
konu haline geldi. Bu çaba, şehir planlamacıları (genellikle kamu görevlileri olarak
yeni yetkilerle donanmış) için giderek daha önemli bir rol oynadı.

Ucuza üretilen yeni konutlar büyük önem taşıyordu. Max Taut adıyla
Almanya'nın önde gelen modernist mimarlarından biri 1948'de Mies van der
Rohe'ye şunları yazdı:

Çoğunlukla nasıl en iyi ve en hızlı şekilde başınızı sokacak bir yer
alırsınız diye düşünüyorum. En küçük ve en mütevazı görevler bana
şu anda en önemlileri gibi görünüyor. ... Kendimizi en basit binayla
sınırlamak zorunda kalacağız ve o zaman bile, belki de on yıllar
sonra gerçekleşecek olan [büyük ölçekli yeniden yapılanmaya] baş-
lamadan önce, geçici binalarla yetinmek zorunda kalacağız. ... Ben
aslında fantezilere karşı değilim ve arada sırada "havada kaleler"
tasarlıyorum ama bu yüzden asıl gerçekleri unutmamalı ve ihmal
etmemeliyim. (12)

Bu tür mimarların çekici bulduklarının göze çarpan bir örneği, Batı Berlin'deki
Hansaviertel olarak bilinen ve 1957 ile 1961 yılları arasında inşa edilen uluslara-
rası modernizmin sergilendiği bir yerleşim bölgesinde görülebilir. Ancak kentsel
Avrupa'nın çoğu yerinde hâkim olan uygulama, tamamen işlevsel ve buna bağlı
olarak ucuz, farklı olmayan ve monoton olan evler veya apartmanlar üretmek-
ti. Ne dekoratif olarak süslenmiş ne de üslup açısından yenilikçi olan bu tür mi-
marilerin çoğu, 1950'lerin sonunda Avrupa ülkelerinde hem Alman hem de diğer
şehir manzaralarını karakterize etmeye başladı. Diğer sorunlar da onları yeniden
tasarlayarak şehirleri modernize etme girişimlerini engelledi. Sokakların ve yeraltı
borularının mevcut yerleşim planlarını değiştirmek aşırı derecede pahalıydı ve arazi
mülkiyeti modellerini değiştirmek çok zordu. Şehirleri kökten dönüştürmek müm-
kün değildi.

Yüksek maliyetlere rağmen, birçok şehirde, özellikle tarihi binalarla ilgili ola-
rak merkezi alanlarda, bazı eski konutlar, kiliseler, belediye binaları ve diğer kamu

binaları başta olmak üzere bina-onarım çalışmaları hız kazandı. Daha 1950'lerde Hamburg, Münih, Nürnberg ve Frankfurt am Main gibi şehirleri ve ayrıca Rothenburg ob der Tauber'i ziyaret eden turistler, savaş sırasında bu tür yerlerin ne kadar hasar gördüğü konusunda şaşkına döndüler. Birçok bina yüzyıllar önce görüldüğü gibi görünüyordu.

Tarihi restorasyon için yapılan harcamalar sadece kapitalist Batı Avrupa'da değil, aynı zamanda vatandaşları Sovyetler Birliği'nin kontrolü altında yaşayan Doğu Avrupa'da da yapıldı. Genel olarak komünistler, restorasyon savunucularını ilerlemenin düşmanları olarak karalama eğilimindeydiler. Yine de Sovyet hükümeti Leningrad'daki Kışlık Sarayı yeniden inşa etti ve onu ulusal bir hazine olarak kabul etti. Tarihi restorasyonun olağanüstü örnekleri Demir Perde'nin arkasında başka yerlerde de görülebilir. Dresden'de Doğu Almanlar, 18. yüzyılda inşa edilmiş büyük bir sanat müzesi olan Zwinger'ı titizlikle restore etti. Aynı zamanda, eskiden özel arazilerin kamu mülkiyeti ile donanmış Polonyalılar, başkentleri Varşova'nın tüm bloklarını yeniden inşa ettiler. Binalarının yüzde 90'ı yıkılmış olmasına rağmen şehir savaştan neredeyse zararsız çıkmış gibi görünüyordu. Sovyetler Birliği'nde de büyük yeniden yapılanma gerçekleşti.

Moskovalılar, saf pratiklikten başka bir tür sapmaya tanık oldular. Stalin'in kendisini güçlü bir devletin kahraman lideri olarak yansıtmaya çabalarına paralel olarak, Sovyet başkenti, genellikle "Stalinesk" stil olarak anılan, "dügün pastası" tarzında inşa edilmiş yedi yeni gökdelenle süslendi. Süslü ve abartılı bu yapılar, Stalin'in Rus kitlelerinin konutlarını iyileştirme arzusundan çok daha güçlü olan ihtişam takıntısını yansıtıyordu. Bu tür binaların demokratik ve kapitalist Batı'da inşa edilme olasılığı, yüce bir diktatör tarafından yönetilen bir devlete göre çok daha düşüktü.

Japonya'da kentsel yıkım Avrupa'dakinden daha fazla olmasa da yaygındı ve burada da ulusun şehirlerinin zavallı durumu güçlü bir iyileştirme için haykırdı. Japon hükümetinin savaşın bitiminden kısa bir süre sonra yeniden yapılanma planlaması için aday olarak belirlediği 115 şehirde, yanmış alanlar yaklaşık 160.000 dönümden oluşuyordu. Üzerinde eskiden yaklaşık 9,7 milyon kişinin yaşadığı 2,3 milyon konut harabeye dönmüştü. Tokyo'da inşa edilen alanın çoğu yangına kurban gitmişti ve yaklaşık 750.000 ev harap olmuştu.

Şehir planlamacıları Japonya'da kentsel yenileme için son derece iddialı öneriler ile geldiler. Hükümet yetkilisi Ishikawa Hideaki'nin çizim heyetinden çıkarılan, ülkenin başkentinin radikal dönüşümü için geniş kapsamlı bir plandı. Şehri, her biri 200.000 ila 300.000 nüfuslu alt şehirlere bölmek için çağrıda bulundu, bunlar bir halka ağı, dairesel park yolları ve yeşil kuşaklarla birbirine bağlanacaktı. Bununla birlikte, Tokyo'nun yanı sıra Tokyo'nun dışında da yeniden inşa etme

ihtiyacından kaynaklanan mali kaygılar nedeniyle Hideaki'nin planı uygulanmadı; mevcut altyapıların dayattığı zorunluluklar, Avrupa'da olduğu gibi burada da engel teşkil ettiğinden, kentsel düzenleri değiştirmek için köklü öneriler de Japonya'nın başka yerlerinde meyvelerini vermedi.

Almanya'daki Nürnberg de dahil olmak üzere çok sayıda Avrupa şehri, II. Dünya Savaşı sırasında hava bombardımanının etkisi altında ciddi şekilde acı çekti. Savaşın 1945'te sona ermesinden sonraki yirmi yıl içinde Nürnberg büyük ölçüde yeniden inşa edildi. Eski binaları restore etmek veya yeniden oluşturmak için çok çaba sarf edildi, böylece hasarsız görüneceklerdi. Yazarın koleksiyonu.

Japonya’da, Avrupa’da olduğundan daha az modernist yenilik ve tarihi restorasyon vardı. Japonya’nın binalarının çoğu ahşaptan yapılmıştı ki, yangın bombaları yeniden inşa edilebilecek çok az şey bırakmıştı ve her durumda finansal kısıtlamalar aşılmazdı.

Sonuçlar ne estetik olarak etkileyici ne de tarihsel olarak onarıcı olmasa bile, düşman bombardıman uçakları tarafından yok edilen yapıların değiştirilmesi için çok çaba harcandı. Konut alanındaki başarılar savaş sonrası dönemde oldukça yetersiz olmasına rağmen, 1945 ve 1950 yılları arasında Tokyo nüfusunun neredeyse iki katına çıkması ve ardından Kore Savaşı’nın patlak vermesiyle başlayan ekonomik patlama, binaların inşaatına yol açtı. Kentin dış mahallelerine hükümet desteğiyle büyük apartmanlar inşa edildi. Ayrıca şehir merkezinde ofis binalarının özel inşasında bir artış oldu. Sonraki yıllarda, Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, refahın kanıtları kısmen yenilikçi mimari biçiminde daha belirgin hale geldi. Genç Japon nesiller, 1949 yılında Hiroşima’nın merkezinde büyük bir Barış Anıtı Parkı bulunan Bir Barış Anıtı Kenti olarak tasarlanmasına rağmen, savaş sonrası atalarını ve onların nelerle mücadele ettiklerini hatırlamak için yapılan bu parka rağmen kendileri ve atalarıyla olan ilişkiye sürekli mesafe koydular.

Güney Kore’de savaş sonrası yeniden yapılanma, Japon hakimiyetinin sona ermesi ve Japon hakimiyetinin sembollerini Kore’nin bağımsızlık ifadeleriyle değiştirme arzusuyla yakından bağlantılıydı. Seul’de, Güney Koreliler Asya’nın en büyük binalarından birini yıktılar, çünkü onu ve bölgedeki birkaç sarayı Japonlar inşa etmişlerdi.

1945 ve 1960 yılları arasında Avrupa ve Doğu Asya’da (Filipinlerin başkenti Manila’da da kapsamlı yeniden yapılanmanın gerçekleştiği) savaşla harap olmuş alanların yeniden inşa edilmesi gerçekten etkileyiciydi. Kapitalist demokrasilerde sosyalist ülkelerden daha çarpıcı olsa da kentsel yeniden yapılanma, kentlere uygarlık merkezi olarak yerleştirilen değerin dikkate değer bir referansını ortaya koydu.

Bölüm 8

1950'den beri Kentsel Düşüş ve Kentsel Büyüme

D*etroit: An American Autopsy*'de gazeteci Charlie LeDuff memleketi hakkında şunları yazıyor:

Bugün hızla gelişen şehir iflas etti. Terk edilmiş fabrikaların, evlerin ve unutulmuş insanların ürkütücü ve öfkeli bir yeridir. Bir zamanlar ulusu ev sahipliğinde yöneten Detroit, şimdi bir haciz başkenti. Şehir merkezi hayalet gökdelenler müzesidir. Ağaçlar, çalılar ve vahşi hayvanlar hak ettikleri yerleri geri almak için geri döndüler. Çakallar burada. Güvercinler sürüler halinde gittiler. San Francisco ve Manhattan büyüklüğünde bir şehir, Detroit'in boş arazilerine tam olarak sığabilirdi. ... Bir zamanlar ülkenin en zengin büyük şehri olan Detroit şimdi en fakir şehri. Çocukların kitaplarını okulda bırakıp evden tuvalet kâğıdı getirmeleri gereken ülkenin cehalet ve okulu bırakma başkentidir. Yetişkin nüfusun yarısının tutarlı bir işte çalışmadığı işsizlik sermayesidir. Çizmesiz itfaiyeciler, arabası olmayan polisler, kalemli öğretmenler, FBI tarafından dinlenen telefonlarla şehir meclisi üyeleri ve gözyaşı döken çok fazla büyükanne var. (1)

Böylece LeDuff, bir zamanlar dinamik, zengin ve gururlu bir yer olan yerin neredeyse çöküşüne derin bir ağıt yaktı.

1950 yılında Detroit'in nüfusu 1.85 milyondur, ABD'nin beşinci büyük şehri olarak sıralandı ve yüz ölçümü olarak New York, Los Angeles, Chicago ve Philadelphia'nın büyüklüğünü aştı. Vatandaşları, refahı ve kurumlarıyla gurur duyabiliyordu. Ekonomik refahı, 1920'lere dayanan, dünyanın önde gelen motorlu taşıt üreticisi statüsünden, savaş sonrası yıllarda Amerikalı tüketiciler arasında astro-

nomik bir şekilde artan talebin dışında büyümüşü. Aynı zamanda, Detroit Sanat Enstitüsü Amerika Birleşik Devletleri'nin en iyi sanat müzelerinden biri olarak öne çıktı.

Detroit'in düşüşü dramatikti. Zirveden sonraki her on yılda, nüfusu önemli ölçüde düştü. 2010 nüfus sayımına göre, 1950'den bu yana Detroit'in nüfusu 777.000'e geriledi; bu rakam yüzde 58'lik aşırı bir düşüşe işaret etti ve 2013'te bu rakam 700.000'in biraz üzerindeydi. Kentteki üretim işi sayısı 296.000'den 27.000'e düşmüştü. 2013 yılında şehirdeki 78.000 bina boştu; ortalama hane geliri, bir bütün olarak Michigan eyaleti için ortalamanın yarısından biraz fazlaydı ve şehir sakinlerinin yüzde 36'sı yoksulluk içinde yaşıyordu. Şehir, tahvil sahiplerine, çalışanlara ve emeklilere yaklaşık 18 milyar dolar borç yükü altındaydı ve bu borç şehrin asla geri ödeyemeyeceği bir borçtu. Temmuz 2013'te Michigan valisi tarafından atanan bir "acil durum yöneticisi" iflas başvurusunda bulunduğunu açıkladı ve bu talep aynı yılın ilerleyen aylarında adli onay aldı. Hükümet Detroit Sanat Enstitüsü'nden tablolar satarak para toplamayı kabul etti, ancak bunu yapmak şehrin gururundan geriye kalanları derinden yaralayacaktı ve şehrin temel bütçe sorunlarını çözmek için çok az şey yapıldı.

20. yüzyılın ikinci yarısında ve 21. yüzyılın başlarında, diğer Amerikan şehirleri ağırlıklı olarak Kuzeydoğu ve Ortabatı'da bulunan benzer kentsel düşüşler yaşadı. 1950 ve 2010 yılları arasında, Buffalo'da yaşayanların sayısı 580.132'den 261.310'a, Cleveland'da 914.808'den 396.814'e, Pittsburgh'da 676.806'den 305.702'ye ve St. Louis'de 856.796'dan 319.294'e kadar düştü. Diğer şehirler de, çok sert olmasa da geriledi. Philadelphia nüfus 2.072.605'ten 1.526.006'ya ve Baltimore 949.708'den 620.961'e düştü. İnsanlar evlerini terk etti ve vergi gelirlerinin azalması yerel yönetimlerin şehirlerinin ihtiyaçlarını karşılamalarını giderek daha zor hale getirdi.

Kentsel gerileme, kısmen Amerika Birleşik Devletleri'ni bir bütün olarak etkileyen bir olgu olan sanayisizleşmeden kaynaklandı. Endüstriyel üretim yapan işgücünün yüzdesi 1960'ların sonundaki yüzde 35'ten 2000'lerin sonunda yüzde 20'ye düştü. (Aynı süreç Glasgow, Belçika'nın Charleroi kenti ve Almanya'nın Oberhausen kenti olmak üzere Avrupa'nın büyük bir kısmını da etkiledi.) Ancak endüstriyel istihdamın ortadan kalkması, daha önce endüstri lideri olan ve giderek "rust belt"¹in bir parçası olarak anılan şehirlerde en geniş kapsamlı olanıydı. Detroit gibi, otomobil endüstrisinin gerilemesinden zarar gören Cleveland'da birçok petrol rafinerisi kapandı. Pittsburgh özellikle çelik üretimindeki ani düşüşten ağır darbe aldı. Philadelphia'da lokomotif ve tekstil üretimi azaldı. Bu şehirlerdeki sanayi

¹ Amerika Birleşik Devletleri'nin nispeten eski ve ağır sanayilerini barındıran ve soğuk havanın egemen olduğu kuzey ve kuzeydoğu bölgeleri. (y.n.)

işçileri çeşitli eğilimlerden olumsuz etkilenmiştir. Artan verimlilik, işgücüne olan talebin azalmasına yol açtı. Buna ek olarak, işverenler Kuzeydoğu ve Ortabatı'dan Güney ve Güneybatı'ya doğru yola çıkıyorlardı, sendikalara düşmanca davranan çalışma hakkı mevzuatı da onlara daha düşük ücretler ödeme olanağı savuruyordu. Ayrıca, ekonomik küreselleşme, işgücü maliyetlerinin ABD'dekinden çok daha düşük olduğu yurt dışında üretilen ürünleri (Bangladeş'te Walmart için üretilen tekstil ürünleri gibi) tercih etti. Son bir faktör zevkle ilgiliydi: Birçok tüketicinin Chevrolet ve Ford yerine Honda ve Volvo gibi yabancı yapımı otomobilleri tercih etmesi, işlerin denizaşırı ülkelere gönderilmesine neden oldu. Bu eğilim Detroit için özellikle zararlı olduğunu kanıtladı.

Sanayisizleşmeye yoğunlaştırılmış banliyöleşme eşlik etti. Banliyöler, orta ve üst sınıfların üyelerinin Londra ve Paris'in eteklerinde "burjuva ütopyaları" (2) kurmaya çalıştıkları 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştı. Şehir sakinlerinin kentsel sınırların hemen ötesinde daha az yoğun yerleşim alanlarına hareketi 19. yüzyılda hız kazandı. Bu yıllarda, sokak demiryolları ve diğer yeni ulaşım araçları Amerikalıların yanı sıra Avrupalıların da yaşadıkları yerle çalıştıkları yer arasında ki artan mesafeleri aşmalarını sağladı.

20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde, çeşitli gelişmeler banliyölere taşınmayı teşvik etti: Artan otomobil mülkiyeti, federal olarak finanse edilen otoyol inşaatı, yeni tek ailelik konutların inşası için mali teşvikler sağlayan federal programlar ve beyazlar arasında, milyonlarcası güneyden kuzey şehirlerine göç eden, sayıları giderek artan Afrikalı Amerikalılardan uzaklaşma isteği. 1945'ten sonra banliyöler belirgin bir şekilde büyüdü. Her biri Levittown olarak adlandırılan (ilki Long Island'da inşa edilen, ikincisi Philadelphia yakınlarında inşa edilen) iki yerleşim yeri, binlerce ucuz evin birbirine benzediği yeni oluşturulan banliyö toplulukları olarak tasarlanmıştır. Ayrıca, daha önce kurulmuş birçok banliyö – birkaçını saymak gerekirse, Boston dışında Newton, New York City dışında Scarsdale, Chicago dışında Riverside ve Los Angeles dışında Palos Verdes – ilave yerleşimciler aldı. Sonuç olarak, 2000 yılına gelindiğinde, Amerikan nüfusunun yarısından fazlası banliyö bölgelerinde yaşarken, yüzyılın ortalarında, sadece beşte birinden biraz fazlası bunu yapmıştı.

Banliyöler sert bir şekilde aşağılandı ve de alkışlandı. Etkili bir sosyal eleştirici olan Jane Jacobs, onları kültürel kısırlığın önemsiz suları olarak soldurarak küçümsemeye maruz bıraktı ve büyümelerinin hem bozulmamış doğanın hem de kentsel yoğunluğun azalmasında oynadığı rol konusunda derin bir üzüntü duyduğunu ifade etti. Klasik çalışması *The Death and Life of Great American Cities*'de şöyle yazmıştır:

Biz Amerikalılar ... dünyanın en vahşi ve kırsal dünyanın en doymak bilmez ve saygısız muhripleriyiz. ... Ve böylece, her gün, binlerce kırsal dönüm buldozerler tarafından yok ediliyor. ... Bizim yeri doldurulamaz mirasımız ... tarım arazileri, ormanlık alanlardaki ağaçların kökünden söküldüğü gibi acımasızca ve düşüncesizce otoyollar veya süpermarket otoparkları için feda ediliyor, akarsular ve nehirler kirlendi ve havanın kendisi benzin egzozlarıyla doldu. ... Bu şekilde yarattığımız yarı banliyöleşmiş ve banliyöleşmiş karmaşalar gelecekteki sakinleri tarafından hor görülüyor. Bu ince dağılımlar, herhangi bir makul derecede canlılıktan, kalıcı güçten veya yerleşimler olarak doğal kullanışlılıktan yoksundur. Bazıları ... cazibelerini bir nesilden çok daha uzun süre korurlar; sonra şehrin gri alanları deseninde bozulmaya başlarlar. ... Bundan otuz yıl sonra, büyük şehirlerin gri kuşaklarının mevcut sorunlarıyla karşılaştırıldığında, çok büyük arazilerde yeni yanıklık ve çürüme sorunları biriktirmiş olacağız. ... Büyük şehirlerin yakınlarında gerçek kırsal alanlara ihtiyacı vardır. Ve kırsal ... insanoğlunun doğal dünyanın geri kalanını lanetlemek yerine takdir edebilecek bir konumda olabilmesi için tüm çeşitli fırsatları ve üretkenliği ile büyük şehirlere ihtiyacı vardır. (3)

Yine de, milyonlarca Amerikalı, belediye sınırlarının çok da ötesinde olmasa da, ötesindeki yerlerde yaşamak adına kendi rızasıyla oy vermeye devam ediyordu.

Bütün şehirler acı çekmedi. Bazı eski şehirler, hem henüz çocuğu olmayan gençlerin hem de hepsi kentsel olanaklara değer veren yaşlıların merkezi alanlara taşınmasıyla oldukça başarılı oldu. New York City mütevazı bir şekilde büyüdü ve 1970'lerde ve 1980'lerde büyük zorluklarla geçen bir dönemden sonra zenginlikte belirgin artışlar ve suç düzeylerinde düşüş ile gerçek bir rönesans yaşadı. Devam eden demografik kayıplara rağmen, Boston da çok sayıda kolej, üniversite ve dünyaca ünlü tıp kurumlarının varlığından yararlanarak gelişti. (Aynı şekilde, savaş sonrası yeniden yapılanma yıllarından sonra yukarı doğru bir yörüngeye devam eden Avrupa'daki birçok şehir de eklenmelidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan fiziksel olarak zarar görmeyen Paris, Stockholm, Zürih ve Avrupa'daki diğer şehirler, yaşamak için çekici yerler olarak kıskanılacak bir üne sahiptir.)

Bazı Amerikan şehirleri sürekli düşüş ya da en azından mütevazı bir büyüme yaşarken, diğer şehirler muhteşem bir artış yaşadı. En hızlı büyüyen şehirler "the sun belt"¹ olarak bilinen yerde bulunuyordu. Bu alan güneyi ve güneybatıyı oluşturu-

1 Amerika Birleşik Devletleri'nin güney bölgeleri. (y.n.)

ruyor, kuzey sınırı, Kuzey Carolina'nın kuzey sınırından Arizona'nın kuzey sınırına ve daha sonra Güney Kaliforniya'ya doğru düz bir çizgide uzanıyordu. Düşük ücretler, düşük vergi oranları, güçlü işçi sendikalarının yokluğu ve yüksek teknoloji endüstrileri iş ortamı için elverişliydi ve bu alandaki bazı şehirler katlanarak büyüdü. 1950 ve 2010 yılları arasında Charlotte'un nüfusu 134.032'den 731.424'e, Dallas'ın 434.462'den 1.197.316'ya ve San Diego'nun 334.387'den 1.307.402'ye kadar yükseldi.

Kentli ulusal nüfusun yüzdelerindeki ve belirli şehirlerin boyutlarındaki artışlar, en çok daha önce Avrupa ve Amerikan emperyalizmine maruz kalan bölgelerde olmuştur. Bu tür alanlar, sanayileşmede ve kentleşmede eski ustalarının gerisinde kalmışlardı. Ancak, genellikle Japonya, Güney Kore ve Tayvan dışındaki Doğu Asya'daki, Singapur dışında Güney ve Güneydoğu Asya'daki, İsrail dışındaki Orta Doğu'daki, Afrika'daki ve Latin Amerika'daki bölgeleri ifade eden bir terim olan "gelişmekte olan dünya"nın bir parçası olarak bilinmeye başlandılar. Bu yerlerdeki şehirler, sömürge kolonilerinden çekilmeden önce zaten daha fazla ve daha büyük hale geliyordu. Bir tahmine göre, gelişmekte olan ülkelerde, şehir sakinlerinin sayısı (yani, 5.000 veya daha fazla nüfuslu yerleşim sakinleri) 1920 ve 1950 yılları arasında 129 milyondan 259 milyona yükseldi ve bu insanlar genel olarak paylarını artırdı ve bulundukları ülkelerde nüfus yüzde 10,8'den yüzde 15,7'ye çıktı. Bununla birlikte, Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki şehirlerin nüfusunun en çarpıcı biçimde arttığı dönem, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıllar boyunca olmuştur. 1950 ve 1980 yılları arasında, bu alanların kentsel nüfusları üç kattan fazla artarak 905 milyona ulaştı ve ülkelerinin toplam nüfus içindeki payı neredeyse iki katına çıkarak yüzde 27,6'ya yükseldi. Kentli nüfusun yüzdesi en keskin şekilde Afrika'da (yüzde 10,5'ten yüzde 23,5'e) ve Asya'da (yüzde 14,5'ten yüzde 25,2'ye) yükseldi.

20. yüzyılın sonlarına doğru kentleşme, gelişmekte olan ülkelerde hızla devam etmiştir. 1975'te dünya sakinlerinin 1,5 milyarı şehirlerde, 700 milyonu "küresel kuzey"de (yani gelişmiş dünyada) ve 800 milyonu da "küresel güney"de (yani gelişmekte olan ülkelerde) yaşıyordu. 2009 yılına gelindiğinde, dünyanın kentsel nüfusu iki kattan fazla artmıştı (3,4 milyara yükseldi). Tüm dünyada, şehir sakinlerinin sayısı belirgin bir şekilde arttı. Ancak gelişmekte olan ülkelere kentsel nüfus, eski bölgede 800 milyondan 2,5 milyara (yüzde 212,5) yükselirken, ekonomik açıdan daha gelişmiş ülkelere kent toplamı sadece 900 milyona (yüzde 22,2) yükseldi. Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki şehirler 19. yüzyılda oldukça hızlı bir şekilde büyümüş olsalar da 20. yüzyılda diğer şehirlere göre çok daha az hızlı büyüdüler. Sonuç olarak, 2009 yılına gelindiğinde, daha önce en yoğun biçimde kentleşmiş olan ülkelere kıyasla dışarıda çok daha fazla şehir sakini vardı.

Hem şehirlerin büyüklüğünde hem de dünyanın en büyük şehirlerinin dağılımında büyük değişiklikler olmuştur. 1950 yılında, Londra hâlâ dünyanın en büyük şehriydi ve New York onu yakından izliyordu. Sonraki 30 yıl boyunca, Şangay ikisini de geçti. Sırasıyla onuncu ve on birinci sıralara düştüler ve -1950'den sonra çok az büyüdüler (Şanghay'ın nüfusu üç kattan fazla artarken)- 2013'e kadar dünyanın en büyük yirmi şehri listesindeki son iki sıraya düştüler. 1950'de dünyanın en büyük yirmi kentinden dokuzu ve ilk on kentinden beşi ya Avrupa'da ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunuyordu. 2013'e gelindiğinde, ilk yirmideki sayıları üçe düşmüştü ve bunların hiçbirisi ilk on arasında yer alamamıştı.

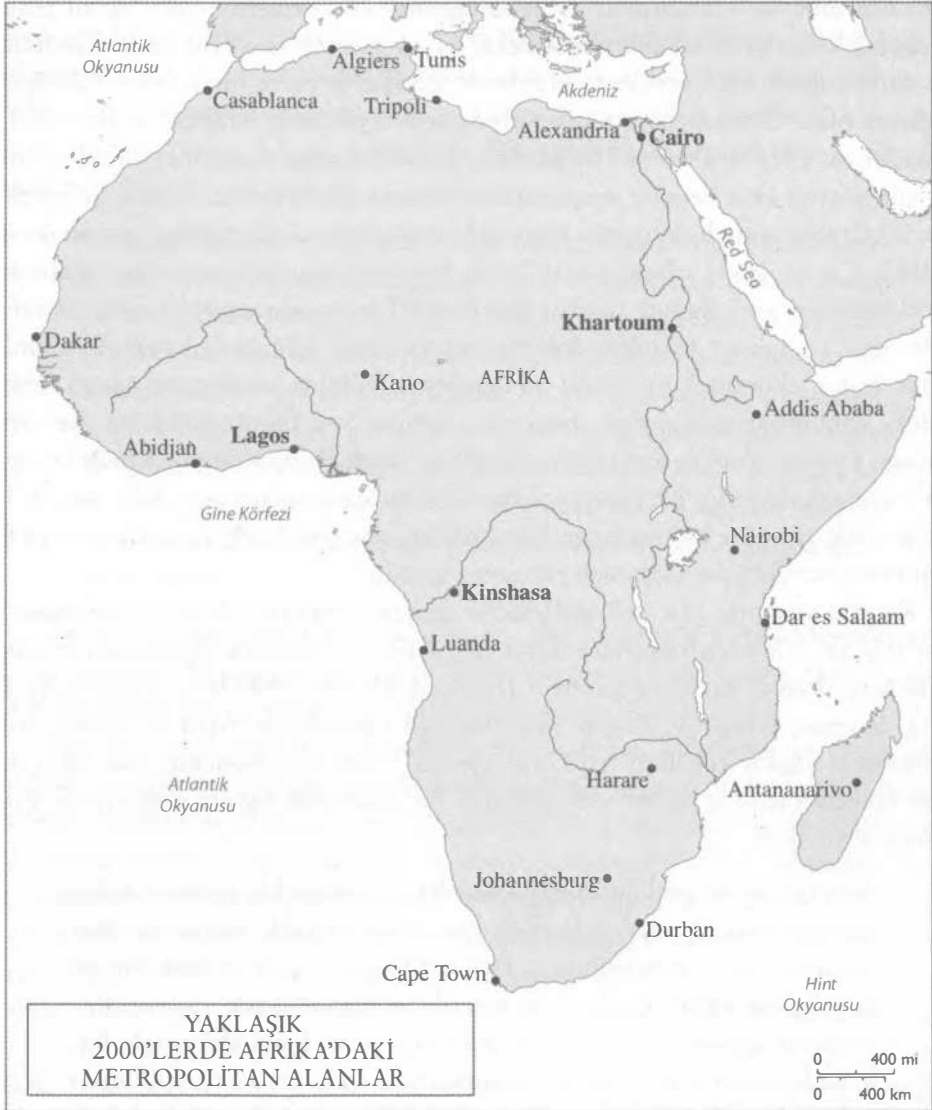
Benzer sonuçlar, büyük ölçüde “büyükşehir alanları” ile eş anlamlı bir terim olan dünyanın en büyük “yığınlar”ın analizinden de çıkıyor. Bu yığınlar sadece yasal olarak tanımlanmış belediyelerden değil, çevrelerindeki yoğun yerleşim alanlarından da oluşur. Kent tarihçileri bazen şehirlerin resmi sınırları içindeki bölgelerde yaşayanların sayısı yerine bu daha büyük alanlarda yaşayan insan sayısına atıfta bulunurlar. 1950 yılında 12,3 milyon olan büyük New York'un nüfusu, daha sonraki yıllarda çok arttı (20,1 milyon), ama çok büyük Tokyo (36,93 milyon), büyük Delhi (21,94 milyon) ve büyük Mexico City (20,14 milyon) nüfusu kadar değil. 1950'de, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ilk yirmi bağlantı noktasından on bir tanesini içeriyordu. 2010'da sadece iki tane (New York ve Los Angeles) içeriyorlardı.

Gelişmekte olan dünya ülkelerinin sakinlerinin önemli bir çoğunluğu 2009'da kırsal alanlarda yaşamış olsa da (2,5 milyar şehir sakinine kıyasla 3,1 milyar), bu ülkelerin kentsel nüfus yüzdeleri 1960'tan bu yana genel olarak yüzde 100 artmıştı ve dev şehirler düzeyinde (bazen “megalopolisler” olarak anılır) sayısal denge açıkça gelişmekte olan dünyanın lehine değişmişti. Şanghay, Mumbai, Lagos ve São Paulo gibi yerler, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir avuç şehir dışında, büyüklük bakımından büyük nüfus merkezleri olarak öne çıktılar.

Yaklaşık olarak eşit ölçüde, gelişmekte olan ülkelerde büyük şehirlerin büyümesi hem doğal artışlardan (yani, ölüm sayısının fazlalığından kaynaklanan doğumların sayısından) hem de kırsaldan kente göçten kaynaklanmıştır. Tüberküloz, sıtma ve diğer hastalıkları azaltmaya yönelik kampanyalar, halk sağlığında muazzam gelişmeler sağladı ve kentsel yoğunluğun kentsel nüfusun üreme yeteneği üzerindeki olumsuz etkilerini önemli ölçüde dengeledi.

Doğum oranlarının şehirlerden daha yüksek kaldığı kırsal bölgelerdeki nüfus yoğunluğunun artması ve çiftçilerin geçimlik tarım düzeyinin üzerine çıkmakta yaşadıkları zorluklar, kırsal ve kentsel ücretler ve gelirler arasındaki artan uçurum göçü yoğunlaştırdığı için kentsel büyümeye katkıda bulunmada da önemli roller oynamıştır. Asya ve Afrika'nın büyük bir kısmında sömürgecilik de kentsel büyü-

meye katkıda bulunmuştur. Bu durum, göçü sınırlama amaçlı daha önceki kısıtlamaların kaldırılması ve ulusal ve bölgesel başkentlerde memur saflarında istihdam için yeni fırsatlar yaratılması yoluyla yapılmıştır.

Sanayi Devrimi sırasında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri kentsel büyüme konusunda liderlik etseler de dünyanın diğer bölgelerindeki şehirler özellikle 1945'ten bu yana giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu harita iki milyon veya daha fazla nüfusa sahip büyük şehir yığınlarını göstermektedir. Kalın yazı tipindeki isimler, dört milyon veya daha fazla nüfusu olan alanları belirtir. Mısır'da Kahire ve Nijerya'da Lagos Niko Lipsanen haritasına göre her biri on milyondan fazla nüfusa sahip dünyanın en büyük şehirlerinden ikisidir.

Ek faktörler devreye girdi. Eğitim ve kitle iletişim araçları üzerine düşeni yaptı. 1939'da gelişmekte olan ülkelerde, çocukların sadece altıda biri okula gitti. 1960'a gelindiğinde bu oran yüzde 50'ye yaklaştı ve 1980'lerin başında bu oran yüzde 85'in üzerindeydi. Okullaşma, daha az eğitilmiş ebeveynlerine göre kırsal bölgeler dışındaki yerlerde kendileri için daha iyi bir gelecek tasavvur etme olasılıkları çok daha yüksek olan gençlerin ufuklarını genişletmeye ve hırslarını yükseltmeye yardımcı oldu. Üçüncü dünya ülkelerinde televizyonların hanelere oranı 1965'te 1'den 36'ya, 1985'te 1'e 6'ya yükselirken, genellikle şehir yaşamının olumlu yönlerini vurgulayan kitle iletişim araçlarının da benzer etkileri oldu. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerdeki yeni hükümetler kentleşmeyi aktif olarak desteklemiştir. Bu destek özellikle Çin'de güçlü olmuştur. 1976'da Mao Zedong ve yandaşları tarafından gerçekleştirilen şehir karşıtı "kültür devriminin" sona ermesinden sonra, ulusal liderler yeni ve mevcut şehirlere dolaşımı teşvik etmek için geniş kapsamlı adımlar attılar. Bunu, ekonomik ve sosyal modernleşme yoluyla uluslarının dünya sahnesindeki konumunu geliştirmek amacıyla yaptılar. Son faktör gökdelen olmuştur. Chicago ve New York'ta icat edilen gökdelen, şimdi Hong Kong ve Kuala Lumpur gibi Asya şehirlerinde, ilk ortaya çıktığı ülkede olduğundan çok daha büyük bir ölçüde ufuk çizgisine hükmediyor. Bu olmadan, dev şehirlerde yaşayan ve/veya çalışan tüm insanlara yer sağlamak imkânsız olurdu.

Kentsel yaşamın pek çok gözlemcisi gelişen kentlerin olumsuz yanlarına ve bu alanlarda filizlenen kusurlara işaret etti. Soldaki yazarların gözlemleri özellikle korkunçtu. İngiliz yazar ve gazeteci Jeremy Seabrook 1990'ların ortalarında Jakarta, Saygon, Bangkok, Dacca ve Delhi gibi Güneydoğu Asya ve Güney Asya şehirlerinde yaşam koşulları hakkında yazılar yazdı ve gelişmekte olan dünyanın diğer bölgeleri için de geçerli gibi görünen bu yerlerdeki hayata eleştirel bir bakış açısıyla şöyle dedi:

Avantajları ve tesellileri ne olursa olsun, çoğunlukla gecekondu, sakinlerinin çoğunluğunda eksik başarı, sağlıksızlık, yokluk ve akut rahatsızlıklara neden olur. ... Üçüncü Dünya'da en az 600 milyon kent sakini hayatı tehdit eden evlerde ve mahallelerde yaşıyor. Bir çoğunun güvenliği yok ve değeri sürekli artan arazi iddiasında bulunanlar tarafından evlerinin boşaltılması, yakılması veya yıkılması riskiyle karşı karşıyalar. ... Her topluluk başarısı öyküsü için, kenar mahalle lordları, uyuşturucu ağları, çeteler ve silahlar tarafından yönetilen başka birçok hikâye vardır. (4)

Seabrook'a göre, gelişmekte olan dünyada bol miktarda bulunan devasa şehirlerde yaşayan çok sayıda insan, içinde yaşadıkları güvensiz koşullar nedeniyle büyük acı çekiyor.

2006 yılında, etkili bir sosyal eleştirmen ve bir teorisyen olan Mike Davis, bir "gecekondu gezegeni"ni suçladı. Asya'da Bangkok, Pekin, Dacca, Delhi, İstanbul, Jakarta, Kara ı ve şanghay'dan örnekler çizdikten sonra; Afrika'dan Kahire, Nairobi, Lagos, Luanda ve Kinşasa'yı ve Latin Amerika'dan Mexico City, Bogot , Caracas, S o Paulo, Rio de Janeiro ve Buenos Aires'i katarak Davis eleştirisini şöyle özetliyor:

Geleceğin şehirleri [gelişmekte olan ülkelerdeki şehirler] daha önceki nesil kent ilerin öngördüğü gibi cam ve çelikten yapılmış olmak yerine, bunun yerine ham tuğla, saman, geri dönüştürülmüş plastik,  imento blokları ve hurda ahşaptan inşa edilmiştir. Gökyüzüne doğru yükselen ışık şehirleri yerine, 21. yüzyılın kentsel dünyasının çoğu, kirlilik, dışkı ve çürüme ile çevrili bir sefalet içinde oturuyor. Gerçekten de, postmodern gecekondu mahallelerinde yaşayan bir milyar şehirli, dokuz bin yıl önce şehir yaşamının şafağında Anadolu'daki  atal H y k' n sağlam kerpiç evlerinin kalıntılarına gıpta ile bakabilir. (5)

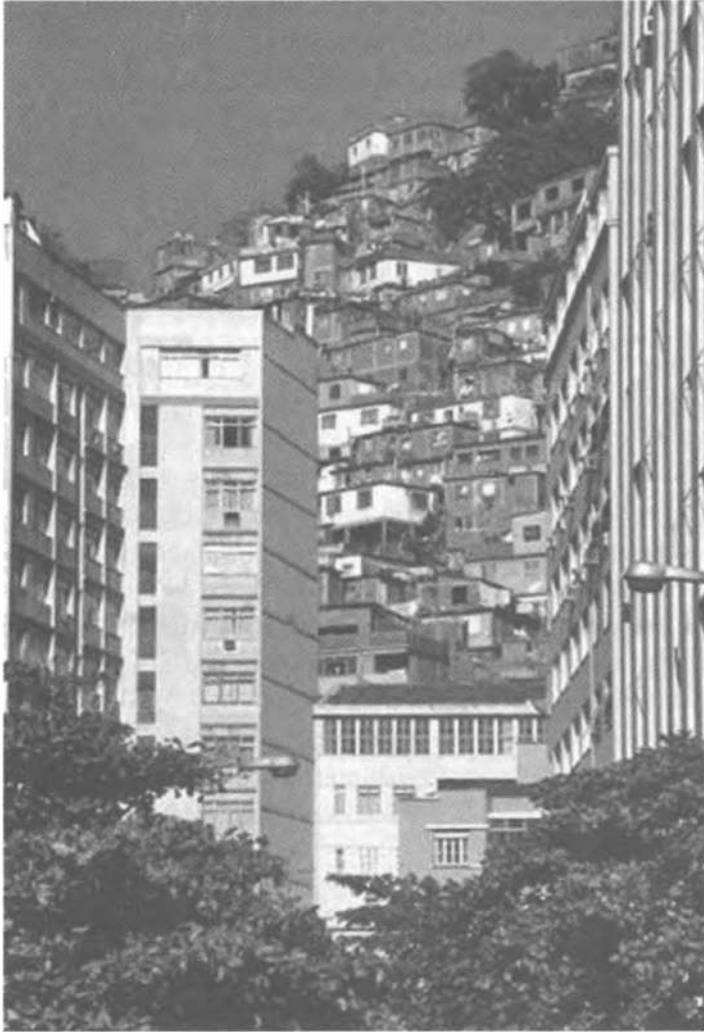
Davis'in görüşü Seabrook'unkinden bile daha kötüydü. Kentsel koşulların son derece olumsuz bir tablosunu çizerek, gelişmekte olan bölgelerde şehirlerin büyük bir kesimindeki kir, hastalık ve çürümeyi acımasızca vurguluyor.

Aşırı kalabalık ve harap konutların ve evsizliğin, yoksulluk ve pislik içinde yaşayan yüz milyonlarca gecekondu sakini üzerindeki kapsamı ve etkileri özellikle şiddetli olmuştur. Sayıları genel olarak şehir halkının sayısından daha hızlı büyüyen bu insanlar (2000 yılına kadar dünya kentsel nüfusunun yüzde 30'undan fazlasını oluşturan)  ok sayıda aşırı zorlukla mücadele ediyorlardı. Zaten 1967 yılında Kalküta'yı ziyaret etmek üzere davet edilen bir grup yabancı kentliler, "Dünyanın başka hiçbir şehrinde benzer ölçekte insan yıkımı görmedik. Bu, ekonomi, konut, sağlık, ulaşım ve yaşamın temel beşer  bilimler açısından parçalanma noktasına hızla yaklaşan varoluştaki en büyük kentsel yoğunlaşmalardan biridir. Eğer son çöküş gerçekleşirse, bu insanlık için herhangi bir sel veya kıtlık felaketinden daha uğursuz bir felaket olur." (6)

Yaklaşık kırk yıl sonra, dehşete düşmüş bir İngiliz gazeteci Afrika'nın en büyük şehirlerinden birinde gecekondu koşulları hakkında şunları söyledi: "Nairobi'nin güneybatı eteklerinde sıkıştırılmış bir mil karelik bir alanda, Kibera yaklaşık bir milyon insana ev sahipliği yapıyor. Çoğu, tek odalı çamur veya sazdan kulübelerde

veya genellikle penceresiz ahşap veya basit taş evlerde yaşar. ... Kenya Devleti bu devasa, yasa dışı yayılmaya (yerleşime) hiçbir şey sağlamıyor; ne temizlik hizmeti, ne yol, ne hastane. Burası, içinden kahverengi, çok cılız bir derenin geçtiği, çamur ve pislik dolu kocaman bir hendek.” (7)

2009 yılında kentli nüfusun yoksul sayılan nüfusun üçte birine ulaştığı Latin Amerika kentlerinde aşırı kalabalıklaşma oldukça yaygınlaşmıştır. São Paulo ve Rio de Janeiro’da, şehir merkezlerinin dışındaki dik yamaçlarda *favela* olarak bilinen gecekondu inş edilmiştir. Her ne kadar yoksul nüfus taşrada yaşasa da, bu şehirlerin merkezlerini belirleyen heybetli yapılara, kendi kaderlerini daha müreffeh vatandaşlarıninkıyla karşılaştırabilecek kadar yakındırlar.

Bu Rio de Janeiro favelası (Portekiz gecekondu), çok az şehir hizmeti olan yüksek yoğunluklu bir yaşam alanı olarak öne çıkıyor. Favelalar genellikle çok daha müreffeh bölgelere dayanır. Albüm / Sanat Kaynağı, NY, alb1466790.

19. yüzyılda Avrupa ve Amerika'nın kenar mahallelerinde olduğu gibi, 21. yüzyılda üçüncü dünya kenar mahallelerinde yaşam ve genel olarak gelişmekte olan dünyadaki mega kentlerde yaşam, halkın vücut sağlığına yönelik yıldırıcı tehditlere sürekli maruz bırakıyordu. Binaların uygun temellerden yoksun olduğu *favela* sakinleri, aceleyle inşa edilmiş barakalarının yağmur fırtınaları sırasında yokuş aşağı yıkandığını görme riskiyle karşı karşıyadır. Ancak gecekondu sakinlerinin temel sorunu temiz su yetersizliğidir. Davis'in işaret ettiği gibi, "[Mumbai'de] toplam ölüm oranının şaşırtıcı yüzde 40'ı, su kirliliğinden ve kötü temizlik koşullarından kaynaklanan enfeksiyonlara ve paraziter hastalıklara bağlanıyor." (8) Eksik kanalizasyon ile birlikte, güvenli içme suyu eksikliği birçok şehir sakinini öldürür. Örneğin Nairobi'de, şehrin gecekondu mahallelerinde yaşayan beş yaşın altındaki çocuklar arasındaki ölüm oranı şehrin tamamından 2-3 kat daha yüksektir. Bazı gecekonduarda tuvaletin olmadığı ve diğerlerinde doksan dört kişiye yalnızca bir tuvaletin düştüğü Mumbai'de, ölüm oranları 2000 civarında, bitişik kırsal bölgelere göre yüzde 50 daha yüksekti.

Şehir sakinlerinin soluduğu havanın kalitesinin düşmesi yeni dev şehirleri giderek daha endişeli hale getiriyordu. Yaygın motorizasyon birçok şehirde olumsuz etkilere neden olmuştur. Gelişmiş dünyanın sakinlerinin sahip olduğu nispeten yüksek tüketim seviyelerini yakalamaya çalışan şehir sakinleri, başka yerlerde çok sayıda otomobil satın alıyor. Bunların çoğu nispeten daha eski, daha modern otomobillere göre çok daha az verimli benzin yakan ucuz araçlardır. Kirli havanın başka kaynakları da var. 1990'ların sonlarında Mexico City'de, milyonlarca insan üç milyon motorlu aracın ve bir dizi ek faktörün neden olduğu emisyonlardan kaynaklanan hava kirliliğinden mustarıptı. Yamaçlarda yeni bir yapılanma sonucu ormanların yok olduğu ve erozyona uğrayan bölgelerde, sert rüzgarlar toprağı yerinden oynattı ve hava toz bulutuna dönüştü. Fabrikalardan kaynaklanan emisyonlardan, insan dışkısından ve diğer atıklardan kaynaklanan kokular da zararlı etkilere sahipti. 1990'ların başında bir noktada, hava kalitesi o kadar kötüydü ki Mexico City belediye başkanı dört haftalık çevresel acil durum ilan etti.

Daha yakın zamanlarda, otomobillerin artan varlığı ve aşırı duman oluşturan diğer faktörlerin Çin şehirleri üzerinde özellikle zararlı etkileri oldu. *New York Times* köşe yazarı Thomas L. Friedman Kasım 2013'te şöyle bir haber yaptı: "10 milyon insana ev sahipliği yapan kuzeydoğudaki sanayi şehri Harbin'de mükemmel bir kirlilik fırtınası var. Otobüs şoförlerinin kaybolması o kadar kötüydü ki, dumanla kaplı yollar sadece birkaç metre ileriye görmelerine izin veriyordu. Harbin'in resmî web sitesinde, 'farları açık olan arabaların yayalardan daha hızlı hareket etmediği ve sürücüler trafik ışıklarını metrelerce uzakta görmek için mücadele ederken sık sık korna çaldıkları' konusunda uyarıda bulunuldu." (9) Harbin örneği, daha az

dramatik olsa da, başka yerlerde sürekli olarak mevcut olan bir olgunun uç bir örneğidir. Pekin ve Şanghay’da yarım milden fazlasını görmek genellikle zordur.

Yine de yoğun olarak yerleşmiş kentsel alanlar, ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemenin merkezi ve motivasyonu olabilir. Ekonomist Edward Glaeser “şehrin zaferini” kutluyor:

Ben uzun vadede 20. yüzyılda varoş bölgelerinin artmasını, sanayi kentinin kısa yaşı gibi, bir eğilimden ziyade bir sapma gibi görüneceğinden şüphe ediyorum. Şehirler inşa etmek zordur ve yoğunluk faydalar kadar maliyetler de yaratır. Ancak bu maliyetler katlanılmaya değer, çünkü ister Londra’nın süslü pasajlarında, ister Rio’nun cılız gecekondu mahallelerinde, ister Hong Kong’un yüksek binalarında, isterse Dharavi’nin [Mumbai’de bir gecekondu bölgesi] tozlu çalışma alanlarında olsun, kültürümüz, refahımız ve özgürlüğümüz, nihayetinde birlikte yaşayan, çalışan ve düşünen insanların armağanlarıdır, şehrin nihai zaferidir. (10)

Glaeser, kentlilerin teşvik ettiği yeniliklerin, toplumun bir bütün olarak yararına olduğunu savunuyordu. (11) Genel kentsel büyüme, kişi başına daha yüksek gelir şeklinde daha fazla zenginliğe ve ayrıca daha yüksek mutluluk seviyelerine yol açmıştır. Glaeser şöyle sorar, “Gecekonduların nesi iyi?” Bu soruya kısmen, yoksul insanların gecekonduarda yaşadıkları için yoksul olmak yerine, yoksulluktan kurtulma şanslarının kentsel olmayan alanlara göre çok daha iyi olduğuna inandıkları için bu bölgelere taşınıp orada kaldıklarını öne sürerek yanıtıyor. “Kentsel yoksulluk hoş değil - hiçbir yoksulluk güzel değil - ama Rio’nun favelaları, Mumbai’nin gecekondu mahalleleri ve Chicago’nun gettoları uzun zamandır yoksullar için yoksulluktan çıkış yolları sağlıyor.” (12) diye yazmıştır.

Bugün sivil güçlendiriciler, 19. yüzyıldaki Avrupalı ve Amerikalı seleflerini yansıtıyor. Aynı zamanda, binlerce yıldır yorumların değişmez bir teması olan kentsel yerlere yönelik daha önceki övgüleri de yineliyorlar. *The Shanghai Star* için bir yazar 2002’de, gazetenin önceki on yıl boyunca “Şanghay’ın üçüncü dünya durgunluğundan dünyanın en dinamik metropolüne dönüşümünün grafiğini çıkardığını” iddia etti. “Bu 10 yıl içinde Puxi’deki [Batı Şanghay] yüksek binaların sayısı on kat fazla artarken, Pudong [Doğu Şanghay] bataklık tarım arazilerinden çıkarak dünyadaki en muhteşem şehir manzaralarından biri haline geldi.” (13) 2008’de, bir rehber kitabın yazarı Nick Land, Şanghay’a, böyle bir yayında okumayı bekleyebileceğiniz türden bir dilde hayran oldu: “Hemen hemen herkesin eninde sonunda karşılaşacağı gelecek, ilk olarak yoğun, ekonomik olarak dinamik, kozmopolit şehirlerde kendini gösterir. Düzensiz tarihi boyunca, Şanghay kesinlikle yarından

payından fazlasını kavradı... 21. yüzyılın başında, kendisini bir kez daha kentsel olasılığın dış sınırında konumlanmış olarak bulur, gelişmekte olan Asya Yüzyılına bir pencere açar ve uluslararası büyülenmenin tadını çıkarır.” (14)

Çin'in yeni inşa edilen apartman binalarının sayısının gittikçe artmasıyla, Çin'deki şehirler (burada Pekin gibi) hem trafik tıkanıklığı hem de kirli hava ile beslenmektedir. Arabalar bisikletlerin yerini aldıkça ve kömür giderek daha fazla kullanıldıkça, hızla büyüyen şehir sakinleri için nefes almak daha zor hale geliyor. Fotoğraf: Robert Lyons

Nijeryalı iş adamı Albert Okumagba, Afrika'nın en büyük iki kentsel bağlantı merkezlerinden biri olan Lagos'a övgüler yağdırdı. Lagos'un “eşsiz ve çoğu zaman zamansız sanatçılar, şairler, müzisyenler, yayıncılar, medya pratisyenleri ve eğlence menajerlerinin temsili bir erime potası tarafından beslenen” gelişen sosyal sahnesine coşkuyla atıfta bulunuyor. Şöyle devam ediyor: “Sosyal kulüplerimizden ve partilerimizden her yerde bulunan ibadet yerlerimize kadar, çalışkan ... kalabalık Lagoslulara, geçimimizi sağlamaya çalışırken bile ortak bir insanlığın en önemli şey olduğunu kendimize hatırlatma fırsatı sunuluyor. Karşılaştığı birçok zorluğa rağmen Lagos'u ... bir şekilde şüphelilere karşı koyan ve başarılı kılan şeyin bu sosyal uyum olduğuna inanıyorum.” (15) Bu görüşe göre kültürel canlılık, dinamik bir sivil toplum ve temel birlikle birlikte hareket eder.

Son olarak, 2016 Rio Olimpiyatları için web sitesinde görünen Güney Amerika'daki en büyük iki topluluktan biri ile ilgili söylemler var:

400 yılı aşkın bir süredir en iyi döneminde ... Brezilya'nın mevcut entelektüel ve kültürel merkezi, dünyanın en büyük spor festivalini sunmak için çalışıyor. ... Rio, nefes kesen manzaraları ve halkının eşsiz yaşama sevinciyle tanınır. Göller, okyanus ve yemyeşil dağların birleşimi, Muhteşem Şehir'in doğal coşkusunu ve tipik renklerini gösterir. Cariocas'ın (veya "Rio'da doğan insanların") samimiye-tine sokaklarda, barlarda ve gün batımının hem ziyaretçiler hem de yerel halk tarafından açık bir kalple yaşamaya değer nadir bir deneyim olduğu plajda tanık olunabilir. (16)

Bu açıdan Rio, şehirleri uzun zamandır medeniyet merkezleri ve hayranlık nesneleri yapan niteliklerin somutlaşmış halidir. Aynı zamanda, şehirlerin birçok kusurları ve sorunlarına rağmen, daha iyi bir yaşam arayışında olan insanların orada yaşamayı seçmelerinin nedenlerinden bazılarına da dolaylı olarak işaret eder.

İklim değişikliği hızlandıkça, okyanus sularına bitişik çok sayıda şehrin çökiciliğini koruyup korumayacağı, hatta canlılıklarını koruyup korumayacağı görülecektir. Bu bağlantıda söylenebilecek şey, bilgi edinme ve küresel ısınmanın etkileriyle mücadele için gerekli olacak tekniklerin icat edilmesinin büyük olasılıkla kentsel ortamlarda meydana gelmesidir. Geçmişte olduğu gibi şehirler de geleceğin şekillendiği yerler olmaya devam edecektir.

Kronoloji

MÖ 10 – 4, yaklaşık bin yıllık dönem
Neolitik Devrim

MÖ yaklaşık 3500
Uruk ve Mezopotamya'daki diğer şehirlerin ortaya çıkışı

MÖ yaklaşık 2500–1500
İndus Akarsu Vadisi'ndeki şehirlerin gelişimi

MÖ yaklaşık 1800–300
Çin'deki şehirlerin erken gelişimi

MÖ yaklaşık 1200–700
Fenikeli şehirlerin zirveye ulaşması

MÖ yaklaşık 700–600
Meksika ve Orta Amerika'daki ilk şehirlerin kuruluşu

MÖ yaklaşık 600
Babil'in tarihinde en dikkat çekici kısım

MÖ 5. yüzyıl
Atina'nın altın çağı

MÖ 332
İskenderiye'nin kuruluşu

MÖ 3. yüzyıl
Hindistan'daki Patna şehrinin tarihinde en dikkat çekici kısım

MÖ 202 – MS 220
Çin’de Han Hanedanlığı

MS 27 – MÖ 14
Roma’da Sezar Augustus’un hükümdarlığı

324–330
Konstantinopolis’in kuruluşu

476
Batı’da Roma İmparatorluğu’nun çöküşü

Yaklaşık 570–632
Hz. Muhammed’in hayatı ve İslam’ın yayılmasının başlangıcı

8. yüzyıl
Çin’deki Chang’an gelişimi

8. ve 9. yüzyıllar
Maya şehirlerinin zirvesi

762
Bağdat’ın kuruluşu

Yaklaşık 1000
Avrupa’da kentsel canlanmanın başlaması

1275
Marco Polo’nun Pekin’e gelişi

1348
Avrupa’da Kara Ölüm

15. yüzyıl
Floransa tarihinde altın çağ

1453
Osmanlı’nın Konstantinopolis’i fethi

1497–1499
Lizbon’dan Hindistan’a deniz seferi ve Vasco da Gama’nın Lizbon’a dönüşü

16. yüzyıl

Latin Amerika’da İspanyol ve Portekiz varlığının büyümesi

1520

İspanya’nın Meksika’daki Antik Aztek İmparatorluğu’nu fethi

1590

Japonya’da Edo’nun yükselişe geçmesi

1590’lar

William Shakespeare tarafından yazılan oyunların Londra’da oynanmaya başlaması

17. ve 18. yüzyıllar

Kuzey Amerika’da İngiliz sömürgelerinin kurulması

1643–1715

Fransa’da XIV. Louis’in hükümdarlığı

1666

Londra’da büyük yangın

Yaklaşık 1760

İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin başlaması

1776

Fileldefiya’da Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nin ilanı

1789

Paris’te Fransız Devrimi’nin ortaya çıkması

1800–1848

Batı ve Orta Avrupa’da sanayileşmenin başlangıcı

1815–1914

Avrupa ve Amerika’da yüksek kentsel büyüme oranları

1848–1849

Avrupa kıtasındaki devrimler

Yaklaşık 1850–1914

Kent reformcularının ve belediye hükümetlerinin yetkilerinin genişletilmesi

1858

İngiliz hükümetinin Hindistan'ın büyük kesimleri üzerinde kontrol önerisi

1868

Japonya'da Meiji Restorasyonu ve modernleşme döneminin başlaması

Yaklaşık 1875–1914

Afrika'daki Avrupa kontrolünün genişlemesi

1914–1918

I. Dünya Savaşı

1917–1922

Rusya'da Devrimler ve İç Savaş

1931

New York şehrindeki Empire State Binası'nın tamamlanması

1935

Moskova metrosu inşaatının başlaması

1939–1945

II. Dünya Savaşı

1941–1944

Leningrad Kuşatması

1945

Dresden, Hiroşima ve Nagazaki bombalamaları

1946–1997

Avrupa imparatorluklarının çöküşü

1950

Detroit tarihinde en dikkat çeken kısım

1950–2013

Şangay'ın 5.4 milyon nüfustan 17.8 nüfusa yükselmesi

2000

ABD nüfusunun yarısının banliyölerde yaşaması

Yaklaşık 2000'den şimdiye

Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerin hava kirliliğinden giderek daha fazla etkilenmesi

Notlar

BÖLÜM 1

1. James P. Pritchard, ed., *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 3. baskı (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1969), 73.
2. Herodot, *The History of Herodotus*, George Rawlinson, çeviri ve baskı (New York: Appleton, 1885), bkz. 1, Bölüm 178.
3. Mason Hammond'dan alıntı, *The City in the Ancient World* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972), 73.
4. *The Holy Bible*, Ezekiel 27:4–7, 9.

BÖLÜM 2

1. Thucydides, *The Peloponnesian War*, Crawley çevirisi (New York: Modern Library, 1951), 104–105.
2. Plutarch, *The Lives of the Noble Grecians and Romans*, John Dryden, çeviri (New York: Modern Library, 1951), 192.
3. Strabo, *Geography*, H. L. Jones, çeviri (London: Heinemann 1949), Bkz. XVII, Bölüm 1.
4. Donald R. Dudley'den alıntı, *Urbs Roma: A Source Book of Classical Texts on the City and Its Monuments*, (Aberdeen, UK: University of Aberdeen Press, 1967), 16.
5. Dudley'den alıntı, *Urbs Roma*, 16.
6. Suetonius, *The Lives of the Twelve Caesars*, Alexander Thomson, çeviri (London: Bell, 1890), 359–360.
7. E. R. Evans, "India in Early Greek and Latin Literature," *The Cambridge History of India*, Vol. 1, E. J. Repson, baskı (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1922), 411–412.
8. N. Steinhardt'dan alıntı, "China," Peter Clark, baskı, *The Oxford Handbook of Cities in World History*, (Oxford, UK: Oxford University Press, 2013), 124.

BÖLÜM 3

1. Philip Schaff ve Henry Wace, baskı, *Nicene and Post-Nicene Fathers*, ikinci seri, Vol. 6 (Peabody, MA: Hendrickson, 1994), Yazı 127.
2. İnternet Yayını: Fordham University, “Medieval Sourcebook: Procopius: De Aedificis.” <http://legacy.fordham.edu/Halsall/source/procop-deaed1.asp>.
3. G. de Villehardouin, *Chronicle of the Fourth Crusade*, Frank Marzials, çeviri (London: Dent, 1908), 31.
4. Alıntı: Francoise Micheau, “Baghdad in the Abbasid Era: A Cosmopolitan and Multi-Confessional Capital,” Salma K. Jayyusi ve diğerleri, *The City in the Islamic World*, Vol. I (Leiden and Boston: Brill, 2008), 244.
5. Micheau, “Baghdad in the Abbasid Era,” 232.
6. Alıntı: Nancy Shatzman Steinhardt, *Chinese Imperial City Planning* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1990), 155.
7. Alıntı: Ignacio Bernal, “Mexico-Tenochtitlan,” Arnold Toynbee, *Cities of Destiny* (New York: McGraw-Hill, 1967), 204.
8. Hernando Cortés, *5 Letters of Cortés to the Emperor, 1519–1526*, J. Bayard Morris, çeviri (New York and London: Norton, n.d.), 86–90.
9. Alıntı: P. Ruggiers, *Florence in the Age of Dante* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1964), ix. Ayrıca bkz. Leonardo Bruni, *In Praise of Florence: The Praise of the City of Florence and an Introduction to Leonardo Bruni's Civil Humanism*, Alfred Scheepeers, çeviri ve baskı (Amsterdam: Olive Press, 2005), 77–120.
10. Ruggiers, *Florence in the Age of Dante*, ix.

BÖLÜM 4

1. Orest and Patricia Ranum'dan, baskı, *The Century of Louis XIV* (New York: Macmillan, 1972), 215.
2. Ranum'dan, baskı, *The Century of Louis XIV*, 197.
3. Walter L. Arnstein'den, baskı, *The Past Speaks: Sources and Problems in British History, Vol. II: Since 1688* (Lexington, MA: D. C. Heath, 1993), 37–38.
4. James Boswell, *Boswell's Life of Johnson*, Vol. 3, G. B. Hill, baskı. (Oxford, UK: Clarendon Press, 1934), 178.
5. Louis-Sébastien Mercier, *Panorama of Paris*, Jeremy D. Popkin, baskı (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1999), 28, 33.
6. Mercier, *Panorama of Paris*, 28, 33.
7. From Arnstein, baskı, *The Past Speaks*, 43–44.
8. Engelbert Kaempfer, *Kaempfer's Japan: Tokugawa Culture Observed*, Be-

atrice M. Bodart-Bailey, çeviri ve baskı (Honolulu: University of Hawaii Press, 1999), 343–354. Şehir merkezi 1657’de yanıp kül olmuştu ve yeniden inşa edilmemişti. Kaempfer muhtemelen bunu yazdığında, şehrin halen kalenin merkezinde yer aldığını gösteren haritalara ve rehber kitaplara başvurmuştu, bu da tüm notlarının ilk elden gözleme dayandığını düşündürür.

9. Alıntı: Maxwell S. Burt, *Maxwell S. Burt, Philadelphia: Holy Experiment* (New York: Doubleday, 1945), 1–2.

10. Jacques-Louis Ménétrea, *Journal of My Life*, Arthur Goldhammer, çeviri (New York: Columbia University Press, 1986), 219.

BÖLÜM 5

1. Robert Vaughan, *The Age of Great Cities: Or, Modern Society Viewed in Its Relation to Intelligence, Morals, and Religion* (London: Jackson and Walford, 1843), 1; Adna Weber, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century: A Study in Statistics* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1899), 1, 7.

2. Alıntı: Blair A. Ruble, *Second Metropolis: Pragmatic Pluralism in Gilded Age Chicago, Silver Age Moscow, and Meiji Osaka* (Cambridge, İngiltere, ve New York: Cambridge University Press, 2001), 112.

3. Friedrich Engels, *The Condition of the Working Classes in England*, W. O. Henderson ve W. H. Chaloner, çeviri ve baskı (Stanford, CA: Stanford University Press, 1968), 75.

4. Alıntı: Andrew Lees, *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought, 1820–1940* (New York: Columbia University Press, 1985), 73.

5. Alıntı: Lees, *Cities Perceived*, 138.

6. Alıntı: Charles N. Glaab ve A. Theodore Brown, *A History of Urban America*, 2. baskı, (New York ve Londra Macmillan, 1976), 54.

7. Alıntı: Lees, *Cities Perceived*, 170.

8. Vaughan, *The Age of Great Cities*, 296–297.

9. Alıntı: Lees, *Cities Perceived*, 242.

10. Charles Zueblin, *American Municipal Progress*, 2. baskı (New York: Macmillan, 1916), 401.

11. Frederic C. Howe, *The City: The Hope of Democracy* (New York: Scribner’s, 1905), 25.

BÖLÜM 6

1. “The Present Day,” in *Twentieth Century Impressions of British Malaya*, Arnold Wright, baskı (Londra: Lloyd’s Greater Britain Publishing Company, 1908), 117.

2. Alıntı: Pankaj Mishra, *From the Ruins of Empire: The Intellectuals Who Remade Asia* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2012), 36.
3. Alıntı: William Dalrymple, *The Last Mogul: The Fall of a Dynasty: Delhi, 1857* (Londra: Bloomsbury, 2006), 364.
4. Alıntı: Mishra, *From the Ruins of Empire*, 127.
5. Alıntı: Asa Briggs, *Victorian Cities* (New York ve Evanston, IL: Harper & Row, 1963), 283.
6. Alıntı: Prashant Kidambi, *The Making of an Indian Metropolis: Colonial Governance and Public Culture in Bombay, 1880–1920* (Aldershot, UK: Ashgate, 2007), 23.
7. Alıntı: Kidambi, *The Making of an Indian Metropolis*, 24.
8. Alıntı: Kidambi, *The Making of an Indian Metropolis*, 49.
9. Alıntı: Robert Home, *Of Planting and Planning: The Making of British Colonial Cities* (Londra: Spon, 1997), 78.
10. Alıntı: Carl H. Nightingale, *Ayrımcılık: Segregation: A Global History of Divided Cities*, (Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2012), 181.
11. Alıntı: Home, *Of Planting and Planning*, 117.
12. Alıntı: Anthony D. King, *Urbanism, Colonialism, and the World Economy: Cultural and Spatial Foundations of the World Urban System* (Londra ve New York: Routledge, 1990), 44.

BÖLÜM 7

1. Stefan Zweig, *The World of Yesterday*, Helmut Ripperger, çeviri (New York: Viking Press, 1943), 223.
2. Alıntı: Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I* (Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2004), 61.
3. John Reed, *Ten Days That Shook the World* (New York: Modern Library, 1935), 257–258.
4. Timothy J. Colton, *Moscow: Governing the Socialist Metropolis* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995), 267.
5. Cicely Hamilton, *Modern England, as Seen by an Englishwoman* (Londra: Dent, 1938), 173–174; Sydney Vere Pearson, *London's Overgrowth and the Causes of Swollen Towns* (Londra: Daniel, 1939), 9.
6. Alıntı: Tom Harrison, *Living through the Blitz* (New York: Schocken Books, 1976), 95.
7. Alıntı: Cynthia Simmons and Nina Perlina, *Writing the Siege of Leningrad: Women's Diaries, Memoirs, and Documentary Prose* (Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 2002), 50–51.

8. Alıntı: David Clay Large, *Berlin* (New York: Basic Books, 2000), 350.
9. Stephen Spender, *European Witness* (London: Hamish Hamilton, 1946), 14–17.
10. Alıntı: Iris Chang, *The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II* (New York: Basic Books, 1997), 154.
11. Alıntı: Haruko Taya Cook and Theodore F. Cook, *Japan at War: An Oral History* (New York: The New Press, 1992), 385.
12. Alıntı: Jeffry M. Diefendorf In the Wake of War: The Reconstruction of German Cities after World War II (New York ve Oxford, UK: Oxford University Press, 1993), 63.

BÖLÜM 8

1. Charlie LeDuff, *Detroit: An American Autopsy* (New York: Penguin, 2013), 4–5.
2. Robert Fishman, *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia* (New York: Basic Books, 1987).
3. Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Vintage, 1963), 445–448.
4. Jeremy Seabrook, *In the Cities of the South: Scenes from a Developing World* (Londra ve New York: Verso, 1996), 6, 10.
5. Mike Davis, *Planet of Slums* (Londra ve New York, 2006), 19.
6. Alıntı: Norma Evenson, *The Indian Metropolis: A View Toward the West* (New Haven, CT, ve Londra: Yale University Press, 1989), 192–194.
7. Alıntı: Alan Gilbert, ““Poverty, Inequality, and Social Segregation,” Peter Clark, baskı, *The Oxford Handbook of Cities in World History* (Oxford, UK: Oxford University Press, 2013), 686.
8. Davis, *Planet of Slums*, 146–147.
9. Thomas L. Friedman, “Too Big to Breathe?,” *New York Times*, 6 Kasım 2013, A23.
10. Friedman, “Too Big to Breathe?,” 270–271.
11. Edward Glaeser, *Glaeser, The Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, and Happier* (New York: Penguin Press, 2011), 7.
12. Glaeser, *The Triumph of the City*, 90.
13. Alıntı: Jeffrey N. Wasserstrom, *Global Shanghai, 1850–2010: A History in Fragments* (Londra ve New York: Routledge, 2009), 1.
14. Alıntı: Wasserstrom, *Global Shanghai*, 124.
15. Albert Okumagba, A Personal Message from the CEO of BGL,” Kaye

Whiteman, *Lagos: A Cultural and Historical Companion* (Oxford, UK: Signal Books, 2012), xiii.

16. www.rio2016.org/en/rio-de-janeiro/rio-and-its-history.

İlave Okumalar

GENEL ÇALIŞMALAR

Bairoch, Paul. *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present*, Christopher Braider, çeviri Chicago: University of Chicago Press, 1988.

Birch, Eugenie L., and Susan M. Wachter, baskılar. *Global Urbanization*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.

Cassis, Youssef. *Capitals of Capital: The Rise and Fall of International Financial Centers, 1780–2009*. New York ve Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006.

Chandler, Tertius, and Gerald Fox. *3000 Years of Urban Growth*. New York: Academic Press, 1974.

Clark, Peter, baskı, *The Oxford Handbook of Cities in World History*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2013.

Fishman, Robert. *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia*. New York: Basic Books, 1987.

Glaeser, Edward. *The Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier*. New York: Penguin, 2011.

Hall, Peter. *Cities in Civilization: Culture, Innovation, and Urban Order*. Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1998.

Hein, Carola, baskı, *Port Cities: Dynamic Landscapes and Global Networks*. Londra: Routledge, 2011.

Mumford, Louis. *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York: Harcourt, Brace, 1961.

Sassen, Saskia. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991.

Sutcliffe, Anthony. *Towards the Planned City: Germany, Britain, the United States and France, 1780–1914*. Oxford, UK: Blackwell, 1981.

Sutcliffe, Anthony, baskı, Metropolis, 1890–1940. Şikago: Chicago: University of Chicago Press, 1984.

Toynbee, Arnold, ed. *Cities of Destiny*. New York: McGraw-Hill, 1967.

Weber, Adna Ferrin. *The Growth of Cities in the Nineteenth Century: A Study in Statistics*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1899.

ANTİK YAKIN DOĞU VE ANTİK AKDENİZ

Hammond, Mason. *The City in the Ancient World*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972.

Jones, Arnold Hugh Martin. *The Greek City from Alexander to Justinian*. Oxford, UK: Clarendon, 1966.

Laurence, Ray, ve diğerleri. *The City in the Roman West, C. 250 b.c.–C. a.d. 250*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2011.

Van de Mieroop, Marc. *The Ancient Mesopotamian City*. Oxford, UK: Clarendon, 1997.

ASYA VE AFRIKA

Abu-Lughod, Janet. *Cairo: 1001 Years of the City Victorious*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1971.

Anderson, David M., ve Richard Rathbone, baskı, *Africa's Urban Past*. Portsmouth, NH: Heinemann, 2000.

Bergère, Marie-Claude. *Shanghai: China's Gateway to Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2009.

Campanella, Thomas J. *The Concrete Dragon: China's Urban Revolution and What It Means for the World*. New York: Princeton Architectural Press, 2008.

Chandavarkar, Rajnarayan. *History, Culture and the Indian City*. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2009.

Dick, Howard, ve Peter J. Rimmer, baskı, *Cities, Transport & Communications: The Integration of Southeast Asia since 1850*. Londra: Palgrave Macmillan, 2003.

El-Sheshtawy, Yasser, baskı, *The Evolving Arab City: Tradition, Modernity and Urban Development*. London: Routledge, 2008.

Evenson, Norma. *The Indian Metropolis: A View Towards the West*. New Haven, CT: Yale University Press, 1989.

Freund, Bill. *The African City: A History*. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2007.

Kidambi, Prashant. *The Making of an Indian Metropolis: Colonial Governance and Public Culture in Bombay, 1890–1920*. Aldershot, UK: Ashgate, 2007.

Lapidus, Ira M. *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967.

Metcalf, Thomas. *An Imperial Vision: Indian Architecture and Britain's Raj*. Berkeley, CA: University of California Press, 1989.

Oku, Anthony. *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450–1680*, 2 vols. New Haven, CT: Yale University Press, 1988–1993.

Seabrook, Jeremy. *In the Cities of the South: Scenes from a Developing World*. Londra ve New York: Verso, 1996.

Skinner, G. William, baskı, *The City in Late Imperial China*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1977.

Sorensen, Andre. *The Making of Urban Japan: Cities and Planning from Edo to the Twenty-first Century*. Londra: Routledge, 2004.

Steinhardt, Nancy Shatzman. *Chinese Imperial City Planning*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1990.

Wright, Gwendolyn. *The Politics of Design in French Colonial Urbanism*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

AVRUPA

Briggs, Asa. *Victorian Cities*. Berkeley, CA: University of California Press, 1993.

Brower, Daniel R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850–1900*. Berkeley, CA: University of California Press, 1990.

Bucholz, Robert O., ve Joseph P. Ward. *A Social and Cultural History, 1550–1750*. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2012.

Clark, Peter. *European Cities and Towns, 400–2000*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2009.

Clark, Peter, baskı, *The Cambridge Urban History of Britain, Cilt II: 1540–1840*. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2000.

Cohen, William B. *Urban Government and the Rise of the French City: Five Municipalities in the Nineteenth Century*. New York: St. Martin's, 1998.

Colton, Timothy. *Moscow: Governing the Socialist Metropolis*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.

Daunton, Martin, baskı, *The Cambridge Urban History of Britain, Cilt III: 1840–1950*. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2000.

De Vries, Jan. *European Urbanization, 1500–1800*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.

Diefendorf, Jeffry, baskı, *Rebuilding Europe's Bombed Cities*. New York: St. Martin's, 1990.

Diefendorf, Jeffry. *In the Wake of War: The Reconstruction of German Cities after World War II*. New York: Oxford University Press, 1993.

Evenson, Norma. *Paris: A Century of Change*. New Haven, CT: Yale University Press, 1979.

Friedrichs, Christopher R. *The Early Modern City, 1450–1750*. Londra: Longman, 1995.

Garrioch, David. *The Making of Revolutionary Paris*. Berkeley, CA, ve Los Angeles: University Press, 2002.

Hamm, Michael F., baskı. *The City in Russian History*. Lexington, KY: The University Press of Kentucky, 1976.

Hohenberg, Paul M., and Lynn Hollen Lees. *The Making of Urban Europe, 1000–1994*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.

Hunt, Tristram. *Building Jerusalem: The Rise and Fall of the Victorian City*. New York: Holt, 2005.

Koven, Seth R. *Slumming: Sexual and Social Politics in Victorian London*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004.

Ladd, Brian. *The Ghosts of Berlin: Confronting German History in the Urban Landscape*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

Ladd, Brian. *Urban Planning and Civic Order in Germany, 1860–1914*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990.

Lees, Andrew, ve Lynn Hollen Lees. *Cities and the Making of Modern Europe, 1750–1914*. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2007.

Lenger, Friedrich. *European Cities in the Modern Era, 1850–1914*, Joel Golb, çeviri, Leiden, NE, ve Boston: Brill, 2012.

Nicholas, David. *The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*. New York: Longman, 1997.

Nicholas, David. *The Later Medieval City, 1300–1500*. Londra ve New York: Longman, 1997.

Palliser, D. M., baskı, *The Cambridge Urban History of Britain, Cilt I: 600–1540*. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2000.

Porter, Roy. *London: A Social History*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994.

Roth, Ralf, ve Marie-Noëlle Polino, baskıları. *The City and the Railway in Europe*. Burlington, VT: Ashgate, 2003.

Winter, Jay, ve Jean-Louis Robert, baskı, *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin, 1914–1919*, 2 cilt. Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 1997–2007.

KITA AMERİKASI

Abbott, Carl. *How Cities Won the West: Four Centuries of Urban Change in Western North America*. Albuquerque, NM: University of New Mexico Press 2008.

Boyer, Paul S. *Urban Masses and Moral Order in America, 1820–1920*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

Davis, Diane E. *Urban Leviathan: Mexico City in the Twentieth Century*. Philadelphia: Temple University Press, 1994.

Gilbert, Alan G. *The Latin American City*. Londra ve New York: Monthly Review Press, 1998.

Goldfield, David R., baskı, *Encyclopedia of American Urban History*, 2 cilt. Thousand Oaks, CA: Sage, 2007.

Goldfield, David R., ve Blaine A. Brownell. *Urban America: From Downtown to No Town*. Boston: Houghton Mifflin, 1979.

Greenfield, Gerald Michael, baskı, *Latin American Urbanization: Historical Profiles of Major Cities*. Westport, CT: Greenwood, 1994.

Hayden, Dolores. *Building Suburbia: Green Fields and Urban Growth, 1820–2000*. New York: Vintage, 2003.

Kinsbruner, Jay. *The Colonial Spanish American City: Urban Life in the Age of Atlantic Capitalism*. Austin, TX: University of Texas Press, 2005.

Kruse, Kevin, and Thomas J. Sugrue, baskıları. *The New Suburban History*. Şikago: Chicago: University of Chicago Press, 2006.

Lemon, James T. *Liberal Dreams and Nature's Limits: Great Cities of North America since 1600*. Oxford, UK, ve New York: Oxford University Press, 1986.

Nash, Gary. *The Urban Crucible: The Northern Seaports and the American Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.

KENTSEL KÜLTÜREL YAŞAM VE TEMSİLCİLER

Bender, Thomas. *New York Intellect: A History of Intellectual Life in New York City: From 1750 to the Beginnings of Our Own Time*. New York: Knopf, 1987.

Byrd, Max. *London Transformed: Images of the City in the Eighteenth Cen-*

ture. New Haven, CT, ve Londra: Yale University Press, 1978.

Coleman, B. I., baskı, *The Idea of the City in Nineteenth-Century Britain*. Londra ve Boston: Routledge, 1973.

Dennis, Richard. *Cities in Modernity: Representations and Productions of Metropolitan Space, 1840–1930..* Cambridge, UK, ve New York: Cambridge University Press, 2008.

Dougherty, James. *The Fivesquare City: The City in the Religious Imagination*. Notre Dame, IN, ve London: University of Notre Dame Press, 1980.

Dyos, H. J., ve Michael Wolff, baskılar. *The Victorian City: Images and Realities*, 2 cilt. Londra ve Boston: Routledge, 1973.

Fishman, Robert. *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*. New York: Basic Books, 1977.

Fritzsche, Peter. *Reading Berlin: 1900*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

Hamer, David. *New Towns in the New World: Images and Perceptions of the Nineteenth-Century Urban Frontier*, New York: Columbia University Press, 1990.

Lees, Andrew. *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought, 1820–1940*. New York: Columbia University Press, 1985.

Lehan, Richard. *The City in Literature: An Intellectual and Cultural History*. Berkeley, CA: University of California Press, 1998.

Schwartz, Vanessa. *Spectacular Realities: Early Mass Culture in Fin-de-Siecle Paris*. Berkeley, CA, and Los Angeles: University of California Press, 1998.

Seigel, Jerrold. *Bohemian Paris*. New York: Viking, 1986.

Spears, Timothy. *Chicago Dreaming: Midwesterners and the City, 1871–1919*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Steinberg, Mark D. *Petersburg Fin de Siecle*. New Haven, CT: Yale University Press, 2011.

Storoni Mazzolani, Lidia. *The Idea of the City in Roman Thought*, S. O'Donnell, çeviri, Bloomington, IN: University of Indiana Press, 1970.

White, Morton, ve Lucia White. *The Intellectual versus the City: From Thomas Jefferson to Frank Lloyd Wright*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962.

Web Siteleri

BERLİN

www.berlin.de/en/

Alman başkentinin resmî sitesi. “Orta Çağ Ticaret Merkezi” ile başlayan ve “Yeni Berlin” ile biten Berlin tarihinin ayrıntılı anlatılarını Almancanın yanı sıra İngilizce olarak da sunar.

ÇEVİRİMİÇİ İNGİLİZ TARİHİ

www.british-history.ac.uk/catalogue/london

İngiltere başkentine ait yüzlerce birincil kaynak ve harita içerir. Londra Üniversitesi, Site, Tarihi Araştırma Enstitüsü tabanlıdır.

CLEVELAND TARİHİ

www.clevelandhistorical.org

Tarihi yerlere ve binalara odaklanan düzinelerce sanal şehir turu sunuyor. Ayrıca Cleveland’ın geçmişindeki olaylar hakkında yüzlerce hikâye sunar. Cleveland State Üniversitesi Kamu Tarihi ve Dijital Beşerî Bilimler Merkezi tarafından geliştirildi.

ŞİKAGO ANSİKLOPEDİSİ

www.encyclopedia.chicagohistory.org

Şikago Tarih Kurumu tarafından tutulan büyük Ortabatı metropolüne ait, kolayca aranabilir bir giriş koleksiyonu. Birçoğu birincil kaynak, harita ve diğer çizimlerdir.

BÜYÜK PHILADELPHIA ANSİKLOPEDİSİ

www.philadelphiaencyclopedia.org

Rutgers-Camden’de Beşerî Bilimler Orta Atlantik Bölge Merkezi tarafından geliştirildi. Bölge tarihine ait çok sayıda makale, harita ve diğer örneklemeler içermektedir. Sömürgecilik ile başlar ve günümüze kadar ulaşır. Öne çıkan konular “Aktivizm” ile “Kadınlar” arasında değişmektedir.

AVRUPA KENT TARİHİ BİRLİĞİ

www.eauh.eu

Bu web sitesindeki bir bibliyografya, 1994'ten beri düzenlenen dernek konferanslarından geliştirilmiş son makale dermelerini listeler. Aynı zamanda kent tarihinin çeşitli yönlerini içeren çok sayıda dergi de listeliyor.

TOKYO'YA GİDİN

www.gotokyo.org/search/en/genre

Resmi bir Tokyo seyahat rehberi. Tapınaklar, türbeler ve diğer kamu yapılarını vurgulayarak yüzyıllar boyunca şehirde inşa edilen çeşitli türlerdeki binaların çok sayıda örneklemeleri ve tanımları yer almaktadır.

MUHEŞEM VICTORIA MELBOURNE MÜZESİ

www.museumvictoria.com.au/marvellous

1830'lardan 1950'lere kadar Avustralya metropol tarihine ait anlatılar ve resimler içerir.

LONDRA MÜZESİ

www.museumoflondonprints.org.uk

Kronolojik olarak düzenlenmiş, on "devamlı sergi" tanımlanmış ve gösterime sunulmuştur. www.londonmuseumprints.com üzerinden, İngiliz metropol tarihinin tüm dönemlerini gösteren posterler, fotoğraflar, resimler, haritalar ve diğer baskılar arasından binlerce görüntü sunabilir.

İNTERNET ÜZERİNDEKİ NYC TARİHİ KAYNAKLARI

www.virtualny.cuny.edu/resources.html

"Ellis Adası", "Unutulmuş New York", "Büyük Binalar" ve "11 Eylül Dijital Arşivi" arasından New York'un geçmişine dair çeşitli örneklemeler içeren diğer on altı web sitesine bağlantı sağlar.

New York Şehir Üniversitesi Mezunlar Merkezi'nde Yeni Medya Laboratuvarı tarafından tasarlandı.

SAN FRANCISCO ŞEHİRİ SANAL MÜZESİ

www.sfmuseum.org

Beklenmedik zenginlik, 1906'daki büyük yangın ve deprem ve Golden Gate Köprüsü'nü ele alan çok sayıda konu hakkında bilgi içerir. Çok sayıda birincil kaynak ve örneklemeyi kapsar. Site San Francisco Şehir Müzesi tarafından korunmaktadır.

Teşekkür

Benden bu kitabı, geçtiğimiz birkaç yıl boyunca *The New Oxford World History* serisi için yazmamı istediği için ve yorumları, cesaretlendirmeleri ve önerileri için ilk önce Rutgers'den meslektaşım Bonnie Smith'e borçluyum.

Sevgili arkadaşım Peter Clark'a ve muazzam *Oxford Handbook of Cities in World History* (2013)'e yapmış olduğu çok sayıda katkılardan dolayı çok büyük bir minnet borcum var. Akademisyen meslektaşlarım tarafından sunulan bilgi ve yorumlar çalışmamı büyük ölçüde kolaylaştırdı. Onların çabaları, eski çağlardan günümüze kent tarihinin derinlemesine araştırılmasını sağladı ve hepsini burada adlandıramayacağım için üzgünüm. Peter'ın bahsetmek istediğim kitabına katkıda bulunanlardan biri de Niko Lipsanen. Yirmi mükemmel bölgesel harita tasarladı, bunlardan dördü bu kitapta biraz değiştirildi.

Tüm eser Oxford University Press'in ikinci okuyucusu olan Marc Boone ve Craig Lockard gibi çeşitli bilim adamları tarafından okundu ve dikkatle yorumlandı. Önerileri, özellikle modern Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri dışındaki gelişmeler hakkında yazdıklarım konusunda yararlıydı.

Rutgers-Camden ve diğer yerlerdeki bazı tarihçiler de değerli yardımlarda bulundular. Gerry Verbrugghe kitabımın ilk üç bölümünü dikkatle inceledi ve böylece beni birtakım hatalardan kurtardı. Nick Kapur, Charlene Mires, and Lorrin Thomas, Joan Neuberger ve Nancy Steinhardt az bilgi sahibi olduğum konular hakkında uzmanlıklarına dayanan sorularımı yanıtladı. Rutgers-Camden Robeson Kütüphanesi'nden John Gibson, kitaplarda görünen resimlerin dijital kopyalarını çıkarmak için mükemmel bir iş çıkardı.

Oxford University Press'de, hem Nancy Toff and hem de Karen Fein yazılarımı geniş bir okuyucu kitlesine erişilebilir kılmak için sürekli olarak çalıştılar. Kate Nunn, yapım sürecinde işimi ustalıkla yönlendirdi.

Her zaman olduğu gibi, en büyük borcum, elli yılı aşkın bir süredir akademik ortağım ve sevgili eşim olan başarılı bir şehir tarihçisi Lynn Hollen Lees'e.

DİZİN

A

Aeschylus, 11, 12
Afrika, 7, 8, 9, 10, 13, 17, 21, 26, 27, 32, 33, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 66, 67, 68, 69, 71, 74
Agra, 30
Akdeniz, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 30, 46, 47
Akropolis, 11, 12
Alman başkenti, 85
Almanya, 37, 38, 41, 43, 48, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 64
Amerika Birleşik Devletleri, 1, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 48, 50, 63, 64, 65, 66, 67, 87
Aristophanes, 12
Asya, 8, 9, 13, 20, 33, 47, 48, 63, 66, 67, 68, 71
Aşırı kalabalıklaşma, 69
Atina, 10, 11, 12, 13, 14, 25, 38, 72
Avrupa, 1, 9, 10, 13, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 73, 74, 86, 87
Ayasofya, 20, 26
Aztek İmparatorluğu, 23, 73

B

Babil, 5, 6, 36, 72
Bağdat, 21, 22, 25, 72
banliyöleşme, 64
Batavia, 33, 47
belediye, 26, 35, 42, 43, 44, 48, 49, 52, 56, 61, 65, 69, 74
belediye başkanları, 44
belediye binaları, 44, 52, 61
Belgrad, 38, 55
Benares, 9
Benin Krallığı, 27
Berlin, 6, 24, 27, 36, 38, 41, 43, 45, 53, 55, 56, 59, 61, 79, 83, 84, 85
Biblos, 8
Birmingham, 37, 43
Bizans, 19, 20, 21, 27
Bizans İmparatorluğu, 19, 21
Bombay, 33, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 78, 82
Boston, 34, 35, 43, 46, 65, 76, 83, 84, 85
Brezilya, 33, 71
Brüksel, 25, 38, 41, 53
Budapeşte, 38, 39, 41, 57

C

Cadiz, 8
camiler, 21, 22
Cape Town, 47, 48, 51

Cezayir, 46, 47, 48
Chanakya, 17
Chicago, 37, 41, 42, 63, 65, 68, 70, 77, 78,
80, 82, 85

Ç

Çin, 9, 17, 20, 22, 23, 27, 28, 31, 46, 47,
53, 60, 67, 70, 72
Çin şehirleri, 70
Çinhindi, 46, 47, 52

D

Dadu, 22, 23
denizaşırı göç, 46
Detroit, 39, 61, 63, 64, 75, 79
din, 4, 34, 36
Doğu Asya, 7, 9, 21, 22, 30, 32, 46, 60, 63,
66
doğum oranları, 30, 38
Dresden, 43, 59, 62, 74

E

Edo, 31, 32, 73, 82
eğitim, 41, 43, 44, 53, 54
El Mirador, 18
Eratosthenes, 13
erken modern dönem, 28, 30
Euripides, 11, 12

F

favela, 69
Fenikeli şehirler, 72
Fransa, 14, 19, 25, 26, 27, 35, 39, 40, 41,
45, 46, 47, 52, 58, 73

G

Ghent, 25

Gilgamiş Destanı, 3
Glaeser, Edward, 80
Glasgow, 37, 39, 43, 64
Goa, 33
göç, 8, 38, 39, 47, 48, 53, 65
gökdelen, 68
Güney, 8, 9, 17, 23, 30, 32, 33, 38, 46, 47,
51, 63, 64, 65, 66, 68, 71
Güney Amerika, 23, 33, 46, 71
Güney Asya, 8, 9, 17, 30, 32, 33, 46, 47, 68
Güney Kore, 63, 66
Güneybatı Asya, 5, 7, 8, 9, 21, 22, 32
Güneydoğu Asya, 30, 32, 33, 46, 49, 52, 66,
68

H

halk sağlığı, 2, 16, 36, 39, 42, 50, 51, 67
Halk Sağlığı Yasası, 42
Hamburg, 30, 37, 46, 53, 59, 61
Han Hanedanlığı, 72
Hanoi, 47, 48, 52
Harappa, 8, 9
Harbin, 70
hastalık, 24, 25, 36, 39, 50, 54, 68
Herodot, 5
Hindistan, 9, 12, 17, 20, 23, 30, 33, 40, 46,
48, 49, 51, 52, 53, 54, 72, 73, 74
Hiroşima, 60, 63, 74
Hollanda, 25, 33, 47, 58
Hong Kong, 47, 48, 51, 68, 70
hükümet, 3, 10, 29, 35, 42, 44, 45, 51, 52,
53, 56, 59, 63

I

I. Dünya Savaşı, 54, 55, 56, 59, 74
İfe, 26
II. Dünya Savaşı, 54, 58, 62, 74

İ

ikili şehirler, 51
İngiltere, 14, 16, 19, 25, 27, 29, 30, 33, 35, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 58, 73, 77, 86
İpek Yolu, 22
İskenderiye, 12, 13, 14, 17, 21, 72
İspanya, 8, 14, 24, 25, 27, 33, 46, 47, 58, 73
İstanbul, 5, 21, 68
isyan, 49
İtalya, 14, 16, 19, 24, 25, 26, 38

J

Japonya, 23, 27, 31, 32, 36, 37, 38, 43, 44, 60, 61, 62, 66, 73, 74
Johannesburg, 47, 48, 51
Julius Caesar, 14

K

kadınlar, 25, 38, 42, 55
kahvehaneler, 35
kale, 8, 31, 32
Kalküta, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 68
kamu, 6, 11, 13, 14, 15, 17, 26, 28, 35, 38, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 53, 56, 61, 62, 86
kamusal alanlar, 29, 55
Kanada, 33, 46, 47
Kartaca, 8, 36
kenar mahalleler, 69
kentsel sorunlar, 41, 42
Kerma, 7
kiliseler, 19, 52, 61
kolera, 14
Kolezyum, 15, 16
Konstantin, 19, 20
Kopenhag, 27
Köln, 59
kraliyet, 6, 13, 21, 24, 28, 35
Kuzey Amerika, 9, 33, 34, 37, 66, 73
kültürel yaşam, 26

Kyoto, 31

L

Lagos, 47, 67, 68, 71, 80
Latin Amerika, 7, 9, 33, 34, 46, 66, 68, 69, 73
Leningrad, 59, 62, 74, 79
Levittown, 65
Lima, 33, 46
limanlar, 33
Londra, 17, 19, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 53, 54, 55, 58, 64, 66, 70, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87
Louis-Sebastien, 29, 77
Louvain, 55
Luoyang, 18
Lyon, 17, 19, 27

M

Madras, 47, 48, 54
Madrid, 27, 53
Magnitogorsk, 57
Malacca, 33
Malaya, 33, 45, 48, 78
Manchester, 27, 36, 37, 39, 46, 58
Manila, 33, 47, 63
Mao Zedong, 67
Marco Polo, 22, 73
Mayalar, 9
Megasthenes, 17
Melbourne, 47, 48, 49, 86
Memphis, 7
Mercier, 29, 77
Mezopotamya, 5, 6, 7, 8, 71
Mısır şehirleri, 7
Miken şehirleri, 8
mimari, 5, 14, 15, 18, 26, 28, 44, 49, 50, 52, 53, 63

Mohenjo-Daro, 8, 9
Montreal, 33, 46, 48
Moskova, 57, 58, 74
Mumbai, 50, 67, 69, 70
Müslümanlar, 20, 21, 25, 49

N

Nairobi, 48, 51, 68, 69
Nanjing, 23, 60
Napoli, 16, 27
Neolitik Devrim, 7, 37, 71
Nero, 15
New Orleans, 33, 46
New York, 4, 33, 34, 37, 39, 40, 45, 46, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87
Nürnberg, 61, 62

O

Osaka, 31, 32, 36, 38, 43, 44, 77
Osmanlı İmparatorluğu, 22
Osmanlı Türkleri, 20

Ö

ölüm oranları, 30, 36, 38, 39, 40, 69

P

Palermo, 8, 19
Pantheon, 15
Paris, 25, 27, 28, 29, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 45, 52, 53, 55, 58, 64, 65, 74, 77, 83, 84, 85
Parthenon, 11, 12
Pataliputra, 9, 17
Pekin, 23, 31, 37, 68, 70, 73
Pericles, 11
Petrograd, 56, 57
Philadelphia, 34, 35, 36, 38, 46, 63, 64, 65, 77, 80, 84, 86

Pittsburgh, 37, 64, 79
Plutarch, 11, 75
Portekiz, 30, 33, 46, 47, 69, 73
Pueblo yerleşimleri, 27

Q

Quebec, 33, 46, 48

R

Rio de Janeiro, 33, 46, 68, 69
Roma, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 26, 27, 28, 36, 38, 53, 72, 75
Rönesans, 26, 52
Rusya, 19, 24, 27, 30, 41, 55, 56, 57, 74

S

sağlık, 1, 40, 42, 43, 44, 50, 51, 54, 68
sanayileşme, 57
São Paulo, 67, 68, 69
saraylar, 18, 22, 28
savaş sonrası yeniden yapılanma, 63, 65
Seabrook, Jeremy, 82
Seki Hajime, 44
Seul, 63
Sezar Augustus, 14, 72
Sidney, 47, 48
Singapur, 45, 47, 48, 49, 51, 53, 66
sivil toplum, 34, 54, 71
Sokrates, 12
sömürge şehirleri, 35, 46, 47, 48, 53
Sparta, 10, 12
St. Petersburg, 41, 56
Stockholm, 27, 65
Strabo, 13, 75
Suetonius, 14, 15, 75

Ş

Şangay, 66, 75
Şikago, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86

T

Tang Hanedanlığı, 23
tapınaklar, 6, 18, 24
tarım, 4, 5, 23, 56, 65, 67, 70
Teb, 5, 7, 36
teknoloji, 66
Tenochtitlán, 23, 24, 25, 27, 33
Teotihuacan, 18, 27
Thucydides, 10, 75
ticaret, 4, 8, 17, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 30,
31, 33, 34, 44, 45, 46, 47, 50, 52
Tikal, 18
Tiwanaku, 9
Tokyo, 31, 37, 38, 60, 62, 63, 67, 81, 86
Toynbee Hall, 42

U

ulaşım, 38, 65, 68

V

Varşova, 27, 58, 62
Venedik, 25
Vere Pearson, 58, 79
Versay, 35
Vijayanagara, 30
Viyan, 27, 41, 54, 55

W

Washington, 38
Weber, Adna, 81

X

Xian, 22

Y

yazı, 6, 7, 32, 67
Yeni Delhi, 51, 52, 53
Yin, 9
yoksulluk, 10, 35, 43, 64, 68, 70
Yunan şehirleri, 10

ŞEHİRLERİN TARİHİ

Andrew Lees

"İlk şehirler, MÖ 4. binyılın ortalarından başlayarak, dünyanın çeşitli yerlerinde çoğunlukla birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktı ve bazı aksiliklere rağmen, büyümeleri günümüze kadar devam etti. Şehirler, kırsal kesimden, sakinleri öncekilerden ve kırsal çağdaşlarından oldukça farklı koşullar altında yaşayan yeni insan yerleşimleri biçimleri olarak ortaya çıktı. Uzun zamandır dünya nüfusunun sadece küçük bir azınlığını barındırdıkları gerçeğine rağmen, doğdukları toplumlar üzerinde derin etkileri oldu."

Şehirlerin Tarihi, antik çağlardan 21. yüzyıla kadar kentsel merkezlerin yükselişi ve gelişiminin hikayesini anlatıyor. MÖ 4. binyılda Yakın Doğu'daki ilk şehirlerin kurulmasıyla başlar ve Hindistan'daki İndus Nehri Vadisi'ndeki kentsel büyümenin yanı sıra Mısır ve Akdeniz'i çevreleyen bölgeleri incelemeye devam eder. Atina, İskenderiye ve Roma hem siyasi hem de kültürel olarak öne çıkar. Batıda Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Avrupa şehirleri uzun bir zayıflama ve gerileme dönemine girmiştir.

ISBN 978-975-10-4342-9

9 789751 043429

f /inkilapkitavevi

@ /inkilapkitavevi

t /inkilapkitavevi

Online alışveriş: inkilap.com